

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

εκδδα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΖ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

**Οι πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της
Ευρώπης ως εργαλείο οικονομικής διπλωματίας**

**ΤΜ. ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ : ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ**

Επιβλέπων:

ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ ΑΝΔΡΕΑΣ

Σπουδάστρια:

ΚΑΡΑΪΣΚΟΥ ΕΛΕΝΗ

ΑΘΗΝΑ - 2022

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
ΩΣ
ΕΡΓΑΛΕΙΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ

Στον σύζυγο μου Βασίλη,
που με πολλή υπομονή υποστήριξε την εκπαιδευτική μου πορεία στην ΕΣΔΔΑ
και
στα παιδιά μου Γιάννη και Ευτυχία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από την πρώτη Πολιτιστική Διαδρομή “Santiago de Compostela Pilgrim Routes”, το 1987, μέχρι το 10ο ετήσιο Συμβουλευτικό Φόρουμ για τις «Ανθεκτικές και Βιώσιμες Πολιτιστικές Διαδρομές», το 2021, οι Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης αναδεικνύουν ένα δυναμικό σύστημα ιστορίας, πολιτισμού, αξιών και τοπικής οικονομίας, μοναδικό στην Ευρώπη, με κοινό άξονα τη βιώσιμη ανάπτυξη: ακόμα ένα μέσον στην υπηρεσία όχι μόνο της πολιτιστικής αλλά και της οικονομικής διπλωματίας με θετικά αποτελέσματα που διαχέονται σε όλο το φάσμα της ευρωπαϊκής οικονομίας. Η μελέτη που πραγματοποιήθηκε κυρίως με βιβλιογραφική έρευνα, αρχικά εστιάζοντας στο εννοιολογικό υπόβαθρο, εντοπίζοντας στη συνέχεια καλές πρακτικές από πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης και εξετάζοντας τις δυνατότητες που προσφέρει ο Πολιτισμός γενικότερα και οι Πολιτιστικές διαδρομές ειδικότερα για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Ελλάδας, καταλήγει κυρίως σε προτάσεις στα πλαίσια της οικονομικής διπλωματίας της Ελλάδας για τις δυνατότητες ανάπτυξης των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης που διασχίζουν την Ελλάδα και τη δημιουργία νέων Πολιτιστικών Διαδρομών στα πλαίσια και της Μακρο-περιφερειακής Στρατηγικής της Αδριατικής Θάλασσας και του Ιονίου Πελάγους, με στόχο όχι μόνο την διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος, αλλά και την ανάπτυξη της εμπορικής, επιστημονικής και «πράσινης» διπλωματίας καθώς και την προσέλκυση επενδύσεων σε σχέση με τις Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Λέξεις κλειδιά: Πολιτιστικές Διαδρομές, Οικονομική Διπλωματία, Επιστημονική Διπλωματία, Πολιτιστική Κληρονομία, Βιώσιμη Ανάπτυξη, Τουρισμός

From the first "Santiago de Compostela Pilgrim Routes" Cultural Route in 1987 to the 10th Annual Advisory Forum on "Resilient and Sustainable Cultural Routes" in 2021, the Council of Europe's Cultural Routes have highlighted a dynamic system of history, culture, values and local economy, unique in Europe, with sustainable development as a common axis: one more tool at the service of cultural and economic diplomacy with positive impacts spreading across the whole spectrum of the European economy. The study, carried out mainly through a literature survey, initially focusing on the conceptual background, then identifying good practices from Cultural Routes of the Council of Europe and examining the possibilities offered by Culture in general and Cultural Routes in particular for the Sustainable Development of Greece, comes up with proposals in the context of Greece's economic diplomacy for the development potential of the Cultural Routes of the Council of Europe that cross Greece as well as the creation of new Cultural Routes within the framework of the Adriatic Sea and Ionian Sea Macro-Regional Strategy, with the aim not only to diversify the tourism product, but also to develop commercial, science and "green" diplomacy and to attract investments in relation to the Council of Europe's Cultural Routes.

Keywords: Cultural Routes, Economic Diplomacy, Science Diplomacy, Cultural Heritage, Sustainable Development, Tourism

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή εκπονήθηκε στα πλαίσια της Εκπαιδευτικής Σειράς ΚΖ' που φέρει τιμητικά το όνομα του Δημητρίου Τζανάκη, αποφοίτου της ΕΣΔΔΑ που υπηρέτησε ως Πολιτιστικός Σύμβουλος στην Ε1 Διεύθυνση Μορφωτικών και Πολιτιστικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών με τον βαθμό του Εμπειρογνώμονος Πρεσβευτή Συμβούλου Α', επιδεικνύοντας πλούσιο έργο για την προβολή και ανάδειξη του Ελληνικού Πολιτισμού.

Αναγκαία κρίνεται η συνέχιση της προσπάθειας ανάπτυξης της Πολιτιστικής Διπλωματίας της Ελλάδας, με στόχο τη διαρκή βελτίωση της διεθνούς της εικόνας. Ειδικότερα μέσω της εργασίας αυτής επιδιώκεται να δοθούν εναύσματα για την ενεργοποίηση των συνεργειών μεταξύ της πολιτιστικής και της οικονομικής διπλωματίας για την επίτευξη ευρύτερων στόχων για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Ελλάδας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
SUMMARY	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ	9
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
Ερευνητικός στόχος	11
Μεθοδολογικό πλαίσιο	11
Μεθοδολογία.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ.....	13
1.1.Οικονομική διπλωματία: Πεδία και Φορείς.....	13
1.2 Πολιτιστική διπλωματία: Πεδία και Φορείς	15
1.3 Διπλωματία δικτύων	17
1.4 Ο ρόλος του πολιτισμού σε πεδία της οικονομικής διπλωματίας.....	18
1.4.1 Πολιτισμός και Τουρισμός.....	20
1.4.2 Πολιτιστική και Εμπορική διπλωματία.....	21
1.4.3 Προσέλκυση και Προώθηση επενδύσεων σε σχέση με τον πολιτισμό	23
1.4.4 Επιστημονική και πολιτιστική διπλωματία.....	23
1.4.5 Πολιτισμός και «πράσινη» διπλωματία	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	25
ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	25
2.1 Διεθνές πλαίσιο ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών.....	25
2.2. Πλαίσιο ανάπτυξης των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	26
2.3. Κατηγοριοποίηση πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης ...	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	29
ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ	29
3.1 Η συμβολή των πολιτιστικών διαδρομών στη βιώσιμη ανάπτυξη	29
3.2. Μεθοδολογικό πλαίσιο εκτίμησης οικονομικών επιπτώσεων πολιτιστικών διαδρομών.....	30
3.3 Καλές πρακτικές των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης ανα πεδίο οικονομικής διπλωματίας.....	34
3.3.1 Πολιτιστικές Διαδρομές και Τουρισμός.....	34
3.3.1.1 Πολιτιστικός και Δημιουργικός Τουρισμός	34
3.3.1.2 Γαστρονομικός τουρισμός/ Αγροτουρισμός	37
3.3.1.3 Οινοτουρισμός	38

3.3.1.4 Οικοτουρισμός/Αθλητικός (πεζοπορικός, ποδηλατικός)/ Θρησκευτικός τουρισμός.....	39
3.3.1.5 Ιαματικός Τουρισμός.....	41
3.3.2 Πολιτιστικές διαδρομές και εμπορική διπλωματία.....	43
3.3.2.1.Εμπορικές συνεργασίες/ Partnerships/ Clusters	43
3.3.2.2 Ψηφιακά εργαλεία των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	47
3.3.2.3 Δράσεις προβολής, δικτύωσης και εκπαίδευσης.....	51
3.3.2.4 Διμερείς/ Πολυμερείς Συμφωνίες και Συνεργασίες	52
3.3.2.5 Πωλήσεις-Εξαγωγές προϊόντων (αγροδιατροφής ή μη)	53
3.3.3 Πολιτιστικές διαδρομές και προσέλκυση επενδύσεων	54
3.3.4 Πολιτιστικές διαδρομές και επιστημονική διπλωματία	57
3.3.5 Πολιτιστικές διαδρομές και «πράσινη» διπλωματία.....	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	61
Η σημασία των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Ελλάδας.....	61
4.1.Γενικά για τη σημασία του πολιτισμού για την ανάπτυξη της Ελλάδας	61
4.2 Οι πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης που διασχίζουν την Ελλάδα	64
4.3. Άλλες πολιτιστικές διαδρομές της Ελλάδας	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	69
Προτάσεις για την ανάπτυξη των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης στα πλαίσια της ελληνικής Οικονομικής Διπλωματίας.....	69
5.1.Υποστήριξη ανάπτυξης και επέκτασης των ήδη υπαρχόντων και δημιουργίας νέων Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	69
5.2. Προώθηση προϊόντων μέσω των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης	74
5.2.1 Προώθηση προϊόντων αγροδιατροφής	74
5.2.2 Προώθηση μη-αγροδιατροφικών προϊόντων και υπηρεσιών	76
5.3. Υποστήριξη διακρατικής συνεργασίας στα πεδία της επιστημονικής διπλωματίας	77
5.4.Υποστήριξη διακρατικής συνεργασίας στο πεδίο της «πράσινης» διπλωματίας	77
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	78
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	78
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α.....	79
Αρμοδιότητες ΓΓΔΟΣ, Β-Διευθύνσεων, Γραφείων ΟΕΥ και Ε3 Διεύθυνσης (Υπουργείο Εξωτερικών) με βάση Ν.4781/28.2.2021.....	79
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β.....	83
Μεθοδολογίες επιπτώσεων πολιτιστικών διαδρομών.....	83

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ.....	86
Δράσεις προβολής, δικτύωσης και εκπαίδευσης στα πλαίσια των ΠΔ (βλ. κεφ. 3.2.2.4)	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ.....	90
SWOT Analysis των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης που διασχίζουν την Ελλάδα	90

Ελένη Καραϊσκού©, 2022 - Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρουσία εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ'οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής».

Αθήνα, 19/05/2022

Ε. Καραϊσκού

- εικ. 1 Η πολύπλευρη διάσταση της ανάπτυξης του τομέα πολιτισμού και της δημιουργίας (Λαζαρέτου, 2014, σ. 22) 16
- εικ. 2 Αναθεωρημένο ευρωπαϊκό πλαίσιο στατιστικής απεικόνισης του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας (Λαζαρέτου, 2014, σ. 32) 18
- εικ. 3 Η σχέση του Πολιτισμού και με τους 17 ΣΒΑ (UNESCO, 2021) 19
- εικ. 4 Το εξάγωνο της Εθνικής Εικόνας (Nation Brand) (Ipsos, 2020) 22
- εικ. 5 Η ισορροπία μεταξύ πολιτιστικού, οικονομικού και κοινωνικού στόχου σε επενδύσεις σε χώρους πολιτισμού (Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2020) 23
- εικ. 6 Μέθοδοι παρακολούθησης τουριστικών ροών σε προστατευόμενες περιοχές (Council of Europe, 2020c, σ. 59) 33
- εικ. 7 Παραδοσιακή αλυσίδα αξίας τουριστικού προϊόντος (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 20) 34
- εικ. 8 Νέα αλυσίδα αξίας τουριστικού προϊόντος (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 20) 35
- εικ. 9 Περιφερειακή Αλυσίδα Αξίας για τις ΠΔ -M.E. Porter (Economic Impact 2020,101) 35
- εικ. 10 Η διαδικασία της συν-δημιουργίας (co-creation)(Graf, 2019) 36
- εικ. 11 Via Francigena del Sud (Trono & Castronuovo, 2021) 40
- εικ. 12 Κοντά στο σημείο όπου κήρυξε ο Απόστολος Παύλος στην Απολλωνία βρίσκονται οι Ιαματικές Πηγές της Νέας Απολλωνίας, στις οποίες υπάρχει και μια υπόσκαφη εκκλησία (φωτογραφία από ομάδα Time Heritage Cultour+) (Kamara κ.ά., 2016, σ. 190). 42
- εικ. 13“Phoenician Sea Routes” (Zabbini, 2012, σ. 67) 44
- εικ. 14 Ιστοσελίδα με διαδραστικό χάρτη “European Route of Industrial Heritage” 48
- εικ. 15 εικόνα από Ιστοσελίδα <https://routes4u.culture-routes.net/> 49
- εικ. 16 51
- εικ. 17 “Via Francigena” στην Τοσκάνη (Conti κ.ά., 2015, σ. 5) 55
- εικ. 18 Οι συνολικές επενδύσεις στην “Via Francigena” (Conti κ.ά., 2015, σ. 5) 56
- εικ. 19 Τυπικοί μελών ΠΔ του ΣΕ στη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2018a) 59
- εικ. 20 Προτεραιότητες εντός του στόχου ενίσχυσης της εξωστρέφειας 62
- εικ. 21 Προτεραιότητες και ενδεικτικά έργα εντός του στόχου ενίσχυσης της εξωστρέφειας 62
- εικ. 22 Διάρθρωση διεθνών αφίξεων στα κυριότερα αεροδρόμια της χώρας, 2019 (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 196) 63
- εικ. 23 (Στο δρόμο του πολιτισμού. Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης που διέρχονται από την Ελλάδα., 2020) 64
- εικ. 24 Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης ανα χώρα στη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2020c, σ. 18) 65
- εικ. 25 Μέλη από κάθε χώρα της Μακροπεριφέρειας Αδριατικής-Ιονίου στις Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης 66
- εικ. 26 Εικόνα από (Leidwanger et al., 2014, p. 4) Εμπορικό δίκτυο, όπου με κίτρινο σημειώνεται το βυζαντινό έδαφος στο πρώτο μισό του 8^{ου} αι. με κουκίδες υποδεικνύονται σημαντικές τοποθεσίες ενώ με αστέρια σημειώνονται τα σημεία που έχουν εντοπιστεί αμφορείς 73

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ελληνικοί όροι

ΔΜΣ Διευρυμένη Μερική Συμφωνία Πολιτιστικών Διαδρομών

ΚτΠ Κοινωνία των Πολίτων

ΜΚΟ Μη Κυβερνητικό Οργάνωση

ΜμΕ Μικρομεσαίες επιχειρήσεις

ΟΔΑΠ Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων

ΠΔ Πολιτιστικές Διαδρομές

ΠΔ του ΣΕ Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης

ΠΔΒ Πολιτιστικές και Δημιουργικές Βιομηχανίες

ΣΒΑ Στόχος Βιώσιμης Ανάπτυξης

ΣΕ Συμβούλιο της Ευρώπης

ΤΠΑ Τομεακό Πρόγραμμα Ανάπτυξης

ΤΠΕ Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας

Αγγλικοί όροι

BRICS Brazil, Russia, India, China, South Africa

BSEC Black Sea Economic Cooperation Organisation

DMO Destination Management Organization

EPA Enlarged Partial Agreement

ETOA European Tourism Association

EICR European Institute of Cultural Routes

UCLG United Cities and Local Governments

UN United Nations

UNESCO the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

UNWTO World Tourism Organization

UNDP United Nations Development Programme

UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development

OEI Organisation of Ibero-American States

Ερευνητικός στόχος

Η Ελλάδα διαθέτει μια ισχυρή πολιτιστική ταυτότητα στο διεθνή χώρο. Παρόλα αυτά υστερεί ως προς την ανάδειξη της πολιτιστικής της κληρονομιάς και στην παραγωγή σύγχρονου πολιτισμού, διατηρώντας έτσι σε χαμηλό επίπεδο τον θετικό αντίκτυπο που θα μπορούσε να έχει στην οικονομία της χώρας. (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 219)

Παράλληλα ο ελληνικός τουρισμός αποτελεί βασικό τομέα της οικονομίας της Ελλάδας (Το 2019 συνεισέφερε το 20,8% του ΑΕΠ), ο οποίος σχετίζεται άμεσα και με πολλούς άλλους τομείς οικονομικών δραστηριοτήτων (ξενοδοχεία, ταξιδιωτικά πρακτορεία, μεταφορές, εστίαση, πολιτισμός, εμπόριο κ.α.) (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 195) . Ειδικότερα ο πολιτιστικός τουρισμός προβλέπεται να γίνει τάση τα επόμενα χρόνια, συμβάλλοντας στη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος και προσφέροντας δυνατότητες ανάπτυξης σε πολλούς ακόμη τομείς. (Routes4U, 2020a, σ. 42)

Με βάση αυτά τα δεδομένα προκύπτει το ερώτημα: με ποιους τρόπους θα μπορούσε η Ελλάδα να δημιουργήσει αξιοποιήσιμες ευκαιρίες, εκμεταλλευόμενη την πολιτιστική της κληρονομιά, οι οποίες θα μπορούσαν να παράγουν οφέλη σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο; (Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 2013, σ. 112) Μέσω της εργασίας επιδιώκεται να αναζητηθούν συγκεκριμένα οι τρόποι που η οικονομική διπλωματία θα μπορούσε να αξιοποιήσει τις Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης για να συμβάλει στη βιώσιμη ανάπτυξη διάφορων τομέων της οικονομίας της Ελλάδας.

Μεθοδολογικό πλαίσιο

Η σχέση των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης (εφ. εξής ΠΔ του ΣΕ) με την οικονομική διπλωματία θα εξεταστεί στα ακόλουθα πεδία:

- της ανάπτυξης του τουρισμού
- της εμπορικής διπλωματίας
- της προσέλκυσης και προώθησης επενδύσεων
- της επιστημονικής διπλωματίας και
- της «πράσινης» διπλωματίας

Συγκεκριμένα στο κεφ. 3 θα παρουσιαστούν καλές πρακτικές από ΠΔ του ΣΕ σχετικές με τα πεδία οικονομικής διπλωματίας που ανήκουν σε όλες τις Μακροπεριφέρειες της ΕΕ, ιδιαίτερη έμφαση όμως θα δοθεί στην παρουσίαση στοιχείων από την Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου, που μπορούν να συνεισφέρουν στην περαιτέρω ανάπτυξη των διαδρομών που διασχίζουν την Ελλάδα, εστιάζοντας κυρίως στην διαδρομή «Δρόμοι της Ελιάς». Οι «Δρόμοι της Ελιάς», αποτελούν την παλαιότερη ΠΔ του ΣΕ στην Ελλάδα και αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα των δυνατοτήτων ανάπτυξης των ΠΔ του ΣΕ όχι μόνο στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού αλλά και σε άλλους τομείς της οικονομίας (π.χ. στην ανάπτυξη αγροτουρισμού και της εξωστρέφειας επιχειρήσεων του αγροτικού τομέα).

Επίσης καθώς η άσκηση Οικονομικής διπλωματίας διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα, στην παρούσα εργασία θα επιδιωχθεί η παρουσίαση των προτάσεων για την ανάπτυξη των ΠΔ του ΣΕ στην Ελλάδα (κεφ. 5) με έμφαση στις δράσεις στις οποίες μπορούν να υλοποιήσουν οι Οικονομικοί και Εμπορικοί Ακόλουθοι και Σύμβουλοι του Υπουργείου Εξωτερικών, με βάση τις αρμοδιότητες τους όπως αυτές περιγράφονται στον Ν.4781/28.2.2021 (βλ. Παράρτημα Α).

Μεθοδολογία

Για την ολοκλήρωση της εργασίας πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική έρευνα, όπου αξιοποιήθηκαν τόσο μελέτες του ΣΕ όσο και αρθρογραφία και βιβλιογραφία από ανεξάρτητους ερευνητές, καθώς και πρωτογενή έρευνα, αξιοποιώντας τα δεδομένα από τη Βάση Δεδομένων των ΠΔ του ΣΕ (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021).

1.1.Οικονομική διπλωματία: Πεδία και Φορείς

Η οικονομική διπλωματία θα μπορούσε να οριστεί ως «η προώθηση και προβολή των εθνικών οικονομικών συμφερόντων στο εξωτερικό» (Παπαστάμου, 2018, σ. 21). Ο ρόλος της οικονομικής διπλωματίας είναι διπλός. Η μια πτυχή της οικονομικής διπλωματίας είναι ο ρόλος της ως μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής είτε μεσω παροχής οικονομικής βοήθειας είτε με χρήση οικονομικών κυρώσεων (όπως ΕΕ προς Ρωσία για τον πόλεμο στην Ουκρανία). Η δεύτερη πτυχή της αφορά στη χρήση διπλωματικών μέσων για την επίτευξη οικονομικών στόχων.

Φορείς Οικονομικής Διπλωματίας

Η οικονομική διπλωματία αποτελεί κομβική προτεραιότητα του Υπουργείου Εξωτερικών σύμφωνα με το Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Εξωστρέφειας 2021(Υπουργείο Εξωτερικών, 2021) Για την επίτευξη των στόχων της οικονομικής διπλωματίας υλοποιούνται δράσεις από το σώμα των Οικονομικών και Εμπορικών Ακολουθών Γραμματέων και Συμβούλων (γνωστών ως Ο.Ε.Υ.) (Βλ. αρμοδιότητες Παράρτημα Α) μεσω των γραφείων ΟΕΥ και των Πρεσβειών καθώς και σε συνεργασία με άλλα Υπουργεία, το Enterprise Greece (εποπτευόμενο από το Υπουργείο Εξωτερικών) και με φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών (ΚτΠ), όπως π.χ. εμπορικά επιμελητήρια, σύλλογοι, ΜΚΟ κλπ.

Τα πεδία της οικονομικής διπλωματίας

Η οικονομική διπλωματία καλύπτει ένα ευρύ πεδίο, που περιλαμβάνει την έννοια της **εμπορικής διπλωματίας** (βλ.Πίνακας 1), που αφορά στη διπλωματική υποστήριξη δραστηριοτήτων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (βλ. Παράρτημα Α) με στόχο την προώθηση της επιχειρηματικότητας (Παπαστάμου, 2018, σ. 128), δηλαδή:

- την **ενίσχυση εξωστρέφειας των ελληνικών επιχειρήσεων** (προώθηση εξαγωγών προϊόντων/ υπηρεσιών και υποστήριξη διεθνοποίησης ελληνικών εταιριών)
- την **προώθηση και την προσέλκυση επενδύσεων**

ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ	ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΚΗ «ΕΙΚΟΝΑ»	ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ «ΔΡΑΣΕΙΣ»
συμβόλαια	Συλλογή-διάδοση πληροφοριών	Προώθηση προϊόντων	Διαπραγματεύσεις
Επισκέψεις κυβερνητικών	Έρευνα αγοράς	Εμπορικές εκθέσεις	Marketing
Συναντήσεις εμπόρων	Εμπορικές εκθέσεις	Εξεύρεση ξένων επενδυτών	Πνευματικά δικαιώματα
Συνεργασίες	Συμβουλές και στις δυο χώρες	Marketing εξαγωγών	Στήριξη επιχειρήσεων
Αναζήτηση εταιρών, δικτύων διανομής, επενδυτών, νομικών συμβούλων	Μελέτες «εικόνας» και επιστημονικές έρευνες	Προώθηση τουρισμού	Συντονισμός νομικών ενεργειών
Προσωπική δικτύωση		Ευαισθητοποίηση κοινού	

Πίνακας 1 Βασικές δραστηριότητες στα πλαίσια της εμπορικής διπλωματίας (Παπαστάμου 2018, σελ.129)

Επιπλέον τα τελευταία χρόνια περιλαμβάνει και την έννοια της **επιστημονικής διπλωματίας**, η οποία σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Μαδρίτης ορίζεται «ως μια σειρά πρακτικών στο σημείο τομής μεταξύ επιστήμης, τεχνολογίας και εξωτερικής πολιτικής»(S4D4C, 2019) και προσφέροντας δυνατότητες προσαρμογής των «εργαλείων, τεχνικών και τακτικών της εξωτερικής πολιτικής» σε «έναν κόσμο αυξανόμενης επιστημονικής και τεχνικής πολυπλοκότητας» (UK's Royal Society & American Association for the Advancement of Science, 2010, σ. 5) (βλ. Παραρτημα Α)

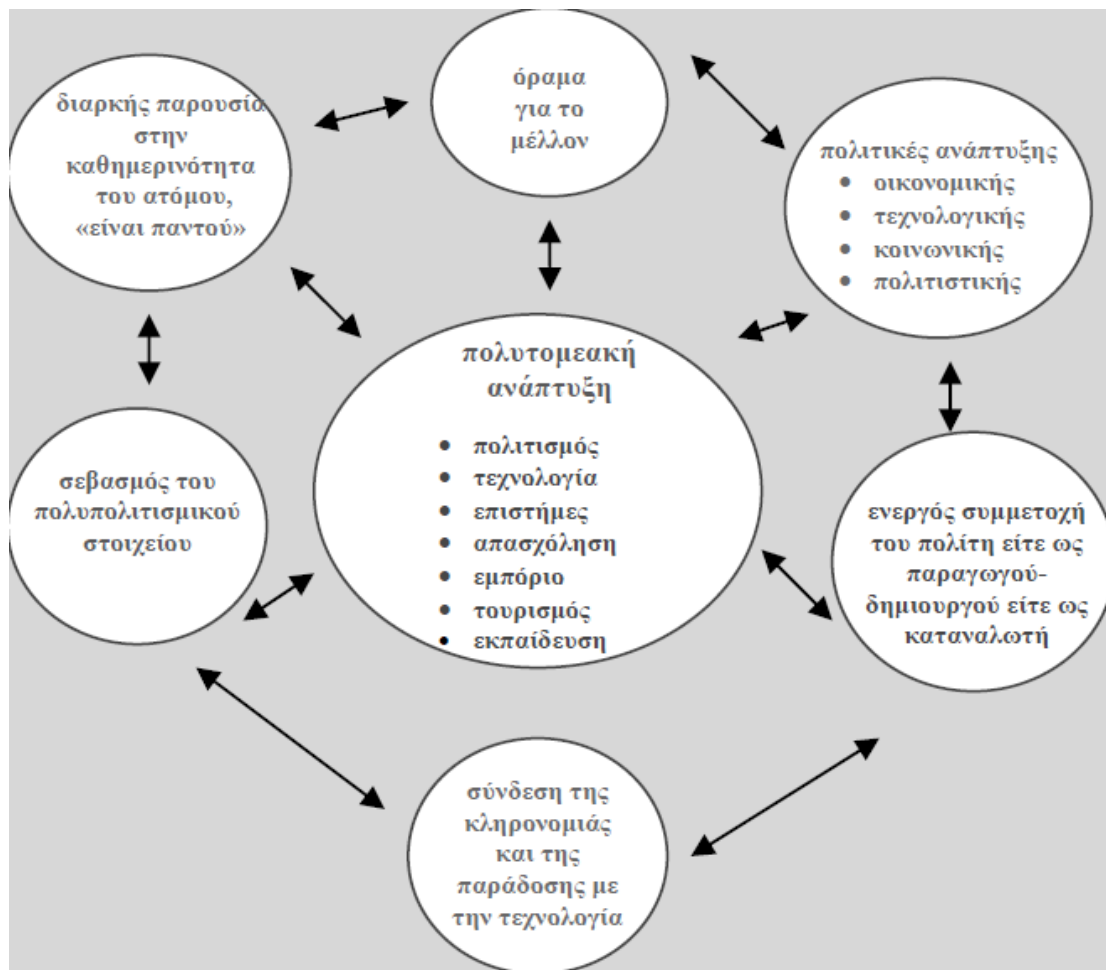
Τέλος εξαιτίας των διεθνών προκλήσεων (όπως πανδημίες/κλιματική αλλαγή/πολέμους κλπ.) ο ρόλος της οικονομικής διπλωματίας επεκτείνεται διαρκώς σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους (Παπαστάμου, 2018, σ. 72,87, 130), όπως η **Υγεία** και το **Περιβάλλον** που απαιτεί διαβουλεύσεις και αποφάσεις σε συλλογικό επίπεδο για την διασφάλιση της βιωσιμότητας του πλανήτη παράλληλα με τη διασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών.

1.2 Πολιτιστική διπλωματία: Πεδία και Φορείς

Ο **Πολιτισμός** ορίζεται ως «το σύμπλεγμα των διακριτών πνευματικών, υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών που χαρακτηρίζουν μια κοινότητα, κοινωνία ή κοινωνική ομάδα. Περιλαμβάνει όχι μόνο τέχνες και λογοτεχνία, αλλά και τρόπους ζωής, τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, τα συστήματα αξιών, τις παραδόσεις και τις πεποιθήσεις. Ο πολιτισμός περιλαμβάνει τα σύγχρονα χαρακτηριστικά και αξίες μιας κοινότητας καθώς και εκείνα που έχουν επιβιώσει από το παρελθόν» (ICOMOS, 2002)

Άρα ο Πολιτισμός περιλαμβάνει τόσο την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και του σύγχρονου πολιτισμού με τις Πολιτιστικές και Δημιουργικές Βιομηχανίες (ΠΔΒ), δημιουργώντας τον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας, ο οποίος σχετίζεται με την ανάπτυξη πολλών άλλων τομέων (εικ. 1) (Λαζαρέτου, 2014).

Σύμφωνα με (*Faro Convention*, 2005) η **πολιτιστική κληρονομιά** μπορεί να οριστεί ως «ένα σύνολο πόρων που κληρονομήθηκαν από το παρελθόν, οι οποίοι ανεξάρτητα της ιδιότητάς τους αντανακλούν και εκφράζουν τις διαρκώς εξελισσόμενες αξίες, πεποιθήσεις, γνώσεις και παραδόσεις» ενώ **την πολιτιστική και δημιουργική οικονομία** αποτελούν 11 τμήματα της αγοράς: βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά, μουσική, παραστατικές τέχνες, τηλεόραση, ταινίες, ραδιόφωνο, βιντεοπαιχνίδια, εικαστικές τέχνες, αρχιτεκτονική και διαφήμιση.(ΕΥ, 2014, σ. 11)

Πηγές: UNCTAD (2010), ESSnet-Culture (2012) και British Council (2010).

εικ. 1 Η πολύπλευρη διάσταση της ανάπτυξης του τομέα πολιτισμού και της δημιουργίας (Λαζαρέτου, 2014, σ. 22)

Ο ρόλος της πολιτιστικής διπλωματίας είναι διπλός. Επιδιώκει :

α. «την προβολή στο εξωτερικό των πολιτιστικών αξιών και επιτεύξεων μιας χώρας και στην ενεργό συμβολή τους στο διεθνές πεδίο» (Χριστογιάννης, 2002, σσ. 75–76)

Συγκεκριμένα επιδιώκεται η προώθηση των εθνικών συμφερόντων μέσω την επίτευξης «ισορροπίας δυνάμεων» σύμφωνα με τη ρεαλιστική προσέγγιση (Triantafyllidou & Szucs, 2017), αξιοποιώντας ουσιαστικά τη δύναμη του πολιτισμού ως «ήπια ισχύ» (“soft power”), όρος που καθιερώθηκε τη δεκαετία του 1990 με ιδιαίτερη επιτυχία από τον Joseph Nye αποδίδοντας «την προσέγγιση της πειθούς στις διεθνείς σχέσεις, μέσω της πολιτιστικής επιρροής» (Nye, 1990, σ. 32)

β. «την ενίσχυση της πολιτιστικής και μορφωτικής συνεργασίας με άλλες χώρες για την αλληλογνωριμία και αλληλοκατανόηση των λαών και τη δημιουργία κλίματος πρόσφορου για την προώθηση της ειρήνης και της ευημερίας των λαών.» (Χριστογιάννης, 2002, σσ. 75–76). Πρόκειται για μια πιο ευρεία, «αντανακλαστική» προσέγγιση της πολιτιστικής διπλωματίας (Triantafyllidou & Szucs, 2017) η οποία τείνει ενισχύεται μέσω της διπλωματία των πολιτών (people-to-people diplomacy) (π.χ. μέσω πολιτιστικών ανταλλαγών π.χ. Erasmus Plus κ.α.) και έχει ως στόχο την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης παράλληλα με την ανάπτυξη σύγχρονου πολιτισμού και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. (βλ. κεφ. 1.4).

Φορείς άσκησης πολιτιστικής διπλωματίας

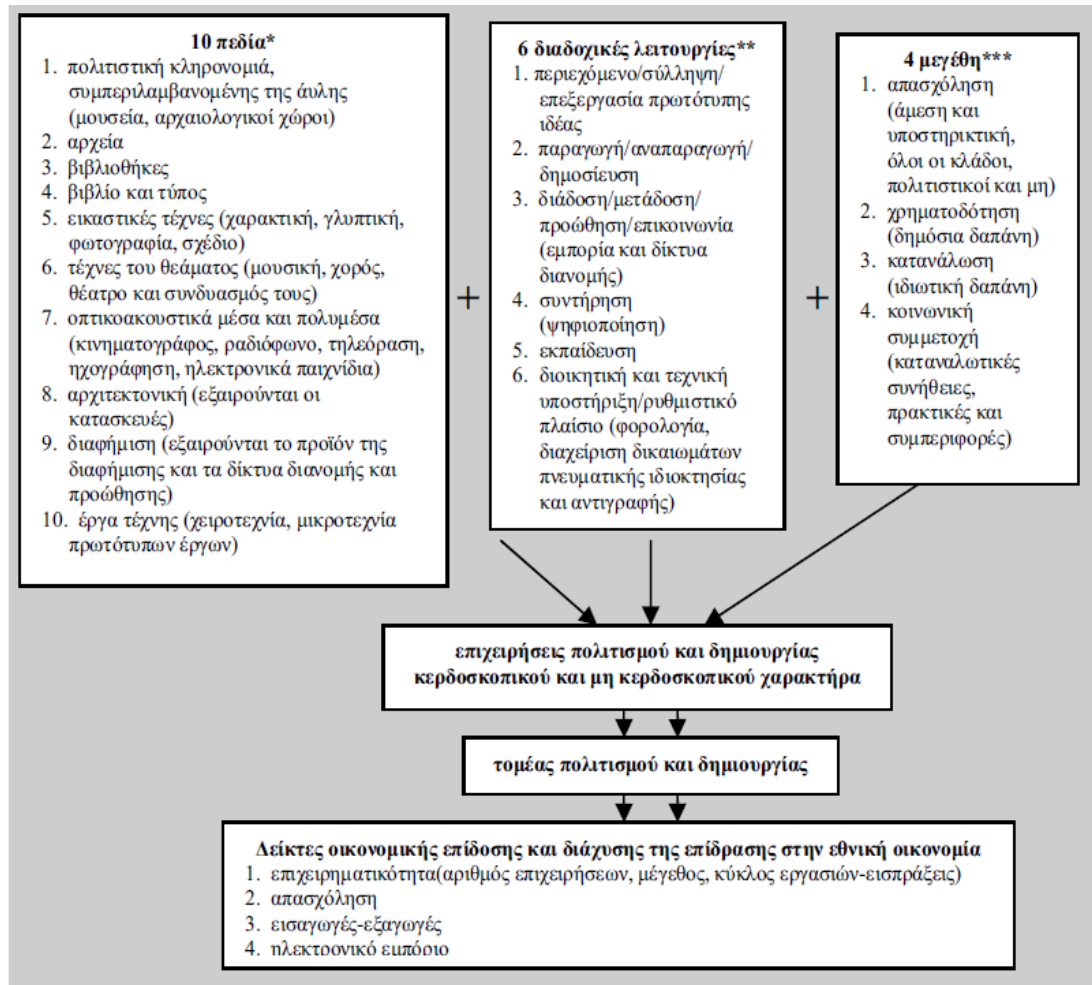
Στην Ελλάδα κύριοι φορείς για τη χάραξη και άσκηση πολιτιστικής πολιτικής και διπλωματίας είναι κρατικοί φορείς (Υπουργείο Εξωτερικών μέσω της Διεύθυνσης Ε3 Μορφωτικών, Πολιτιστικών και Αθλητικών Υποθέσεων (βλ. Παράρτημα Α), το Υπουργείο Πολιτισμού, και το Υπουργείο Παιδείας και Αθλητισμού), Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου και Ιδιωτικού Δίκαιου, υπό την εποπτεία του κράτους (Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού, ΕΟΤ) καθώς και ιδιωτικοί φορείς και ΜΚΟ (Πολιτιστικά Ίδρύματα, Σωματεία κ.α.) (Χριστογιάννης, 2002, σσ. 75–76)

1.3 Διπλωματία δικτύων

Τη δεκαετία του 1990 αναπτύχθηκε σταδιακά μια νέα στρατηγική στην οικονομική διπλωματία, στα πλαίσια του παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, η διπλωματία δικτύων που βασιζόταν στην εμπλοκή διάφορων υπουργών, ΜΚΟ, ΚτΠ, εκπαιδευτικών και ερευνητικών ιδρυμάτων καθώς και πολυεθνικών επιχειρήσεων (Παπαστάμου, 2018, σ. 91) επιδιώκοντας μεγαλύτερη αποδοτικότητα, διαφάνεια και λογοδοσία και αξιοποίηση των διεθνών οργανισμών. (Bayne & Cook, 2017, σ. 325)

Ιδιαίτερα σήμερα για την αντιμετώπιση διεθνών προκλήσεων είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος της οικονομικής διπλωματίας ώστε να τεθούν οι βάσεις για διάλογο και συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων (τόσο της παραδοσιακής διπλωματίας όσο και της διπλωματίας δικτύων) στις αυξημένης πολυπλοκότητας διακρατικές σχέσεις με στόχο την βιώσιμη ανάπτυξη στα πλαίσια μιας λογικής “win-win”.

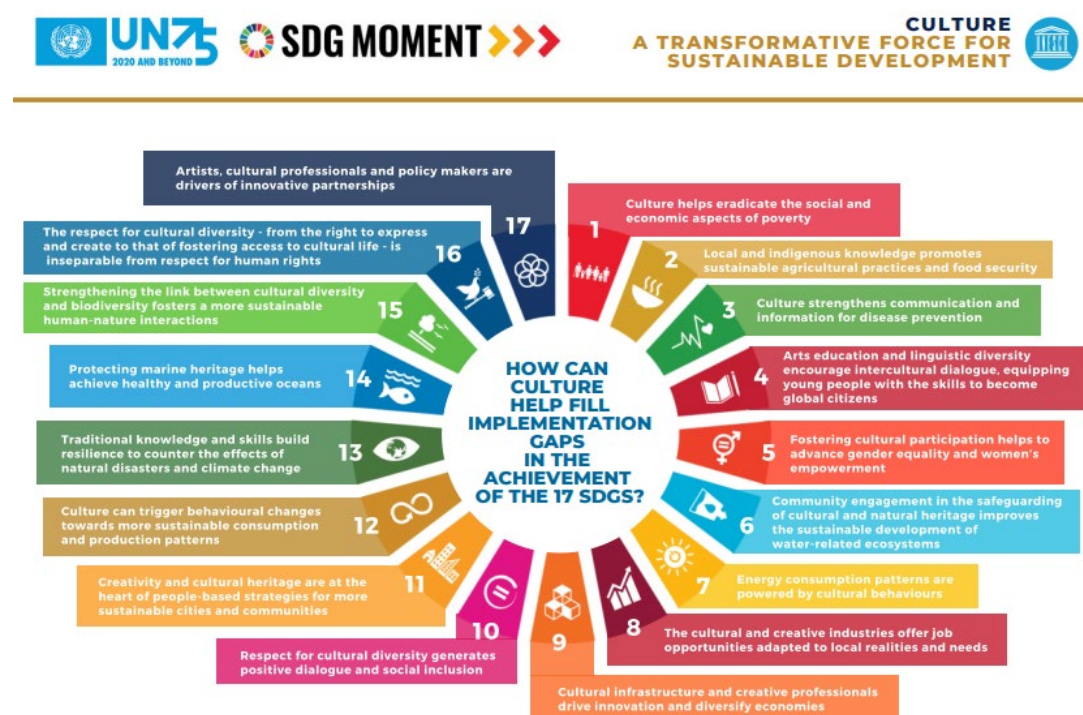
«Αν και αυτή καθαυτή η ανάπτυξη της οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργίας (εικ. 2) δεν αποτελεί πανάκεια, μπορεί ενδεχομένως να προσφέρει έναν περισσότερο ανθεκτικό, περιβαλλοντικά βιώσιμο και χωρίς αποκλεισμούς δρόμο προς την ανάκαμψη» (UNCTAD, 2010, σ. XV)

εικ. 2 Αναθεωρημένο ευρωπαϊκό πλαίσιο στατιστικής απεικόνισης του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας (Λαζαρέτου, 2014, σ. 32)

Στην Δήλωση των Αρχηγών Κρατών (Leaders' declaration) (G20, 2021) στη Ρώμη, το 2021, ο πολιτισμός θεωρείται ως οδηγός για τη βιώσιμη ανάπτυξη (άρθρο. 56), η οποία μπορεί να οριστεί σύμφωνα με “Brundtland Report” (*Our Common Future*, 1987, σ. 43), ως η ανάπτυξη, «η οποία καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες».

Αρχικά η βιώσιμη ανάπτυξη στηριζόταν σε 3 πυλώνες: οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική συνοχή και περιβαλλοντική ισορροπία. Ο πολιτισμός έγινε αντιληπτός ως 4^{ος} πυλώνας Βιώσιμης ανάπτυξης το 2010, στα πλαίσια του “World Summit of Local and Regional Leaders” (3rd World Congress of UCLG) και σε “Namur Declaration” (Council of Europe, 2015) του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στην “2030 Agenda for Sustainable Development” (UNESCO, 2015) τονίζεται τέλος η συμβολή του πολιτισμού για τη βιώσιμη ανάπτυξη (εικ. 3).

εικ. 3 Η σχέση του Πολιτισμού και με τους 17 ΣΒΑ (UNESCO, 2021)

Ειδικότερα σύμφωνα με (*Helsinki Declaration*, 1996) η παράμετρος της πολιτιστικής κληρονομιάς κρίθηκε αναγκαία να ενσωματωθεί σε δράσεις με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη. Επίσης σύμφωνα με (*Faro Convention*, 2005) η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και η βιώσιμη αξιοποίηση της έχουν ως στόχο την βελτίωση της ποιότητας ζωής και την ανθρώπινη ανάπτυξη. Τέλος η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, περιλαμβάνεται στον ΣΒΑ 11.4, ενώ η σχέση της με τους υπόλοιπους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης αναλύεται στην πρόσφατη μελέτη του ICOMOS (Labadi κ.ά., 2021)

Στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων μέσω του πολιτισμού και της «ήπιας ισχύος» της πολιτιστικής διπλωματίας επιδιώκεται όχι πλέον μόνο η προώθηση των εθνικών συμφερόντων αλλά ταυτόχρονα η οικοδόμηση ενός κλίματος εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ των χωρών. Έτσι, το "να ξεχωρίζεις" της «ήπιας ισχύος» τείνει να δώσει τη θέση του στο "να προσεγγίζεις" της πολιτιστικής διπλωματίας (Doeser & Nisbett, 2017). Ουσιαστικά μέσω της πολιτιστικής διπλωματίας, που στοχεύει στην αμοιβαία κατανόηση, εμπιστοσύνη και έκθεση στην πολιτιστική πολυμορφία, ενισχύεται ο ρόλος του πολιτισμού σε πολλούς τομείς διεθνούς συνεργασίας και πεδία της οικονομικής διπλωματίας, που σχετίζονται άμεσα με την βιώσιμη ανάπτυξη των κρατών. Στα πλαίσια της εργασίας θα παρουσιαστούν ενδεικτικά στοιχεία για τη σχέση του πολιτισμού με :

- την ανάπτυξη του τουρισμού (βλ. κεφ. 1.4.1),
- την εμπορική διπλωματία (βλ. κεφ. 1.4.2),
- την προσέλκυση και προώθηση επενδύσεων (βλ. κεφ. 1.4.3),
- την επιστημονική διπλωματία (βλ. κεφ. 1.4.4) και
- την «πράσινη» διπλωματία (βλ. κεφ. 1.4.5)

1.4.1 Πολιτισμός και Τουρισμός

Ο πολιτισμός και η πολιτιστική κληρονομιά έχουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του τουρισμού, που αποτελεί μια από τις έξι παραμέτρους για τη διαμόρφωση της εικόνας μιας χώρας σύμφωνα με το Anholt Ipsos Nation Brands Index SM (NBI) (Ipsos, 2020) που έχει άμεση σχέση με την άσκηση της οικονομικής διπλωματίας. (Βλ. Παράρτημα Α).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού εκτιμά ότι το 40% της τουριστικής δραστηριότητας συνδέεται με την πολιτιστική κληρονομιά στην Ευρώπη (UNWTO, 2018) και ο πολιτιστικός τουρισμός αναμένεται να γίνει ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος τομέας του τουρισμού.

Σύμφωνα με την 22^η Γενική Συνέλευση του UNWTO ο Πολιτιστικός Τουρισμός αποτελεί «ένα είδος τουριστικής δραστηριότητας στην οποία βασικό κίνητρο του επισκέπτη είναι η μάθηση, η ανακάλυψη, η εμπειρία και η κατανάλωση των υλικών και άυλων πολιτιστικών αξιοθέατων/προϊόντων σε έναν τουριστικό προορισμό. Αυτά τα αξιοθέατα/προϊόντα σχετίζονται με ένα σύνολο ξεχωριστών υλικών, πνευματικών, πνευματικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών μιας κοινωνίας που περιλαμβάνει τις τέχνες και την αρχιτεκτονική, την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά, τη γαστρονομική κληρονομιά, τη λογοτεχνία, τη μουσική, τις δημιουργικές βιομηχανίες και τους ζωντανούς πολιτισμούς με τον τρόπο ζωής, τα συστήματα αξιών, τις πεποιθήσεις και τις παραδόσεις τους».

Η σχέση μεταξύ πολιτισμού και τουρισμού είναι υψίστης σημασίας και για την οικονομική διπλωματία, δεδομένου ότι ο τουρισμός και ο πολιτισμός είναι ζωτικής σημασίας για τις οικονομίες, καθώς συμβάλει, άμεσα ή έμμεσα, στους ΣΒΑ (UNWTO, 2022). Ειδικά για τις περιοχές στην επαρχία, ο πολιτιστικός τουρισμός είναι συχνά κύρια πηγή εισοδήματος (OECD, 2009) Επίσης ο πολιτιστικός τουρισμός προσφέρεται για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και για τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος ενός προορισμού.(Fritz & Zamaraite, 2022, σ. 59)

1.4.2 Πολιτιστική και Εμπορική διπλωματία

Ιστορικά η πολιτιστική διπλωματία είχε άμεση σχέση με την προώθηση της βιομηχανίας και τη δημιουργία ταυτότητας και προβολή της εικόνας των κρατών, γεγονός που επιδιώχθηκε ήδη από το τέλος του 19^{ου} αι. μέσω των Διεθνών Εκθέσεων EXPO. (UNESCO, 2022)

Ο Πολιτισμός και η Πολιτιστική Κληρονομιά αποτελούν ένα από τα έξι στοιχεία που διαμορφώνουν την Εθνική Εικόνα (Nation Brand) σύμφωνα με το εξάγωνο ανταγωνιστικής ταυτότητας (εικ. 4) του Simon Anholt από το Anholt Ipsos Nation Brands IndexSM (NBI) (Ipsos, 2020)

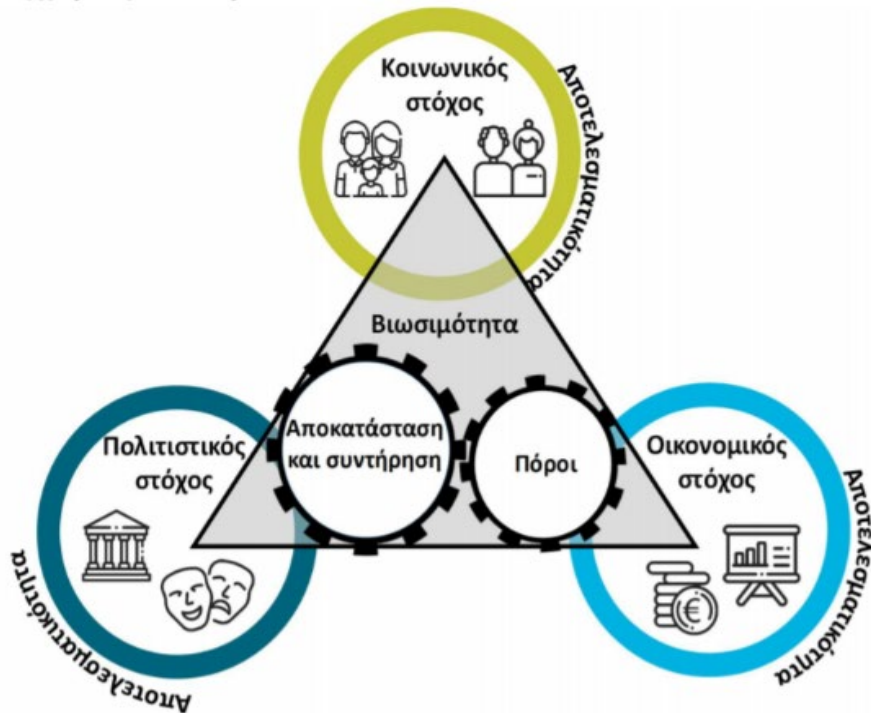

εικ. 4 Το εξάγωνο της Εθνικής Εικόνας (Nation Brand) (Ipsos, 2020)

Με τη βελτίωση της εικόνας του κράτους μπορεί να επιτευχθεί βελτίωση της εξαγωγικής δυναμικής των επιχειρήσεων του, και ταυτόχρονα να προσελκυσθούν επενδύσεις. Σύμφωνα με (Holden, 2013) οι χώρες BRICS παρουσιάζουν αυξημένες δραστηριότητες πολιτιστικής διπλωματίας με στόχο τη βελτίωση του διεθνούς προφίλ τους (Ang κ.ά., 2015) . Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πρόγραμμα “China’s One Belt One Road” (UNESCO, 2022), το οποίο έχει 5 βασικούς στόχους (συντονισμός των πολιτικών, συνδεσιμότητα εγκαταστάσεων, ανεμπόδιτο εμπόριο· χρηματοοικονομική ολοκλήρωση, διασύνδεση ανθρώπων) οι οποίοι εντάσσονται σε ένα ευρύ πλαίσιο συνεργασίας σε διάφορους τομείς όπως: ενέργειας, τηλεπικοινωνιών, εφοδιαστικής αλυσίδας και μεταφορών (Winter, 2016)

Παράλληλα ο πολιτισμός πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε όλες τις εξωτερικές πολιτικές της ΕΕ και ειδικότερα σύμφωνα με το άρθρο 167 παρ. 4 της ΣΛΕΕ στις διμερείς συμφωνίες για την ανάπτυξη και το εμπόριο (Schaake, 2011). Ενδιαφέροντα σχετικά στοιχεία περιέχει η Μελέτη (Guènvremont & Otašević, 2017) για 59 διμερείς και περιφερειακές συμφωνίες από το 2005 έως το 2017 με έμφαση στην αξιολόγηση της εφαρμογής των αρθ. 16 και 21 από τη (Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας της πολιτιστικής έκφρασης, 2005) η οποία αναγνωρίζει τον διπλό οικονομικό και πολιτιστικό χαρακτήρα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αγαθών και υπηρεσιών (Routes4U, 2020a, σ. 17).

Η ανάπτυξη των πολιτιστικών πόρων μέσω επενδύσεων σε χώρους πολιτισμού προϋποθέτει την αναζήτηση της ισορροπίας μεταξύ πολιτιστικού, οικονομικού και κοινωνικού στόχου (εικ. 5) στο πλαίσιο βιώσιμης διαχείρισης των πόρων (Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2020)

εικ. 5 Η ισορροπία μεταξύ πολιτιστικού, οικονομικού και κοινωνικού στόχου σε επενδύσεις σε χώρους πολιτισμού (Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2020)

1.4.4 Επιστημονική και πολιτιστική διπλωματία

Παγκόσμιες προκλήσεις, όπως η κλιματική αλλαγή, η προστασία της παγκόσμιας υγείας και η επισιτιστική ασφάλεια, επηρεάζουν εξίσου την ανάπτυξη της επιστημονικής διπλωματίας καθώς και τις πολιτιστικές σχέσεις και απαιτούν συνεργατικές λύσεις βασισμένες στην επιστημονική συνεργασία. (Higgott κ.ά., 2019, σ. 35). Η επιστημονική διπλωματία, επιδιώκοντας την προώθηση επιστημονικής

συνεργασίας μπορεί μέσω διαπολιτισμικού διαλόγου π.χ. διακρατικών ερευνητικών προγραμμάτων να δημιουργήσει γέφυρες μεταξύ των πολιτισμών δημιουργώντας μακροχρόνιες σχέσεις και δημιουργώντας κλίμα εμπιστοσύνης, όπως αντίστοιχα επιδιώκεται και μέσω της πολιτιστικής διπλωματίας. Η αμοιβαία κατανόηση των λαών όμως που επιδιώκεται μέσω της πολιτιστικής διπλωματίας μπορεί και αντίστροφα να δημιουργήσει το πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη των δράσεων επιστημονικής διπλωματίας.

1.4.5 Πολιτισμός και «πράσινη» διπλωματία

Επίσης σημαντική είναι η συνεισφορά του πολιτισμού στον τομέα της «πράσινης διπλωματίας». Στο “European Cultural Heritage Green Paper” (Europa Nostra & ICOMOS, 2021) αναφέρεται η συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε πολλούς κομβικούς τομείς της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (European Green Deal), όπως Καθαρή Ενέργεια, Κυκλική Οικονομία, έξυπνη κινητικότητα και σε προγράμματα όπως «Από το αγρόκτημα στο πιάτο» κ.α.

Γενικότερα οι προσεγγίσεις που βασίζονται στον πολιτισμό μπορούν να συμβάλουν στη μετατόπιση της εστίασης των διαπραγματεύσεων για το κλίμα από τα ανταγωνιστικά συμφέροντα στις κοινές αξίες και στο κοινό καλό. (*UNESCO Inter-Agency Platform on Culture for Sustainable Development, 2021*).

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

2.1 Διεθνές πλαίσιο ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών

Οι πολιτιστικές διαδρομές ως ταξίδια που συνδέονται με την γνωριμία με διαφορετικούς πολιτισμούς, έχουν τη βάση τους σε ταξίδια αρχαίων Ελλήνων περιηγητών όπως ο Στράβων, ο Ηρόδοτος, ο Θαλής, ο Πausanίας, αλλά και ο Πλάτων (Αρβανιτάκη κ.ά., 2022), σε ταξίδια κληρικών κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα (Berti, 2013, σ. 3) και στα ταξίδια που πραγματοποίησαν αριστοκράτες από τη Βρετανία τον 17^ο αι. στα πολιτιστικά αξιοθέατα κυρίως της Γαλλίας και της Ιταλίας, τα οποία, τις περισσότερες φορές, είχαν και εκπαιδευτικό χαρακτήρα, γνωστά ως “Grand Tour”. Όπως αποδεικνύουν οι μαρτυρίες πολλών ξένων περιηγητών του 18ου και του 19ου αιώνα, η Ελλάδα, από τότε, υπήρξε ένας σημαντικός προορισμός στα πλαίσια του «πολιτιστικού» αυτού τουρισμού. (Καφούρος, 2015, σ. 17)

Από τον πρώτο διεθνώς αναγνωρισμένο όρο «διαδρομές κληρονομιάς» (“heritage routes”) το 1994 (UNESCO κ.ά., 1994), σήμερα στη Διεθνή Χάρτα για τις πολιτιστικές διαδρομές (ICOMOS, 2008) η «πολιτιστική διαδρομή» ορίζεται ως «οδός επικοινωνίας, είτε πρόκειται για γη, είτε για νερό, είτε για κάποιο άλλο είδος, ο οποίος οριοθετείται φυσικά και χαρακτηρίζεται επίσης από τη δική του συγκεκριμένη δυναμική και ιστορική λειτουργικότητα που πρέπει να προκύπτει και να αντικατοπτρίζει διαδραστικές μετακινήσεις ανθρώπων, καθώς και πολυδιάστατες, συνεχείς και αμοιβαίες ανταλλαγές αγαθών, ιδεών, γνώσεων και αξιών μεταξύ λαών, χωρών, περιφέρειες ή ηπείρους σε σημαντικές χρονικές περιόδους, προώθησαν έτσι τη διασταυρούμενη γονιμοποίηση των επηρεαζόμενων πολιτισμών στο χώρο και το χρόνο, όπως αντικατοπτρίζεται τόσο στην υλική όσο και στην άυλη κληρονομιά τους και έχουν ενσωματώσει σε ένα δυναμικό σύστημα τις ιστορικές σχέσεις και τις πολιτιστικές ιδιότητες που συνδέονται με την ύπαρξή του».

Χαρακτηριστικά παραδείγματα διεθνών πολιτιστικών διαδρομών αποτελούν οι διακρατικές πολιτιστικές διαδρομές των Ηνωμένων Εθνών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το έργο “Silk Road”¹, που ξεκίνησε η UNESCO το 1988, για την αναβίωση των αρχαίων διαδρομών με στόχο τις πολιτιστικές ανταλλαγές, το εμπόριο και τον τουρισμό και υποστηρίζεται και από UNDP (United Nations Development Programme) και από

¹ <https://www.unwto.org/silk-road>

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). Το UNAOC έχει επίσης αναγνωρίσει πρωτοβουλίες όπως “St. James’s Way” και “Via Francigena”, ως διαδρομές που προωθούν τον διαπολιτισμικό και θρησκευτικό διάλογο. (UNWTO, 2015, σ. 44).

2.2. Πλαίσιο ανάπτυξης των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το πρόγραμμα των πολιτιστικών διαδρομών, ξεκίνησε από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1987 με την ανακήρυξη της διαδρομής “Santiago de Compostela Pilgrim Routes” (*The Santiago de Compostela Declaration*, 1987) έχοντας στόχο την εφαρμογή στην πράξη των θεμελιώδων αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης: ανθρώπινα δικαιώματα, πολιτιστική δημοκρατία, πολιτιστική πολυμορφία και ταυτότητα, διάλογος, αμοιβαίες ανταλλαγές και πολιτιστικός πλούτος πέρα από σύνορα, δια μέσου των αιώνων. (Υπουργείο Πολιτισμού, 2018)

Με τη σύσταση της (*Διευρυμένη Μερική Συμφωνία Πολιτιστικών Διαδρομών* (ΔΜΣ), 2013), επιδιώκεται στα πλαίσια των ΠΔ του ΣΕ η ενίσχυση της πολιτιστικής συνεργασία μεταξύ των κρατών που περιλαμβάνουν κάποια ΠΔ, η βιώσιμη εδαφική ανάπτυξη και η κοινωνική συνοχή, με ιδιαίτερη έμφαση στις θεματικές που έχουν συμβολική σημασία για την ευρωπαϊκή ενότητα, ιστορία, πολιτισμό και αξίες, καθώς και η ανακάλυψη λιγότερο γνωστών προορισμών.

Σύμφωνα με ΔΜΣ ως Πολιτιστική διαδρομή ορίζεται «ένα έργο πολιτιστικής, εκπαιδευτικής κληρονομιάς και τουριστικής συνεργασίας με στόχο την ανάπτυξη και προώθηση μιας διαδρομής ή ενός συνόλου διαδρομών που βασίζονται σε μια ιστορική διαδρομή, μια πολιτιστική έννοια, ένα στοιχείο ή ένα φαινόμενο με διακρατική σημασία και σπουδαιότητα για την κατανόηση και το σεβασμό των κοινών ευρωπαϊκών αξιών.»

Τον Μάιο του 2022 μέλη της ΔΜΣ είναι 35 χώρες ενώ 1 χώρα έχει το ρόλο παρατηρητή². Η Ελλάδα είναι μέλος της Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας από το 2011 και μετέχει στο Διοικητικό της Συμβούλιο μέσω της Διεύθυνσης Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκής Ένωσης του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Σημειώνεται ότι για την προώθηση των ΠΔ του ΣΕ έχει ρόλο και η Διεύθυνση Ε3 του Υπουργείου Εξωτερικών (Τζανάκης, 2014).

² βλ. σχετικά χάρτη <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/epa-member-states>

Με το (Ψήφισμα CM/Res(2013)67, 2013) της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης ορίζονται οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση της πιστοποίησης μιας πολιτιστικής διαδρομής του ΣτΕ καθώς και τους τομείς δράσεις στους οποίους μπορούν να δραστηριοποιούνται οι ΠΔ του ΣτΕ:

- Συνεργασία για την Έρευνα και την Ανάπτυξη
- Ενίσχυση της ιστορικής μνήμης και της ευρωπαϊκής κληρονομιάς,
- Πολιτιστικές και εκπαιδευτικές ανταλλαγές για τους νέους της Ευρώπης,
- Σύγχρονη πολιτιστική και καλλιτεχνική πρακτική,
- Πολιτιστικός τουρισμός και αειφόρος πολιτιστική ανάπτυξη

2.3. Κατηγοριοποίηση πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης

Στο Πρόγραμμα ΠΔ του ΣΕ το 2021 υπάρχουν 45 πιστοποιημένες ΠΔ και πάνω από 3,000 μέλη σε πάνω από 60 Χώρες (*Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme*, 2021, σσ. 81–85). Αναλυτικά βλ. και (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021)

Ως προς τη θεματική τους μπορούν να χωριστούν στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. **Αρχιτεκτονική:** παραπέμπει σε συγκεκριμένη περίοδο, στυλ ή αρχιτέκτονα (“Transromanica”, “Alvar Alto Route”, “Le Corbusier Destinations”)
2. **Γαστρονομία:** “Iter Vitis” σε σχέση με οινική κληρονομιά, “Routes of the Olive Tree” που επιδιώκει τη δημιουργία «συνεργιών» μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς της ελιάς, τουρισμού και αειφόρου ανάπτυξης
3. **Θρησκεία:** περιλαμβάνει διαδρομές προσκυνητών ή συνδέει θρησκευτικά μνημεία, εκδηλώσεις και άυλα στοιχεία θρησκευτικής ταυτότητας (“ Santiago de Compostella Pilgrim Routes”, “ Via Francigena”, “St. Martin of Tours Routes”, “ Route of St Olav Ways”, “Cyril and Methodius”)
4. **Ιστορία:** εντάσσονται σημαντικές ιστορικές εκδηλώσεις, ιστορικές προσωπικότητες και ιστορικά κινήματα (“Liberation Route Europe”, “Destination Napoleon”)
5. **Τέχνες:** αναφορά σε προσωπικότητες, εκδηλώσεις και τάσεις από το χώρο της τέχνης (“European Mozart Ways”)

6. **Εμπόριο/ Μετακίνηση ανθρώπων:** αναβίωση σημαντικών οικονομικών και εμπορικών δικτύων (π.χ. “The Hansa” αναπαριστά τη δομή των εμπορικών δικτύων κατά τη μεσαιωνική περίοδο, ενώ “Phoenicians’ Route” που εστιάζει στην ανταλλαγή προϊόντων, γνώσεων και εμπειριών μέσω του εμπορίου.

Με βάση τα χαρακτηριστικά οργάνωσης τους οι διαδρομές μπορούν να χωριστούν σε 3 κατηγορίες:

1. Περιφερειακές Διαδρομές (Territorial routes)

Έχουν ένα κοινό θέμα που μόνο, που αφήνει τα ίχνη του στο τοπίο καθώς και στην πολιτιστική κληρονομιά (υλική και άυλη). (Berti, 2013, σ. 5). Οι διαδρομές αυτές είτε αφορούν μεμονωμένες γεωγραφικές περιοχές π.χ. “Iron Route” στα Πυρηναία όρη, “Routes of the Al-Andalus Legacy” είτε αφορούν διαδρομές που σχετίζονται με παραγωγικά πολιτιστικά τοπία σε ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές όπως “Iter Vitis” (οινοπαραγωγή), “Routes of the Olive tree” (ελαιοπαραγωγή) και “European Route of Ceramics” (κεραμεική).

2. Γραμμικές διαδρομές Linear routes

Αναπτύσσονται σε ξηρά ή σε νερό. Πρόκειται διαδρομές που συνδέουν περιοχές και αποτελούν είτε μονοπάτια προσκνητών π.χ. “Via Francigena”, είτε εμπορικές ή στρατιωτικές διαδρομές και συχνά περιλαμβάνουν κόμβους με ιστορικές εγκαταστάσεις όπως (πανδοχεία / νοσοκομεία). Συγκεκριμένα “The Hansa” αναπαριστά τη δομή των εμπορικών δικτύων κατά τη μεσαιωνική περίοδο, ενώ η ΠΔ “Phoenicians’ Route” βασίζεται στις ναυτικές διαδρομές των Φοινίκων από το 12ο αιώνα π.Χ., οι οποίες και θεωρούνταν οι κυριότερες εμπορικές και πολιτιστικές διαδρομές στη Μεσόγειο. Η διαδρομή της «Βασιλικής Οδού» (Via Regia) , είναι μια μεσαιωνική ιστορική οδός, η οποία αναφέρθηκε ως ‘strata regia’ το 1252 και συνδεόταν νομικά με το βασιλιά και η οποία εγγυάτο τη δημόσια ειρήνη.

3. Διαδρομές δικτύων Networks routes (Μοντέλο Αρχιπελάγους)

Αποτελούνται από μεμονωμένα σημεία σε διάφορα μέρη που αφορούν το ίδιο θέμα π.χ. “European Route of Jewish Heritage”, “European Route of Historical Thermal Towns”(UNWTO, 2015, σ. 49)

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

3.1 Η συμβολή των πολιτιστικών διαδρομών στη βιώσιμη ανάπτυξη

Η σχέση του πολιτισμού με τη βιώσιμη ανάπτυξη αναλύθηκε στο κεφ.1.4. Ειδικότερα οι ΠΔ του ΣΕ, σύμφωνα με (*Baku Declaration on the Council of Europe*, 2014) μπορούν να συμβάλουν στο διαπολιτισμικό διάλογο και στη βιώσιμη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη (Graf, 2019).

Σύμφωνα με τη (*Διακήρυξη του 10ου Ετήσιου Συμβουλευτικού Φόρουμ πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης*, 2021) η βιωσιμότητα παραμένει μια από τις βασικές προτεραιότητες για τις ΠΔ του ΣΕ: «Οι πολιτιστικές διαδρομές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη συμβολή στους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών για το 2030. Στόχος τους είναι να γίνουν εργαλεία καινοτομίας και κινητήρων για νέα μοντέλα βιώσιμης ανάπτυξης και να τοποθετηθούν στην εμπροσθοφυλακή της αποστολής για τη βιωσιμότητα.»

Ως προς τη βιωσιμότητα των ΠΔ του ΣΕ, δε μπορεί να αγνοηθεί καμία από τις ακόλουθες διαστάσεις: της οικονομίας, του πολιτισμού, της κοινωνίας, του περιβάλλοντος και της πολιτικής. (Routes4U, 2020b, σ. 30). Δεν έχουν γίνει συστηματικές μελέτες για τις διαδρομές και τη σχέση τους με τους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης. Ενδεικτικά παρουσιάζεται η προσέγγιση της “Via Francigena”, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως πρότυπο και για άλλες διαδρομές, όπου οι δράσεις της θεωρείται ότι συνεισφέρουν στους ακόλουθους ΣΒΑ³ :

ΣΒΑ 8: ΑΞΙΟΠΡΕΠΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

8.9: Έως το 2030, σχεδιασμός και εφαρμογή πολιτικών που προωθούν τον βιώσιμο τουρισμό, ο οποίος δημιουργεί θέσεις εργασίας και προάγει τους τοπικούς πολιτισμούς και προϊόντα.

ΣΒΑ 11: ΒΙΩΣΙΜΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

11.4: Ενίσχυση των προσπαθειών για την προστασία και τη διαφύλαξη της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.

³ <https://www.viefrancigene.org/en/via-francigena-and-the-sustainable-development-goals/>

ΣΒΑ 12: ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

12.β: Ανάπτυξη και χρησιμοποίηση εργαλείων παρακολούθησης του αντίκτυπου της βιώσιμης ανάπτυξης στον βιώσιμο τουρισμό, ο οποίος δημιουργεί θέσεις εργασίας και προωθεί την τοπική κουλτούρα και προϊόντα.

ΣΒΑ 17: ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ

17.14 :Ενίσχυση της συνοχής των πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

17.15 :Σεβασμός του πολιτικού χώρου και της ηγεσίας, κάθε χώρας, αναφορικά με τη θέσπιση και εφαρμογή πολιτικών που στοχεύουν στην εξάλειψη της φτώχειας και τη βιώσιμη ανάπτυξη.

17.17 Ενθάρρυνση και προώθηση των αποτελεσματικών συμπράξεων του δημοσίου, του δημόσιου-ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών, με βάση την εμπειρία και τις στρατηγικές άντλησης πόρων που παρέχουν οι συμπράξεις.

3.2. Μεθοδολογικό πλαίσιο εκτίμησης οικονομικών επιπτώσεων πολιτιστικών διαδρομών

Η εκτίμηση των οικονομικών επιπτώσεων των ΠΔ είναι αναγκαία για την τεκμηρίωση και προώθηση δράσεων οικονομικής διπλωματίας. Τα περισσότερα μοντέλα εκτίμησης επιπτώσεων βασίζονται στο μοντέλο με εισροές, εκροές, αποτελέσματα και επιπτώσεις (New Economics Foundation, 2009)

Ως αφετηρία για την εκτίμηση των επιπτώσεων των πολιτιστικών διαδρομών μπορεί να αξιοποιηθεί η σύγχρονη προσέγγιση για την οικονομική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αναφέρεται στη (*Faro Convention*, 2005) (αρθ.10) η οποία προκύπτει από την προστασία, συντήρηση αποκατάσταση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, χωρίς φυσικά να αγνοείται και η σημασία των υπόλοιπων διαστάσεων της πολιτιστικής αξίας της (Μέργος, 2020, σ. 396), δηλαδή η κοινωνική, συμβολική, αισθητική, πνευματική, ιστορική και η αξία αυθεντικότητας (Throsby, 2001, σ. 19)

Η βιβλιογραφία σχετικά με την μελέτη των επιπτώσεων των ΠΔ, είναι περιορισμένη και εστιάζει κυρίως στις επιπτώσεις στην τοπική οικονομία.

Σε ένα απλοποιημένο παράδειγμα μιας ΠΔ επιδιώκεται η καταγραφή ενδεικτικών δεικτών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη μέτρηση των

επιπτώσεων της πολιτιστικής διαδρομής (Khouanona-Rubicondo, 2011, σ. 255) (Βλ. Παράρτημα Β. Πίνακας Ι). Καθώς η θεματολογία των διαδρομών και των δραστηριοτήτων που συνδέονται με κάθε διαδρομή είναι διαφορετική, δεν μπορεί να υπάρξει μια μόνο μεθοδολογία για την μέτρηση των επιπτώσεων. (Khouanona-Rubicondo, 2011, σ. 257) (Βλ. Παράρτημα Β- Πίνακα ΙΙ). Τρεις κύριες τεχνικές χρησιμοποιούνται όμως συνήθως για τη μέτρηση των οικονομικών επιπτώσεων στον πολιτιστικό τομέα (Khouanona-Rubicondo, 2011, σ. 67) :

- Ανάλυση Κόστους – Οφέλους (Cost–benefit analysis -CBA)
- Επιστροφή επι της επένδυσης (Return on investment -ROI)
- Οικονομικά Μοντέλα με πολλαπλασιαστές (Economic Multiplier Models)

Επιπλέον για την μέτρηση των επιπτώσεων των ΠΔ μπορούν να χρησιμοποιηθούν συμπληρωματικά και άλλες μέθοδοι (βλ. Παραρτημα Β- Πίνακας ΙΙΙ)

Για τις **επιπτώσεις του τουρισμού στην οικονομία** (Council of Europe, 2018a, σ. 29) το 2016 στα πλαίσια ενός ευρωπαϊκού προγράμματος επιδιώχθηκε η εξειδίκευση του Ευρωπαϊκού Συστήματος Δεικτών για τον Τουρισμό (European Union, 2016) για τις ΠΔ (Severo, 2018, σ. 142) με βάση 5 δείκτες (Council of Europe, 2018b, σ. 7):

- Διακυβέρνηση (ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι εταίροι διαχειρίζονται το δίκτυο)
- Επικοινωνία (ως προς τα μέσα που επιτρέπουν στους φορείς να αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και με το κοινό)
- Βιώσιμη διαχείριση
- Δείκτης πολιτιστικής δράσης (Μέτρηση του αντίκτυπου των δραστηριοτήτων πολιτιστικής διαδρομής)
- Οικονομικές επιπτώσεις (ως προς τον περιβαλλοντικό, πολιτιστικό και οικονομικό αντίκτυπο της δραστηριότητας των ΠΔ)

Στοιχεία για τον αριθμό των επισκεπτών μιας ΠΔ του ΣΕ μπορούν επίσης να συλλεχθούν μέσω μιας «κάρτας τουρίστα». Χαρακτηριστικά αναφέρεται το παράδειγμα από το νότιο τμήμα Via Francigena όπου η αύξηση των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών αύξησε τον αριθμό των χρηστών, γεγονός που αποτυπώνεται

στην αύξηση των αιτημάτων έκδοσης «διαβατηρίου προσκηνητή», συγκεκριμένα μια αύξηση 65,5% από το 2015 ως το 2020. (Trono & Castronuovo, 2021)

Για τον υπολογισμό των **επιπτώσεων σε επιχειρήσεις** μπορούν να χρησιμοποιηθούν έρευνες επιχειρήσεων, όπως υλοποιήθηκε στη μελέτη περίπτωσης για την ΠΔ “Routes of el legado Andalusi” με διαδικτυακή και τηλεφωνική έρευνα των ΜμΕ που εμπλέκονται σε τομείς που σχετίζονται με τη ΠΔ με ερωτήματα σχετικά με τον ετήσιο ακαθάριστο κύκλο εργασιών και την απασχόληση προσωπικού, καθώς και με την εκτίμηση του ποσοστού που θα μπορούσε να αποδοθεί στην ΠΔ. (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 78). Στη μελέτη για τον Ευρωπαϊκό Σύστημα Δεικτών για τον Τουρισμό περιλαμβάνονται ερωτήσεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε διακρατικές ΠΔ (European Union, 2016, σ. 26):

- Η επιχείρησή σας βρίσκεται κατά μήκος ΠΔ του ΣΕ;
- Αν ναι, τα προϊόντα σας σχετίζονται με το θέμα/δραστηριότητες της ΠΔ;
- Αν ναι, στη στρατηγική επικοινωνίας αναφέρετε το συσχετισμό σας με την ΠΔ;
- Προωθούνται τα προϊόντα ή η επιχείρησή σας από την ΠΔ;

Για την **μέτρηση επιπτώσεων επενδύσεων** σε ΠΔ (Βλ. κεφ. 3.3.3) ενώ για τη **μέτρηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων** στις ΠΔ, θεματική που δεν έχει πραγματοποιηθεί εκτεταμένη έρευνα, προτείνονται δείκτες για (Culture, Nature and Heritage Department of the Council of Europe, 2020):

- Διατήρηση των φυσικών πόρων και της βιοποικιλότητας
- Διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής πολυμορφίας
- Ρύπανση
- Διαχείριση ενέργειας και υδάτων
- Διαχείριση στερεών αποβλήτων
- Βιωσιμότητα
- Οικολογική μετάβαση
- Επιπτώσεις των μέσων μεταφοράς

Επιπλέον μπορούν να χρησιμοποιηθούν μέθοδοι για την παρακολούθηση των επιπτώσεων στο φυσικό περιβάλλον, που εντοπίστηκαν στο έργο CEETO (εικ. 6) (Council of Europe, 2020c, σ. 59)

Methodologies identified						 CEETO
	St. Gallen Methon allows to analyse the strategie flows of visits		Car counting counting cars passing through established "check points"		Person counting counting people passing through established "check points"	 Telephone cells obtain information on the movements that visitors make
	Interview it allows to have specific information on visitors		Survey it allows to have specific information on visitors		GPS to "follow" visitors inside the Park	 Social Media to know trends, preferences and behaviours of visitors
	Statistical models to obtain an estimate of tourist flows when there are not all the information available		Focus Group to deepen a theme or particular aspects of a topic		Video camera to gather information about the number, flow and behaviour of visitors	 Bloacoustic investigates sound production and reception in animals, including man and detect their presence

εικ. 6 Μέθοδοι παρακολούθησης τουριστικών ροών σε προστατευόμενες περιοχές (Council of Europe, 2020c, σ. 59)

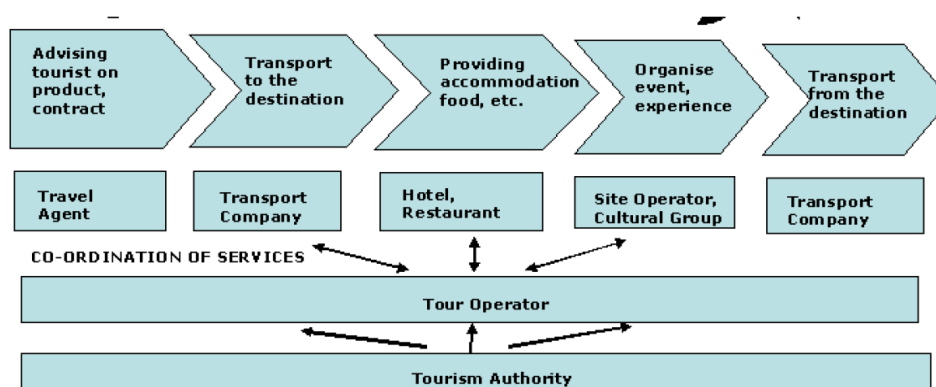
3.3 Καλές πρακτικές των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης ανα πεδίο οικονομικής διπλωματίας

3.3.1 Πολιτιστικές Διαδρομές και Τουρισμός

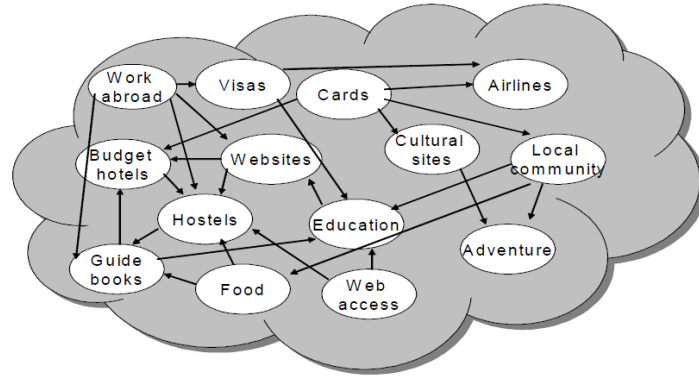
3.3.1.1 Πολιτιστικός και Δημιουργικός Τουρισμός

Οι πολιτιστικές διαδρομές θεωρούνται σύμφωνα με (UNWTO, 2015, σ. 34) ένα ευέλικτο και εξαιρετικά αποτελεσματικό μέσο ανάπτυξης προϊόντων πολιτιστικού τουρισμού. (Denun, 2015, σ. 12). Ο ανταγωνισμός μεταξύ γειτονικών προορισμών δίνει τη θέση του στη συνεργασία όπου μέσω του κοινού μάρκετινγκ των προορισμών επιδιώκεται η τουριστική ανάπτυξη ευρύτερων περιοχών (Majdoub, 2010, σ. 32). Ουσιαστικά οι πολιτιστικές διαδρομές προβάλλουν ως λύση στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού με βάση την θεωρία παιγνίων του θετικού αθροίσματος (win-win), όπου κοινή επιδίωξη είναι να ικανοποιηθούν από κοινού τα επιδιωκόμενα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών.

Σήμερα ως εμπλεκόμενα μέρη στον τουρισμό δεν θεωρούνται μόνο τα ξενοδοχεία, τα ταξιδιωτικά πρακτορεία και τα μέσα μεταφοράς που διαμόρφωναν μια παραδοσιακή κατακόρυφη αλυσίδα αξίας (εικ. 7), αλλά πλέον επικρατεί μια νέα σύνθετη οικονομία δικτύων όπου διάφοροι τομείς συνυπάρχουν στην αλυσίδα αξίας του τουρισμού (εικ. 8). (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 20)

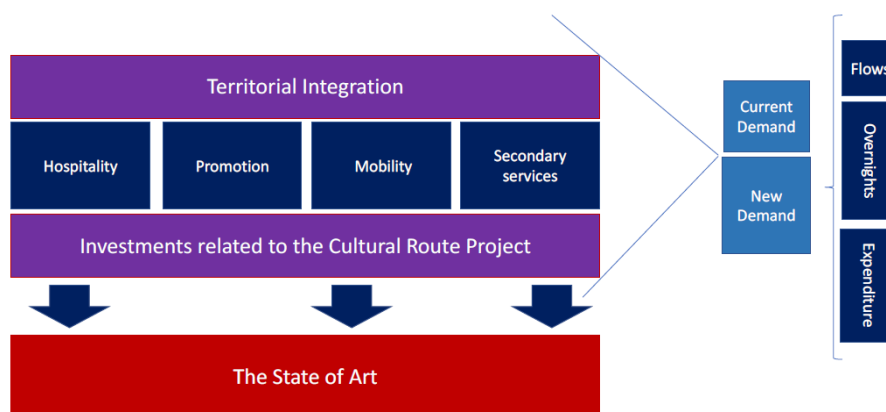
εικ. 7 Παραδοσιακή αλυσίδα αξίας τουριστικού προϊόντος (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 20)

εικ. 8 Νέα αλυσίδα αξίας τουριστικού προϊόντος (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 20)

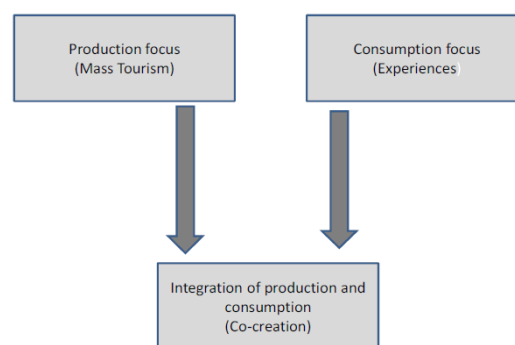
Σύμφωνα με (Briedenhann & Wickens, 2004, σ. 72) «η ομαδοποίηση δραστηριοτήτων και αξιοθέατων, σε λιγότερο ανεπτυγμένες τουριστικά περιοχές, ενθαρρύνει τη συνεργασία και τις εταιρικές σχέσεις μεταξύ κοινοτήτων επιδιώκοντας την οικονομική ανάπτυξη μέσω του τουρισμού».

Στην Περιφερειακή Αλυσίδα Αξίας (Territorial Value chain -TVC) του M.E. Porter (εικ. 9) ο επισκέπτης αντιμετωπίζεται ως πελάτης μιας υπαίθριας αγοράς, όπου όσο παραμένει εντός της και ξοδεύει τόσο περισσότερη αξία παράγεται για την περιοχή. Ειδικά οι ξένοι επισκέπτες δημιουργούν στην περιοχή ένα φαινόμενο αντίστοιχο με τις εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών, όπου η παραγόμενη αξία (δηλ. το ξένο συνάλλαγμα) μεταφέρεται απευθείας στην περιοχή που υπάρχει τουριστική δραστηριότητα, προσφέροντας οφέλη σε όλους όσοι δραστηριοποιούνται σε αυτή. (Economic Impact 2020,101)

εικ. 9 Περιφερειακή Αλυσίδα Αξίας για τις ΠΔ -M.E. Porter (Economic Impact 2020,101)

Οι ΠΔ του ΣΕ προσφέρονται για την ανάπτυξη και άλλων οικονομικών τομέων συνδεδεμένων με τον τουρισμό όπως ΠΔΒ ή αγροδιατροφικού τομέα (MENEGHELLO & MINGOTTO, 2020) στα πλαίσια του Δημιουργικού Τουρισμού (Creative Tourism) (Graf, 2019), ο οποίος βασίζεται στη συνεργασία δημόσιων ή ιδιωτικών φορέων, επιχειρήσεων και ΜΚΟ με τους επισκέπτες για την παροχή μιας εξατομικευμένης εμπειρία συν-δημιουργίας (co-creation experience) (εικ. 10) (Pralahad & Ramaswamy, 2004)

εικ. 10 Η διαδικασία της συν-δημιουργίας (co-creation)(Graf, 2019)

Οι ΠΔΒ έχουν σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη του Δημιουργικού Τουρισμού καθώς και για τις ΠΔ του ΣΕ. (Routes4U, 2020a, σ. 21) . Συγκεκριμένα μέσω των ΠΔ του ΣΕ μπορεί να αναπτυχθεί μια «τοπική πολιτιστική περιοχή» που θα εμπλέκει και τις τοπικές κοινωνίες για την προώθηση της παραδοσιακής χειροτεχνίας και τη δημιουργία νέων ποιοτικών τοπικών προϊόντων (Routes4U, 2020a, σ. 44).

Ως παραδείγματα εμπλοκής των ΠΔΒ στις ΠΔ αναφέρονται δράσεις στην ΠΔ “Viking Route”, (ISTER Benchmarking Toolkit, 2022, σ. 38) καθώς και στη “European Route of Ceramics”, όπως η συμμετοχή των μελών της σε Διεθνή φεστιβάλ κεραμεικής, στο πρόγραμμα CERAMICOOP (Ceramics and culture creating intercultural friendships and international co-operation) καθώς και στην ΠΔ “Roman Emperors and Danube Wine Route”, η οποία συμμετείχε στο πρόγραμμα Danube Culture Platform – Creative Spaces of the 21st Century⁴.

⁴ <https://www.interreg-danube.eu/approved-projects/cultplatform-21>

3.3.1.2 Γαστρονομικός τουρισμός/ Αγροτουρισμός

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO) ορίζει τον Γαστρονομικό Τουρισμό ως «ένα είδος τουριστικής δραστηριότητας που χαρακτηρίζεται από την εμπειρία του επισκέπτη σε σχέση με τρόφιμα και συναφή προϊόντα και δραστηριότητες κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Μαζί με αυθεντικές, παραδοσιακές ή/και καινοτόμες γαστρονομικές εμπειρίες, ο Γαστρονομικός Τουρισμός μπορεί επίσης να περιλαμβάνει και άλλες συναφείς δραστηριότητες, όπως επισκέψεις σε τοπικούς παραγωγούς, συμμετοχή σε φεστιβάλ γαστρονομίας και παρακολούθηση μαθημάτων μαγειρικής»⁵

Οι ΠΔ προσφέρονται για την ανακάλυψη αγροτικών και γαστρονομικών παραδόσεων, μέσω της επίσκεψης μικρών και μεσαίων οικογενειακών επιχειρήσεων με μοναδικά τοπικά και αυθεντικά προϊόντα (National Bank of Greece, 2015). Σχετικό παράδειγμα αποτελούν οι «Τοπικές Πολιτιστικές Διαδρομές» που διοργανώθηκαν από την ΠΔ “Routes of the Olive Tree” (2013-2014) με διάρκεια 2-5 ημέρες, περιλάμβαναν θεματικές επισκέψεις και γνωριμία με τις παραδόσεις που συνδέονται με την ελιά και την ιστορία της, την τοπική κουζίνα, γευσιγνωσίες κ.λπ. Σημαντική είναι επίσης η επιδίωξη οργάνωσης δικτύων μεταξύ σχετικών επιχειρήσεων όπως επιδιώκεται στα πλαίσια του προγράμματος “TEGing Puglia” στο οποίο συμμετέχει η ΠΔ “Via Francigena del Sud” στην περιοχή Puglia βελτιώνοντας τις παρεχόμενες υπηρεσίες με συγκεκριμένες προδιαγραφές. Στο δίκτυο συμμετέχουν και ο σύλλογος αγροτών (Confagricoltura), και ο Σύλλογος των ΠΔΒ (Confartigianato) του Lecce με στόχο την ανάπτυξη δραστηριοτήτων που συνδυάζουν τον γαστρονομικό με τον αγροτουρισμό (βλ. κεφ. 3.3.1.4) και τον δημιουργικό τουρισμό (βλ. κεφ. 3.3.1.1) (Trono & Castronuovo, 2021)

Για την προώθηση γαστρονομικών εμπειριών στα πλαίσια των ΠΔ δημιουργούνται επίσης οδηγοί γαστρονομίας, όπως στις ΠΔ “The Hansa”⁶ και “European Historic Thermal Towns”⁷ και πραγματοποιούνται φεστιβάλ γαστρονομίας όπως “The Traditional Hanseatic Days”⁸ (“The Hansa”)(Routes4U, 2020b, σ. 54) και στα πλαίσια της ΠΔ “The Routes of the Olive Tree”⁹

⁵ <https://www.unwto.org/gastronomy-wine-tourism>

⁶ https://www.hanse.org/pdf/Culinary_guide_of_Straupe_ENG.pdf

⁷ https://historicthermaltowns.eu/wp-content/uploads/2022/03/220330_Eat-Well-Live-Well_Themekit_EN_WEB.pdf

⁸ <https://www.hanse.org/hansetage/ueberblick-hansetage/>

⁹ <https://olivetreeroute.gr/more-el/festival-el/>

Προώθηση τοπικών προϊόντων αγροδιατροφής μπορεί να γίνει και μέσω των ιστοσελίδων των ΠΔ, μέσω σχετικών καταστημάτων (βλ. κεφ.3.3.2.4) όπως π.χ. μέσω της ιστοσελίδας “The Hansa” όπου προβάλλονται τοπικά προϊόντα που μπορούν να βρουν στις πόλεις της διαδρομής και προτείνονται να αγοραστούν ως σουβενίρ.¹⁰ Ένα ακόμη ένα μέσο για την προώθηση των γαστρονομικών εμπειριών στα πλαίσια των διαδρομών είναι και η δημιουργία σημάτων ποιότητας, όπως “HANSA Culinary Label” για εστιατόρια (“The Hansa”).¹¹

Τέλος μέσω των ΠΔ του ΣΕ μπορούν να αναπτυχθούν και πιο ιδιαίτερες εμπειρίες στα πλαίσια του δημιουργικού τουρισμού, όπως μια κρουαζιέρα γαστρονομικής ανακάλυψης με συμμετοχή ενός με σχετικό εργαστήριο μαγειρικής από Michelin σεφ με στόχο την προώθηση τοπικών προϊόντων (Council of Europe, 2018a, σ. 43)

3.3.1.3 Οινοτουρισμός

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO) ορίζει τον Οινοτουρισμό, ως υπο-τύπο Γαστρονομικού Τουρισμού, ο οποίος έχει στόχο «την επίσκεψη αμπελώνων, οινοποιείων, γευσιγνωσίας, κατανάλωσης ή/και αγοράς κρασιού, συχνά στον τόπο παραγωγής της ή κοντά σε αυτό»¹²

Ο οινοτουρισμός μπορεί να έχει επιπτώσεις ως προς τις πωλήσεις κρασιών αντίστοιχα με κριτικές ή διαγωνισμούς οινογνωσίας (Winfrey κ.ά., 2018). Δυο ΠΔ του ΣΕ έχουν άμεση σχέση με την πολιτιστική κληρονομιά της οινοπαραγωγής (“Iter Vitis”, “the Roman Emperors and Danube Wine Route”). Σύμφωνα (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021) ιδιαίτερη έμφαση και στις δυο ΠΔ δίνεται στην ανάπτυξη των τουριστικών δραστηριοτήτων, αφού τα περισσότερα μέλη τους είναι τουριστικές επιχειρήσεις.

Ειδικότερα η ΠΔ “Roman Emperors and Danube Wine Route” αποτελεί παράδειγμα του καινοτόμου επιχειρηματικού μοντέλου, που συνδέει την προστασία και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς με την αγορά αξιοποιώντας κατάλληλα εργαλεία διαχείρισης και προώθησης και επιδιώκοντας συνεργασία με ταξιδιωτικούς πράκτορες και παρόχους υπηρεσιών κατά μήκος της διαδρομής (UNWTO, 2015, σ. 121)

¹⁰ <https://www.hanse.org/en/projects/explore-hansa/local-culinary-specialties/>

¹¹ <https://www.hanse.org/en/projects/explore-hansa/hansa-culinary-label/>

¹² <https://www.unwto.org/gastronomy-wine-tourism>

Ως προς τις επιπτώσεις μια πολιτιστικής διαδρομής με θέμα το κρασί στην οικονομία σύμφωνα με μελέτη στα πλαίσια του Horizon 2020 για την ΠΔ “Roman Emperors and Danube Wine Route” αναφέρεται ότι υπολογίζοντας 60000 επισκέπτες για τη διαδρομή ετησίως, με μέση διαμονή 5 νύχτες και 300 ευρώ έξοδα ανα επισκέπτη προκύπτει ένα σύνολο εσόδων 18 εκ. ευρώ, που αποτελεί αύξηση κατά 2% των τουριστικών εσόδων στη Ρουμανία (Cojocariu, 2015)

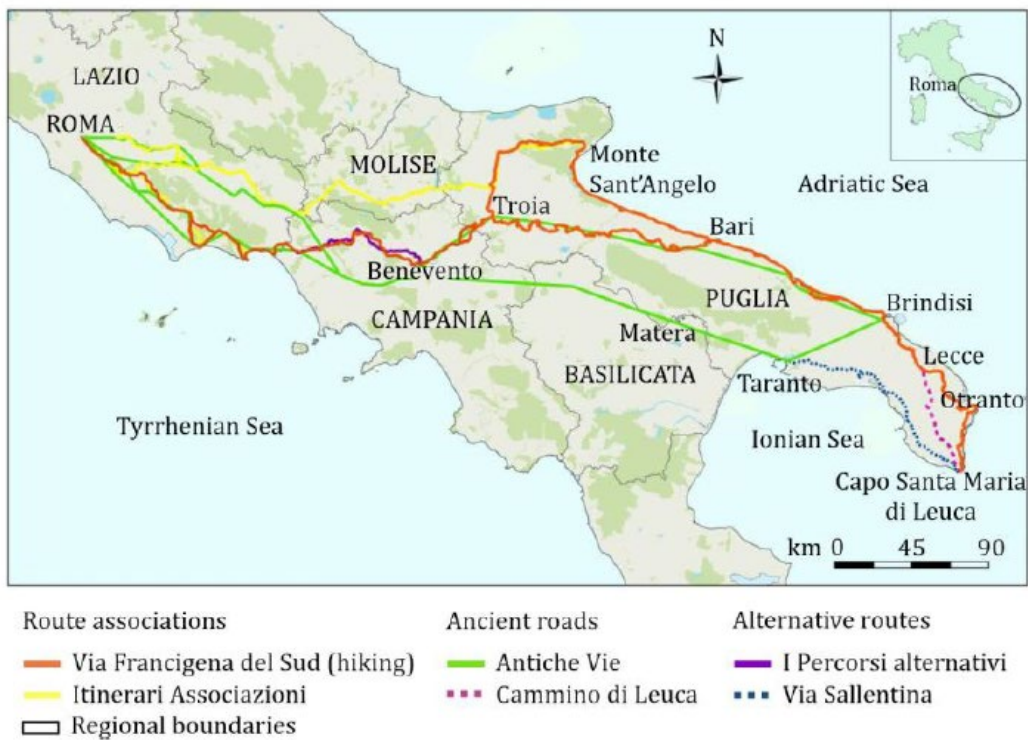
Στα πλαίσια της ΠΔ “Iter Vitis” εκτός από τις δραστηριότητες διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, δημιουργήθηκαν «τοπικές πολιτιστικές διαδρομές οινοτουρισμού» με διάρκεια από μία ημέρα έως δύο εβδομάδες. (Fritz & Zamaraite, 2022)

Και στις δυο ΠΔ παρατηρείται ότι δεν υπάρχει συμμετοχή Επαγγελματιών Επιμελητήριων (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021), γεγονός που κρίνεται αναγκαίο για την ανάπτυξη της εξωστρέφειας των οινοποιείων και για την αύξηση των εξαγωγών οίνου μέσω των ΠΔ.

3.3.1.4 Οικοτουρισμός/Αθλητικός (πεζοπορικός, ποδηλατικός)/ Θρησκευτικός τουρισμός

Η ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού που σε μεγάλο βαθμό, ειδικά στην Δυτική Ευρώπη, αφορά στην κίνηση πιστών μέσω μονοπατιών με στόχο συγκεκριμένα προσκυνήματα, σχετίζεται άμεσα και με την ανάπτυξη του πεζοπορικού και ποδηλατικού τουρισμού και του οικοτουρισμού, καθώς έχουν άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Σημαντικές είναι οι επιπτώσεις στην οικονομία από την ανάπτυξη ενός τουρισμού με βάση ένα δίκτυο μονοπατιών.

Ιδιαίτερα ανεπτυγμένη διαδρομή με θρησκευτικό χαρακτήρα είναι η “Via Francigena”, η οποία στοχεύει και στην τόνωση των άλλων τύπων τουρισμού (βλ. κεφ.3.3 “Via Francigena” στην περιοχή της Τοσκάνης) καθώς και η Νότια Επέκταση της “Via Francigena del Sud” (εικ. 11) η οποία επιδιώκει επίσης να προωθήσει την ανάπτυξη της τοπικής και της εθνικής οικονομίας (Trono & Castonuovo, 2021).

εικ. 11 Via Francigena del Sud (Trono & Castronuovo, 2021)

Άλλες ΠΔ που αποτελούν μονοπάτια είναι: “Santiago de Compostella Pilgrim Routes”, “Route of St. Olav Ways”, “Route in the footsteps of Robert Louis Stevenson”, “the Iron Curtain Trail”, “Via Romea Germanica”.¹³

Παράλληλα μικρότερες πεζοπορικές και ποδηλατικές διαδρομές προσφέρονται και στις περισσότερες από τις ΠΔ ανεξαρτήτως του κεντρικού θέματος της διαδρομής π.χ. στη “The Hansa”¹⁴ ή σε “Routes of Olive Tree”¹⁵

Ειδικότερα ως προς τον ποδηλατικό τουρισμό, σημαντική είναι η ανάπτυξη ποδηλατικών διαδρομών στις ΠΔ του ΣΕ σε σχέση με τις διαδρομές “EuroVelo’s”¹⁶.

- “EuroVelo 13 – Iron Curtain Trail”¹⁷
- τμήματα του EuroVelo 3 (“Saint Olav ways” και “Santiago de Compostela Pilgrim Routes”)¹⁸

¹³ <https://worldtrailsnetwork.org/an-introduction-to-the-european-cultural-routes/>

¹⁴ https://www.hanse.org/pdf/Koknese_nature_trail_ENG.pdf

<https://www.hanse.org/en/tourism/wandern-auf-den-spuren-der-hanse/>

¹⁵ <https://olivetreeroute.gr/culturalroutes-el/routes-el/>

¹⁶ www.eurovelo.com/en.

¹⁷ https://pro.eurovelo.com/news/2019-08-02_eurovelo-13-iron-curtain-trail-declared-a-cultural-route

¹⁸ <https://en.eurovelo.com/ev3>

- τμήματα από EuroVelo 5 – Via Romea¹⁹ (“Via Francigena”)

Οι ΠΔ του ΣΕ προσφέρονται και για άλλες μορφές αθλητικού τουρισμού, όπως στα πλαίσια της ΠΔ “ St. Olav Ways” οι επισκέπτες εκτός από πεζοπορία και ποδηλασία μπορούν να κάνουν καγιάκ, ιστιοπλοΐα και ιπασία (Council of Europe, 2019).

3.3.1.5 Ιαματικός Τουρισμός

Η Πολιτιστική κληρονομιά σε σχέση με ιαματικές πηγές αποτελεί μοναδική κληρονομιά που ενσωματώνει τις φυσικές και πολιτιστικές αξίες δημιουργώντας μια μεικτή κληρονομιά (άρθ.1-2) από «Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς» (UNESCO, 1972). Επιπλέον, σε αυτή την κληρονομιά περιλαμβάνονται και άλλα στοιχεία και επίσης (τελετές, παραδόσεις κ.λπ.). Η διαχείριση της όμως συχνά αποτυγχάνει εξαιτίας έλλειψης συνεργασίας μεταξύ προορισμών, επιχειρήσεων και άλλων ενδιαφερομένων μερών καθώς και έλλειψης κοινής προώθησης μέσω της ΕΕ. (Crecente Maseda κ.ά., 2018).

Σύμφωνα με (Mainil κ.ά., 2017, σ. 69) σημαντικό πλεονέκτημα του ιαματικού τουρισμού στην Ευρώπη είναι η μακρά ιστορία των λουτρικών εγκαταστάσεων στην καθώς και το σημερινό μεγάλο δίκτυο από σχετικές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με (SRI International, 2014, σ. 24) «οι ευρωπαϊκές χώρες διαθέτουν 5.035 εγκαταστάσεις με θερμές ή ιαματικές πηγές με έσοδα 21,7 δισεκατομμύρια δολάρια το 2013»(JOUKES, 2016, σ. 142).

Η ΠΔ “European Route of Historic Thermal Towns” έχει ως στόχο τη δημιουργία ενός δικτύου μεταξύ πόλεων και επιχειρήσεων στα με στόχο την ανταλλαγή τεχνογνωσίας για την προστασία και αξιοποίηση των λουτρικών εγκαταστάσεων(Crecente Maseda κ.ά., 2018, σ. 33) καθώς και η ανάπτυξη τουριστικών και πολιτιστικών δράσεων για θετικό αντίκτυπο στην οικονομία (ΕΗΤΤΑ, 2015) (JOUKES, 2016, σ. 152). Ηδη στην ιστοσελίδα της ΠΔ υπάρχουν αναρτημένα σχετικά τουριστικά πακέτα²⁰. Επιπλέον στα πλαίσια της ΠΔ “European Routes of Historic Thermal Towns” θα μπορούσαν να αναπτυχθούν συνέργειες για προώθηση της εξωστρέφειας των επιχειρήσεων του κλάδου μεταλλικού και επιτραπέζιου νερού,

¹⁹ <https://en.eurovelo.com/ev5>

²⁰ <https://historicthermaltowns.eu/#packages>

καθώς τα προϊόντα αυτά παρουσιάζουν αυξημένη ζήτηση διαχρονικά και από το εξωτερικό(Σπανού, 2000).

Σημαντικές προοπτικές υπάρχουν και για το συσχετισμό ιαματικού τουρισμού και θρησκευτικών διαδρομών. Κατά μήκος της διαδρομής της “Via Francigena” υπάρχουν διάφοροι τύποι ιαματικών λουτρών τόσο σε ορισμένα αστικά κέντρα κατά μήκος της διαδρομής όπως το Gambassi Terme, το Bagno Vignoni και το Telese Terme όσο και σε άλλες τοποθεσίες που είναι προσβάσιμες με μια σύντομη παράκαμψη, όπως τα ιαματικά λουτρά του San Casciano dei Bagni ή του Bagni San Filippo. Στα πλαίσια του έργου «Thermal Via Francigena» προσφέρονται εκπτώσεις για τις μετακινήσεις και τη φιλοξενία προσκυνητών σε επιχειρήσεις με λουτρικές εγκαταστάσεις.²¹ Αντίστοιχα στην Ελλάδα η ύπαρξη σημαντικών ιαματικών πηγών στη Ελλάδα²², πολλές από αυτές γνωστές ήδη από την αρχαιότητα, οδήγησε στην ανάπτυξη των μεγάλων λουτροπόλεων στη σύγχρονη Ελλάδα (Σπανού, 2000), ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η δυνατότητα διασύνδεσης τους με σημεία της υπό πιστοποίησης ΠΔ του ΣΕ «Στα βήματα του Αποστόλου Παύλου» «προσφέροντας μια ολιστική προσέγγιση στην «θεραπευτική» πτυχή σε μια προσκυνηματική διαδρομή»(Kamara κ.ά., 2016, σ. 190).

εικ. 12 Κοντά στο σημείο όπου κήρυξε ο Απόστολος Παύλος στην Απολλωνία βρίσκονται οι Ιαματικές Πηγές της Νέας Απολλωνίας, στις οποίες υπάρχει και μια υπόσκαφη εκκλησία (φωτογραφία από ομάδα Time Heritage Cultour+) (Kamara κ.ά., 2016, σ. 190).

²¹ <https://rurallure.eu/thermal-heritage-along-the-via-francigena-between-richness-and-opportunities/>

²² <https://mintour.gov.gr/meletes-pinakes/stoicheia-iamatikon-pigon/>

3.3.2 Πολιτιστικές διαδρομές και εμπορική διπλωματία

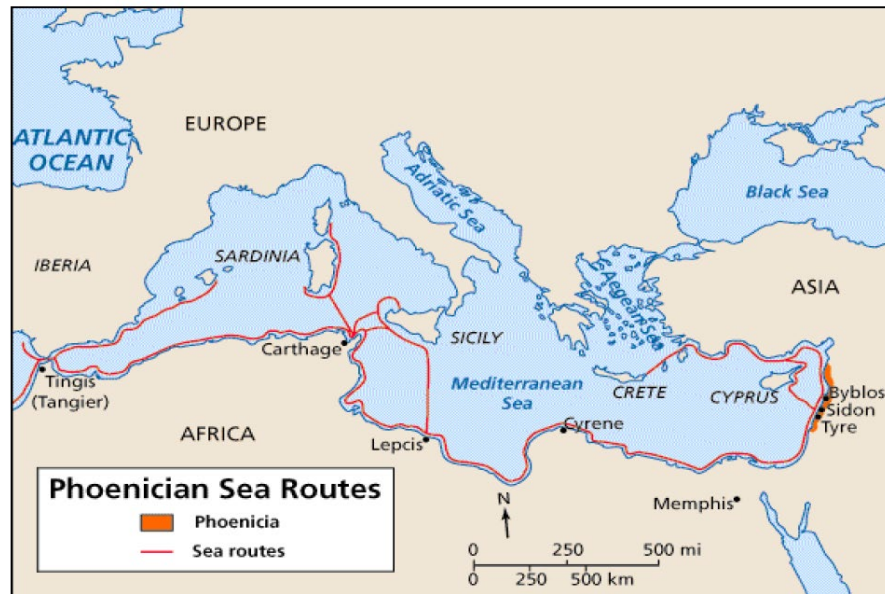
3.3.2.1.Εμπορικές συνεργασίες/ Partnerships/ Clusters

Οι ΠΔ του ΣΕ οφείλουν να «δημιουργούν δίκτυα και δραστηριότητες που «σπάνε» τα όρια μεταξύ επαγγελματιών και μη επαγγελματιών» (Ψήφισμα CM/Res(2013)67, 2013)

Κατά τον (Porter, 1998) «Μια συστάδα επιχειρήσεων (cluster) επιτρέπει σε κάθε μέλος να επωφελείται σαν να είχε μεγαλύτερη κλίμακα ή σαν να είχε ενωθεί με άλλους επίσημα - χωρίς να απαιτείται όμως να θυσιάσει την ευελιξία του»

Κάποιες ΠΔ δημιουργήθηκαν έχοντας ως βάση αρχαία ή μεσαιωνικά εμπορικά δίκτυα:

- Στην ΠΔ **“The Hansa”** η δημιουργία σύγχρονων επαγγελματικών ενώσεων σύγχρονο εμπορικό δίκτυο φαίνεται να αποτελεί φυσική συνέχεια των μεσαιωνικών εμπορικών δικτύων.(Routes4U, 2020a)
- Η ΠΔ **“Phoenicians Route”** (εικ.14) βασίζονται στις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτιστικές σχέσεις που δημιούργησαν οι Φοίνικες κατά μήκος των θαλάσσιων οδών, των λιμανιών, των εμπορίων (emporiums) και των αποικιών που ίδρυσαν στη λεκάνη της Μεσογείου επιδιώκοντας να μεταδώσουν το μήνυμα ότι «οι λαοί της Μεσογείου είναι το πραγματικό ζωντανό τοπίο αυτής της θάλασσας που μας συνδέει οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά» . (Zabbini, 2012, σ. 67)

εικ. 13 “Phoenician Sea Routes” (Zabbini, 2012, σ. 67)

- **“Via Francigena del Sud”** είναι ένα έργο διαπεριφερειακής συνεργασίας με κοσμικούς και θρησκευτικούς φορείς, τοπικούς και εθνικούς, που αφορά την επέκταση της “Via Francigena” μέχρι το Otranto και τη Santa Maria di Leuca, με βάση τους αρχαίους ρωμαϊκούς οδούς της Via Appia Traiana. Αποσκοπεί στη δημιουργία ενός σταθερού και μόνιμου δικτύου αξιοποιώντας το δυναμικό των περιοχών που διασχίζει η διαδρομή με στόχο την αύξηση των εσόδων από πωλήσεις προϊόντων και υπηρεσίες που προσφέρονται από διάφορους τομείς (γαστρονομία, χειροτεχνία, μεταφορές, διαμονή, λιανικό εμπόριο) (Trono & Castronuovo, 2021, σ. 16).

Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις που οι διαδρομές δεν δημιουργήθηκαν στη βάση ενός αρχαίου ή μεσαιωνικού εμπορικού δικτύου, σήμερα η ανάπτυξη συνεργασιών και συστάδων επιχειρήσεων (clusters) μεταξύ των μελών των πολιτιστικών διαδρομών κρίνεται απαραίτητη για την περαιτέρω ανάπτυξη τους και την μεγαλύτερη συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη.

Με βάση μελέτες περίπτωσης αποδεικνύεται όμως ότι η απλή συνύπαρξη ενός αθροίσματος επιχειρήσεων στο πλαίσιο μιας κοινής προσπάθειας δεν είναι αρκετή για να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα του “clustering”, αλλά πρέπει να αναπτυχθούν στρατηγικές διασύνδεσης των επιχειρηματικών φορέων (Khovanova-Rubicondo, 2011,

σ. 116). Η ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των μελών των ΠΔ διαφοροποιείται τόσο ως προς το βαθμό συνεργασίας τους, όσο και ως προς τα είδη συνδρομών μελών. Οι συνεργασίες μπορούν να χωριστούν στις ακόλουθες κατηγορίες (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 116):

A. Εμπορικές συνεργασίες

Συνεργασίες μεταξύ επιχειρήσεων που ανήκουν σε μια ΠΔ μπορούν να έχουν θετικό αντίκτυπο στην προώθηση διάφορων προϊόντων που σχετίζονται με τη διαδρομή, για δημιουργία νέων προϊόντων, βελτίωση διαδικασιών παραγωγής ή προώθησης και για κοινές υπηρεσίες πωλήσεων.

Ενδεικτικά αναφέρονται:

- η Επαγγελματική Ένωση “Business Hanse e.V. Association” (“The Hansa”) αποτελεί ένα διεθνές δίκτυο επιχειρήσεων και επιστημονικών φορέων και επιχειρηματικών ενώσεων με 190 μέλη σε 16 χώρες. Η δικτύωση μεταξύ των εταιρών στη διαδρομή Hansa πραγματοποιείται διμερώς και πολυμερώς μέσω μιας σειράς πρωτοβουλιών, κυρίως όμως κατά τις “Hanseatic Days”²³ (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 37)
- Το τουριστικό club προϊόντων “Club of Hostelry, Handcrafts and Agro-food Excellence” (“European Routes of Emperor Charles V”), δημιουργήθηκε το 2019 στην Ισπανία πιλοτικά, με στόχο την αύξηση της αναγνωρισιμότητας των τουριστικών προϊόντων που διατίθενται κατά μήκος των διαφόρων διαδρομών επιδιώκοντας τη δημιουργία ενός δικτύου με επιχειρήσεις από διάφορους τομείς (φιλοξενίας , χειροτεχνίας και αγροδιατροφής) στις πόλεις και τις περιοχές μέσω των οποίων περνούν οι διαδρομές (Council of Europe, 2019)

B. Δημιουργία cluster ή partnership για έρευνα και ανάπτυξη στα πλαίσια ευρωπαϊκών προγραμμάτων σε θέματα σχετικά με ΠΔ (βλ. και κεφ. 3.3.4)

Ενδεικτικά αναφέρονται:

- το “Italy-Tunisia Cluster Servagri”²⁴ στο οποίο συμμετέχει η ΠΔ “Routes of the Olive tree” επιδιώκοντας την ενδυνάμωση ενός οικονομικού συμπλέγματος

²³ <https://rm.coe.int/16808add7a>

²⁴ <https://clusterservagri.eu/en/home-en/>

επιχειρήσεων παρθένου / βιολογικού / τυποποιημένου ελαιολάδου, προκειμένου να ανταποκριθεί στην παραγωγή και διανομή του διεθνώς.

Γ. Συνεργασίες για κοινή προώθηση υπηρεσιών ή προϊόντων των ΠΔ του ΣΕ

Οι στρατηγικές συνεργασίες αποτελούν σημαντική συνιστώσα για την επιτυχή προώθηση των Πολιτιστικών Διαδρομών, καθώς μέσω κοινών στρατηγικών μάρκετινγκ (joint marketing strategies) μπορεί να διαμορφωθεί ενός ισχυρό brand που είναι απαραίτητο για την διαμόρφωση της εικόνας των Περιφερειών που διασχίζει μια διαδρομή (Council of Europe, 2018a, σ. 62) και τελικά και της εθνικής εικόνας κάθε χώρας που συμμετέχει σε μια ΠΔ του ΣΕ.

Κάθε μία από τις πιστοποιημένες ΠΔ του ΣΕ πρέπει να χτίσει το δικό της brand κάτω από το “brand-ομπρέλα” των ΠΔ του ΣΕ, το οποίο αποτελεί ένα κίνητρο για τους επισκέπτες ανεξαρτήτως του θέματος της μεμονωμένης διαδρομής καθώς εγγυάται ένα επίπεδο ποιότητας σύμφωνα με τα κριτήρια που είναι αναγκαία για την πιστοποίηση με βάση (Ψήφισμα CM/Res(2013)67, 2013). (Council of Europe, 2020b, σ. 86)

Η κοινή προώθηση υπηρεσιών και προϊόντων πραγματοποιείται είτε μεταξύ επιχειρήσεων και ιδιωτικών ή δημόσιων φορέων για συγκεκριμένες ΠΔ του ΣΕ είτε αφορά συνεργασία του ΣΕ με διεθνείς φορείς. Συγκεκριμένα σημαντική είναι η συνεργασία μεταξύ του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού και του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προώθηση των ΠΔ (UNWTO & Council of Europe, 2021).

➤ **κοινές δράσεις μάρκετινγκ με ξενοδοχεία και εστιατόρια τουριστικές επιχειρήσεις**

Κοινά τουριστικά πακέτα παρουσιάζονται μέσω των ιστοσελίδων των ΠΔ “European Mozart Ways” , “European Route of Historic Thermal Towns”(Routes4U, 2020b, σ. 54) και “European Route of Historic Thermal Towns” (Council of Europe, 2019). Επίσης η συνεργασία της “Via Francigena” με “Toscana Promozione Turistica” στα πλαίσια του Interreg Europe BRANDTour project²⁵ το 2014 είχε ως αποτέλεσμα το 2018 όλοι οι τουριστικοί πράκτορες να προωθούν δραστηριότητες κατά μήκος της διαδρομής, ενώ το 2014 μόνο 45% από αυτούς παρουσίαζαν την “Via Francigena” στις

²⁵ www.interregeurope.eu/policylearning/good-practices/item/1818/the-tuscan-via-francigena/

ιστοσελίδες τους. Αυτό οδήγησε σε αύξηση των αφίξεων τουριστών κατά 29% στους δήμους που σχετίζονται με την ΠΔ μεταξύ 2010 και 2016.(Routes4U, 2020b, σ. 37)

➤ **κοινές προωθητικές ενέργειες με Μέσα Μεταφοράς**

Ενδεικτικά αναφέρονται η συμφωνία με “Correos” κατά μήκος της ΠΔ “Santiago de Compostela Pilgrim Routes”, η συμφωνία με Trenitalia and Trenord στην ΠΔ “Via Francigena”, που επιτρέπει σε πιστούς που έχουν την «κάρτα προσκυνητή» της διαδρομής να έχουν 10% έκπτωση στις τιμές των εισιτηρίων στα αντίστοιχα τμήματα (Routes4U, 2020b, σ. 54) καθώς και η συμφωνία με δημόσια φέρυ-μπότ στην ΠΔ “St Olaf Ways”²⁶

3.3.2.2 Ψηφιακά εργαλεία των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης

Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, με διαρκώς αυξανόμενη την σημασία του διαδικτύου, οι προκλήσεις της σημερινής κοινωνίας όπως π.χ. η πανδημία COVID-19 οδήγησε και σε αλλαγές της παραδοσιακής οικονομικής διπλωματία προς την «ψηφιακή διπλωματία», από τις συναντήσεις με φυσική παρουσία στα στις διαδικτυακές συναντήσεις B2B, από τα σεμινάρια στα webinars και από τις Εκθέσεις με φυσική παρουσία, στις ψηφιακές ή υβριδικές εκθέσεις με εικονικά περίπτερα.

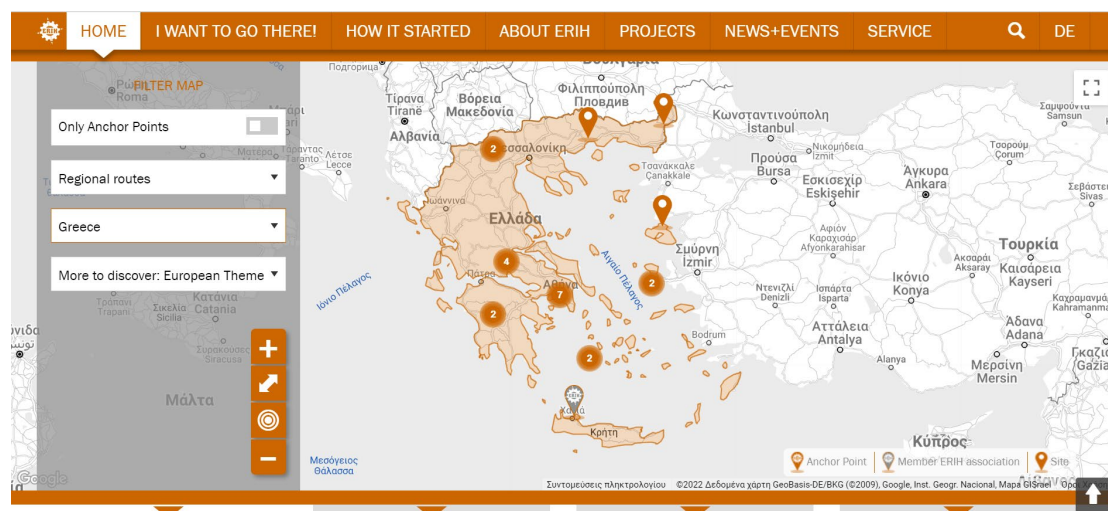
Παράλληλα αναγκαία κρίνεται στη σύγχρονη κοινωνία η ψηφιοποίηση του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς η περαιτέρω χρήση ψηφιοποιημένου πολιτιστικού περιεχομένου μπορούν να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας και σε άλλους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας, όπως π.χ. στη βιομηχανία βιντεοπαιχνιδιών και στον κινηματογράφο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021) Αντίστοιχα ειδικότερα απαραίτητα είναι και η ενίσχυση της παρουσίας των ΠΔ του ΣΕ στον ψηφιακό χώρο, η οποία περιλαμβάνει σήμερα:

Ιστοσελίδες ΠΔ του ΣΕ και εφαρμογές για κινητές συσκευές

Από τον Απρίλιο του 2017, η διαδικτυακή πύλη του Συμβουλίου της Ευρώπης διαθέτει δικτυακό τόπο αφιερωμένο στο πρόγραμμα των Πολιτιστικών Διαδρομών.

²⁶ <https://stolavwaterway.com/en/>

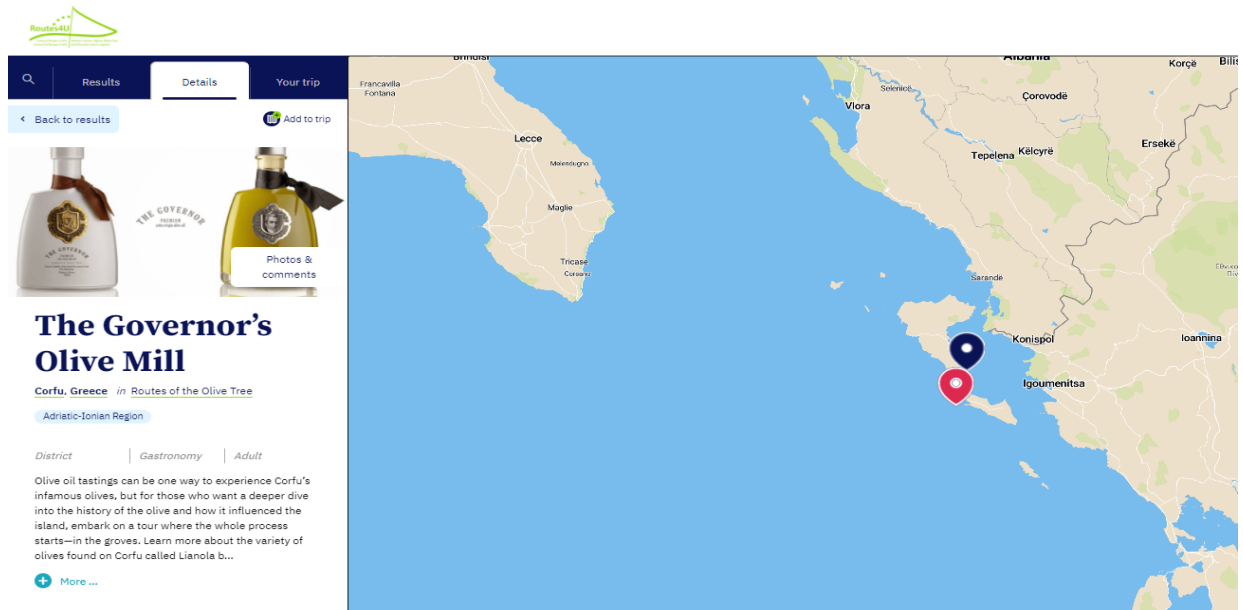
Παράλληλα έχουν δημιουργηθεί ιστοσελίδες κάθε ΠΔ.²⁷ Σημαντική κρίνεται η ύπαρξη διαδραστικών χαρτών οι οποίοι διευκολύνουν τον εντοπισμό σημείων ενδιαφέροντος, διαδρομών για την εξατομικευμένη διοργάνωση ενός ταξιδιού όπως η ιστοσελίδα της ΠΔ “Liberation Route Europe” (*Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme*, 2021, σ. 73) ή “European Route of Industrial Heritage” (εικ. 14) (De Ascaniis κ.ά., χ.χ., σ. 86).

εικ. 14 Ιστοσελίδα με διαδραστικό χάρτη “European Route of Industrial Heritage”

Οι διαδραστικοί αυτοί χάρτες μπορούν να αξιοποιηθούν και στα πλαίσια της οικονομικής διπλωματίας για τον ευκολότερο εντοπισμό των ενταγμένων επιχειρήσεων και των προϊόντων ή υπηρεσιών που προσφέρουν στις διαδρομές (εικ. 15) διευκολύνοντας πιθανές συνεργασίες μεταξύ μελών των διαδρομών για την οργάνωση π.χ. μιας επιχειρηματικής αποστολής ή ακόμη και για μελλοντική προσθήκη ψηφιακού καταστήματος (e-shop) με στόχο την αύξηση των εξαγωγών των προϊόντων.

²⁷ Βλ. σχετικά Analysis of Cultural Routes’ websites in the Alpine Region (Routes4U, 2020a, σσ. 91–95)

εικ. 15 εικόνα από Ιστοσελίδα <https://routes4u.culture-routes.net/>

Διαδραστικοί χάρτες έχουν ενταχθεί επίσης σε πολλές ΠΔ μέσω εφαρμογών για κινητές συσκευές. Ενδεικτικά αναφέρονται:

- “European Cemeteries Route - Cultural Crossroads guide on mobile app“ Discover European Cemeteries Route and St Martin of Tours route” (*Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme, 2021, σ. 72*)
- “Via Francigena” Official App

Ως προς την ψηφιοποίηση ΠΔ σύμφωνα με μελέτη που πραγματοποιήθηκε ως μέρος του “Green Pilgrimage project” αναφέρθηκαν ως προβλήματα η έλλειψη χρηματοδότησης και κοινών πλατφορμών συνεργασίας καθώς και η έλλειψη διασυνδεσιμότητας μεταξύ των μονοπατιών, ενώ ανάμεσα στα πλεονεκτήματα αναφέρθηκαν η βελτίωση της ψηφιακής προβολής των μονοπατιών, των διαθέσιμων καταλυμάτων και άλλων σχετικών επιχειρήσεων για τον καλύτερο σχεδιασμό του ταξιδιού και η δυνατότητα δημιουργίας μιας κοινότητας όπου θα προσφέρεται ανατροφοδότηση μεταξύ των επισκεπτών τόσο μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών όσο και μεταξύ των επισκεπτών της ΠΔ (Interreg Europe, 2019).

Βάση Δεδομένων των ΠΔ του ΣΕ

Η Βάση Δεδομένων (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021) αποτελεί μια σημαντική υποστήριξη για την αξιοποίηση σχετικών πληροφοριών με στόχο την ανάπτυξη δράσεων οικονομικής διπλωματίας που βασίζεται στα δεδομένα (Data driven diplomacy). Αναγκαία όμως είναι η ενίσχυση των παρεχόμενων πληροφοριών με την εισαγωγή συστημάτων παρακολούθησης και αξιολόγησης (βλ. κεφ.3.2.2). που θα παρέχουν δεδομένα για τις επιπτώσεις των δράσεων των ΠΔ. (Council of Europe, 2018b, σ. 6)

Η παρουσία των ΠΔ του ΣΕ στα Κοινωνικά Δίκτυα

Σημαντική για την προβολή και ανάπτυξη των ΠΔ του ΣΕ, καθώς και για την αύξηση της εξωστρέφεια των επιχειρήσεων που συμμετέχουν σε μια ΠΔ είναι η ψηφιακή παρουσία των ΠΔ του ΣΕ μέσω των κοινωνικών δικτύων (Facebook²⁸, Instagram²⁹, Twitter³⁰, Youtube³¹). Σημειώνεται ότι όταν υπάρχουν ενεργοί λογαριασμοί κοινωνικών δικτύων από τις ΠΔ είναι πιο εύκολο να γίνει “repost” μιας δράσης από τον λογαριασμό κοινωνικού δικτύου ενός γραφείου ΟΕΥ ή Πρεσβείας για την ενημέρωση ενδιαφερομένων μερών. Σημαντική είναι η αύξηση της επισκεψιμότητας των σχετικών λογαριασμών των ΠΔ του ΣΕ στα κοινωνικά δίκτυα από το 2020 στο 2021(εικ. 16)(ΕΡΑ, 2022).

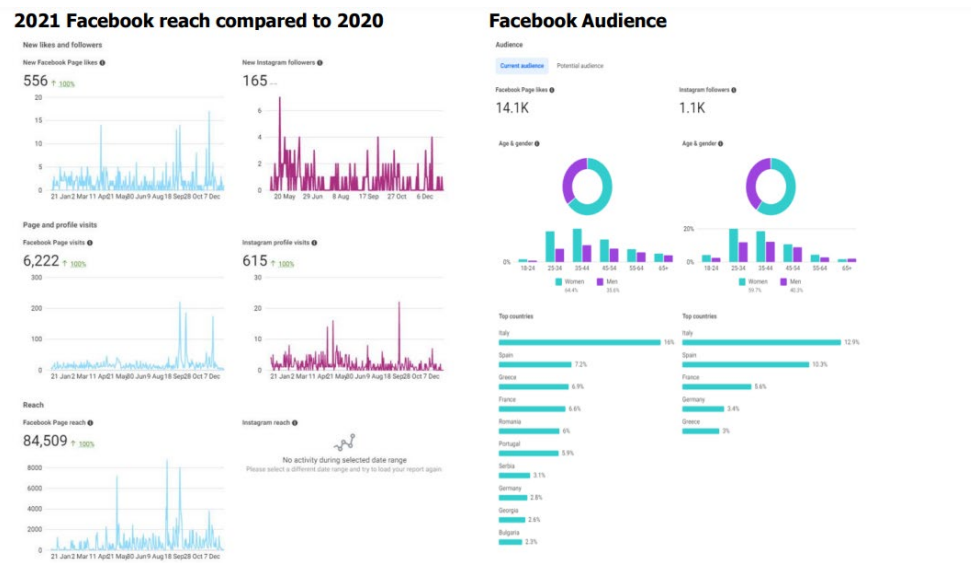
²⁸ Ενδεικτικά <https://www.facebook.com/OliveTreeRoutes>

<https://www.facebook.com/HistoricThermalTowns>

²⁹ <https://www.instagram.com/culturalroutes/>

³⁰ <https://twitter.com/culturerroutes?lang=el>, <https://twitter.com/ViaFrancigenaEU>

³¹ <https://www.youtube.com/channel/UCfhoOy8XSBlwbSVKjdCvAmQ/videos?app=desktop>

εικ. 16

3.3.2.3 Δράσεις προβολής, δικτύωσης και εκπαίδευσης

Μεσω την συμμετοχής σε εκδηλώσεις με ψηφιακή, φυσική ή υβριδική παρουσία επιδιώκεται η διεθνοποίηση των ΠΔ, η αύξηση της εξωστρέφειας των μελών της και η αναζήτηση νέων αγορών για τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες τους, μελλοντικών συνεργασιών καθώς και η προώθηση επιμέρους προορισμών στα πλαίσια του πολιτιστικού ή άλλων μορφών τουρισμού.

Συγκεκριμένα πολλές ΠΔ του ΣΕ (βλ. Παράρτημα Γ) έχουν υλοποιήσει φεστιβάλ (με γαστρονομικό ενδιαφέρον), B2B συναντήσεις ενδιαφερομένων μερών, έχουν συμμετάσχει σε Διεθνείς εκθέσεις (κυρίως στον τομέα του Τουρισμού), Road-trips, Διαγωνισμούς ενώ μεσω διαδικτυακών συναντήσεων μπορούν να κατατεθούν ιδέες για επέκταση υπάρχοντων συνεργασιών στα πλαίσια διμερών συμφωνιών (βλ. κεφ. 3.2.2.4) Παράλληλα για εκπαιδευτικούς σκοπούς πραγματοποιήθηκαν webinars και σεμινάρια, και δημιουργήθηκε η πλατφόρμα e-learning από το πρόγραμμα “Routes4U”, που περιλαμβάνει ενότητες για τον πολιτιστικό τουρισμό, για το “branding” και για την ένταξη ΜμΕ στις ΠΔ.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επιδίωξη συνεργασίας και δικτύωσης μέσω των ΠΔ του ΣΕ εντός και εκτός των συνόρων της Ευρώπης τόσο για την ανάπτυξη του τομέα του πολιτιστικού τουρισμού αλλά και για άλλους τομείς (π.χ. δημιουργική οικονομία-χειροτεχνία, αγροτική παραγωγή κ.α.)

Στο επίπεδο του Συμβουλίου της Ευρώπης για το συνολικό πρόγραμμα των πολιτιστικών διαδρομών για την διεύρυνση των συνεργασιών με άλλους φορείς επιδιώκονται επίσης υπογραφές Μνημονίων Συνεργασίας (Memorandum of Understanding-MoU) ή Συμφωνιών Συνεργασίας (Cooperation Agreements) με Ευρωπαϊκά Ινστιτούτα όπως ΕΤΟΑ και EICR, καθώς και με Περιφερειακούς και Διεθνείς Οργανισμούς, όπως με:

- **Organisation of Ibero-American States (OEI):** Συμφωνία Συνεργασίας μεταξύ OEI και EICR (2018)³² στους τομείς του πολιτισμού, της εκπαίδευσης, της πολιτιστικής κληρονομιάς και του τουρισμού (EU-LAC Foundation & Ministries of Foreign Affairs and Culture of Peru, 2022) επιδιώκοντας μεταξύ άλλων την επέκταση των ΠΔ του ΣΕ σε Ιβηροαμερικανικές Πολιτείες³³ και την επέκταση του Πανεπιστημιακού Ερευνητικού Δικτύου Πολιτιστικών Διαδρομών (University Research Network on Cultural Routes) σε πανεπιστήμια της Λατινικής Αμερικής (βλ. κεφ. 3.4) (OEI & Council of Europe, 2020, σ. 14)
- **BSEC**³⁴
- **UNWTO** (UNWTO & Council of Europe, 2021)

Επιπλέον επιδιώκεται και σε επίπεδο μεμονωμένων ΠΔ η δικτύωση με άλλους φορείς εντός και εκτός Ευρώπης. Συγκεκριμένα πολλές διαδρομές έχουν μέλη σε αραβικές χώρες όπως “Route of the Legacy of al-Andalus” και “Phoenicians Routes” ή “Olive

³² <https://www.consilium.europa.eu/media/36181/declaration-en.pdf>

³³ Οι ήδη υπάρχουσες ΠΔ του ΣτΕ που προτείνονται για επέκταση προς την Αμερική είναι:
- Santiago de Compostela Pilgrim Routes - Ibero-American Mudejar and Baroque Itinerary of the Routes of the Andalusian Legacy - Iter vitis - Réseau Art Nouveau Network- European Cemeteries Route - European Route of Prehistoric Rock Art Trails- European Route of Jewish Heritage- European Routes of Emperor Charles V. Για τις αναλυτικές προτάσεις επέκτασης των διαδρομών βλ. (OEI & Council of Europe, 2020, σ. 29)

³⁴ BSEC ενταχθηκε στη ΔΜΣ για τις ΠΔ του ΣΕ το 2021. (Πηγή: <http://core.bsec-organization.org/UploadedFiles/PressReleases/20210610-bsec-grant-cultural-routes-ybj2fasw.pdf>)

Tree Routes”, the “Viking Route” και “Réseau Art Nouveau Network” σε χώρες στην Αμερική.(UNWTO, 2015, σ. 49). Επίσης αναπτύσσονται συνεργασίες όπως “Routes of the Olive Tree” με L’Agropôle olivier (Meknès , Morocco) και με “Chamber of Commerce and Industry Marseilles-Provence”.(Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 187). Σε κάποιες περιπτώσεις υπογράφονται διμερείς συμφωνίες με συμβαλλόμενα μέρη των φορέα που εκπροσωπεί την ΠΔ και δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς. Ενδεικτικά αναφέρονται:

- Συμφωνία μεταξύ “Iter Vitis” και “the Borghi più Belli d’Italia”³⁵ (Most Beautiful Villages of Italy) με στόχο την ενεργό συμμετοχή χωριών που ασχολούνται με οινοπαραγωγή στην ΠΔ.
- Στη ΠΔ “The Routes of the Olive Tree” μέχρι το 2010 είχαν υπογραφεί 28 διμερείς συμφωνίες στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού και σε σχέση με την ελαιοπαραγωγή (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 187) όπως οι συμφωνίες που υπογράφηκαν με Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης της Αλγερίας, “Joint Declaration on Tourism and Culture” (14 Μαΐου 2010) μεταξύ των υπουργών Τουρισμού Ελλάδας και Τουρκίας.

3.3.2.5 Πωλήσεις-Εξαγωγές προϊόντων (αγροδιατροφής ή μη)

Οι ΠΔ του ΣΕ μπορούν να δημιουργήσουν νέες αγορές για προϊόντα και υπηρεσίες από ΜμΕ. (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 178)

Κατά (Murray & Graham, 1997, σ. 514) « η ουσία των ΠΔ είναι ότι συνδυάζουν την πολιτιστική κατανάλωση με σημεία πώλησης, και ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με μια συνεχή απεικόνιση του τόπου και του πολιτισμού που αντλεί έμπνευση από τη νοσταλγία, τη μνήμη και τις παραδόσεις».

Εκτός από τις πωλήσεις προϊόντων ΜμΕ που συμμετέχουν στη ΠΔ του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά τη διάρκεια φεστιβάλ, μικρών τοπικών διαδρομών κλπ., πωλήσεις είναι εφικτές μέσω φυσικών καταστημάτων των ΠΔ του ΣΕ. Στο “Olive Tree Shop” στην Αθήνα το 2011 πωλούνταν προϊόντα που προέρχονται από τα μέλη της διαδρομής (20-30% είναι προϊόντα από Πορτογαλία, Ιταλία, Ιορδανία και Λίβανο). Σημαντική ήταν η προσπάθεια διείσδυσης και σε ξένες αγορές (μέσω του συμβολαίου που υπογράφηκε 22 Ιανουαρίου 2011 για την πώληση προϊόντων της διαδρομής στο

³⁵ <https://itervitis.eu/iter-vitis-signed-an-agreement-with-i-borgh-piu-belli-ditalia/>

European Institute of Cultural Routes shop στο Λουξεμβούργο. (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 192). Αντίστοιχα λειτουργεί “The Cluniac Sites Federation’s shop” (Routes4U, 2020b, σ. 54). Τέλος σημειώνεται ότι υπάρχουν μόνο περιορισμένα e-shop σε ΠΔ³⁶, γεγονός που σίγουρα αποτελεί σημαντικό μειονέκτημα για την περαιτέρω ανάπτυξης των εξαγωγών των προϊόντων από επιχειρήσεις της ΠΔ, και μπορεί να συνεισφέρει στην αξιοποίηση της εμπειρίας του επισκέπτη π.χ. Σε ένα επισκέψιμο οινοποιείο, να δοκιμάσει ένα κρασί που του άρεσε ιδιαίτερα και να μπορέσει να το παραγγείλει και όταν θα έχει επιστρέψει στη χώρα του.

Ειδικά ως προς τα προϊόντα αγροδιατροφής μέσω των ΠΔ υπάρχει η δυνατότητα και για προβολή προϊόντων ΠΟΠ/ ΠΓΕ που προέρχονται από περιοχές που διασχίζουν οι ΠΔ. Συγκεκριμένα κατά τον Εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας Ελιάς (Ετήσιος Απολογισμός 2021) στην Καλαμάτα προβλήθηκε η «Ελιά Καλαμών» ΠΟΠ μέσω σχετικών δράσεων, ενώ στα πλαίσια της “Via Francigena“ το 2019 πραγματοποιήθηκε το πρόγραμμα “Stop and Taste” με την επίσκεψη σε μικρά αγροκτήματα για να δουν την μέθοδο παραγωγής του τυριού “Parmigiano Reggiano” (Council of Europe, 2019). Μέσω των δράσεων αυτών επιδιώκεται η αύξηση της αναγνωρισιμότητας των προϊόντων γεγονός που μπορεί να οδηγήσει στην συνέχεια σε αύξηση των πωλήσεων και των εξαγωγών τους.

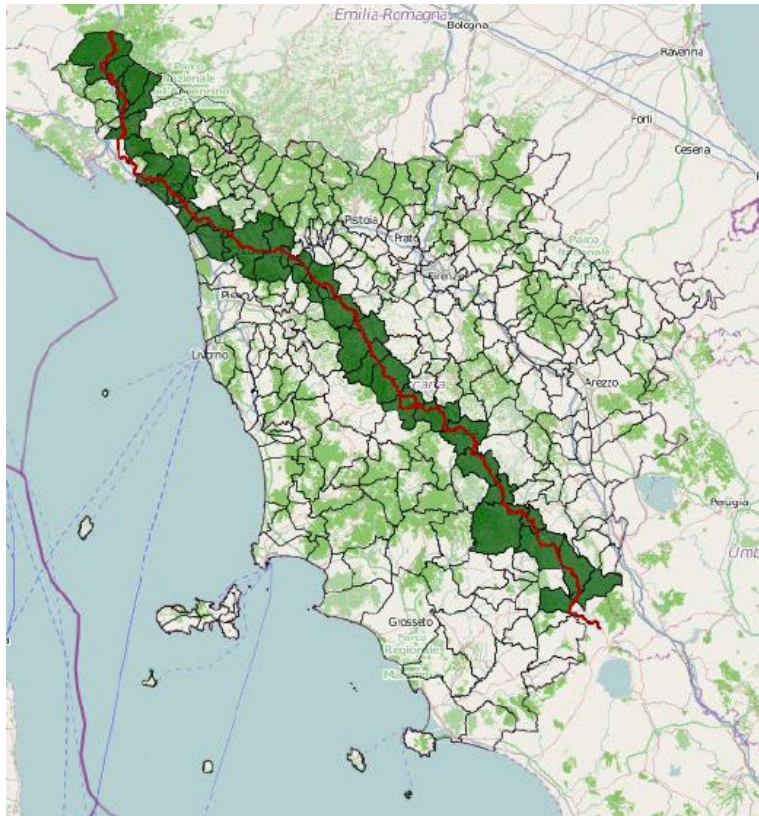
3.3.3 Πολιτιστικές διαδρομές και προσέλκυση επενδύσεων

Σημαντική είναι η δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι ΠΔ του ΣΕ ως προς την εύρεση χρηματοδότησης για την υλοποίηση διάφορων δράσεων. Επιδιώκεται αναζήτηση χρηματοδότησης κυρίως μέσω ΕΤΠΑ και άλλων ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Ενδεικτικά αναφέρονται: Interreg, Creative Europe, Europe for Citizens (βλ. Αναλυτικά παραδείγματα από (European Institute of Cultural Routes, 2019, σσ. 36–61).

Οι ΠΔ του ΣΕ αξιοποιούν τις χρηματοδοτήσεις για επενδύσεις σε αποκατάσταση ή/ και επανάχρηση υπάρχοντων κτιρίων για αξιοποίηση στα πλαίσια της διαδρομής όπως π.χ. στα πλαίσια της διαδρομής “Iter Vitis” (MENEGHELLO & MINGOTTO, 2020, σ. 5).

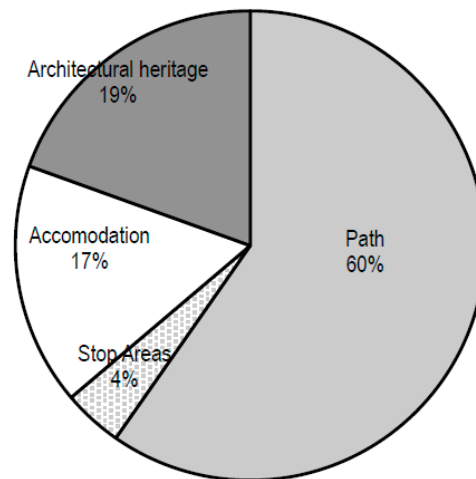
³⁶ <https://www.sloways.shop/categoria-prodotto/via-francigena/>

Ένα άλλο παράδειγμα επενδύσεων σε σχέση με ΠΔ αφορά στην αναδιαμόρφωση μονοπατιών της διαδρομής “Via Francigena” στην περιοχή της Τοσκάνης, που ξεκίνησε το 2009 με επενδύσεις από περιφερειακά και τοπικά ενδιαφερόμενα μέρη. (Conti κ.ά., 2015, σ. 5)

εικ. 17 “Via Francigena” στην Τοσκάνη (Conti κ.ά., 2015, σ. 5)

Οι επενδύσεις αφορούσαν κυρίως υποδομές (59% για εξοπλισμό και επιδιορθώσεις στο μονοπάτι, 20% για αποκατάσταση τοπικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ενώ 17% για εγκαταστάσεις διαμονής και 4% για διαμόρφωση περιοχών στάσης. (εικ. 18)

εικ. 18 Οι συνολικές επενδύσεις στην “Via Francigena” (Conti κ.ά., 2015, σ. 5)

Μια από τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό της οικονομικής επίπτωσης σε ΑΕΠ και απασχόληση (βλ. Πίνακας 2) εξαιτίας των επενδύσεων την περίοδο (2009-2012) και των δαπανών των τουριστών το 2012 στην διαδρομή ήταν το Μοντέλο Εισροών-Εκροών. Εστιάζοντας στα χρόνια 2009-2012 όπου επενδύθηκαν 8,8 εκ. ευρώ για ενδυνάμωση της διαδρομής, παρατηρείται διαφορά 64.200 τουριστών που μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν, με συμμετοχή στο ΑΕΠ κατά 4,58 εκ. ευρώ, ενώ συνολικά δαπανήθηκαν 49,1 εκ. ευρώ (0,04% του ΑΕΠ).

	Regional Investments 2009-2012	Tourist spending due to 2009-2012 regional investments	Overall tourist spending in 2012
GDP	6.25	4.58	49.12
National Import	3.52	2.44	26.19
Foreign import	1.59	1.05	11.23
Total Resources	11.36	8.06	86.54
Induced consumptions	2.55	1.70	18.24
Household and tourism consumption	0.00	6.36	68.30
Public expenditures	0.00	0.00	0.00
Fixed investments	8.81	0.00	0.00
Stocks change	0.00	0.00	0.00
Regional Export	0.00	0.00	0.00
Foreign Export	0.00	0.00	0.00
Total Uses	11.36	8.06	86.54
Full Time Equivalent (FTE)	118	82	881

Source: IRPET estimates

Πίνακας 2 Επιπτώσεις στο ΑΕΠ και σε τουριστικές δαπάνες εξαιτίας επενδύσεων την περίοδο (2009-2012) -τιμές σε εκ. ευρώ (Conti κ.ά., 2015, σ. 5)

Η σημασία των επενδύσεων στη διαδρομή φαίνεται και από το γεγονός, ότι το 2015, οι αγροτικές περιοχές που διασχίζονται από τη διαδρομή είχαν 34% περισσότερους τουρίστες σε σχέση με περιοχές που δε διασχίζονται από αυτή.³⁷ Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι μέρος των οικονομικών επιπτώσεων απλώνεται στην υπόλοιπη Ιταλία και στο εξωτερικό, ως αποτέλεσμα εισαγωγής αγαθών και υπηρεσιών στις περιοχές που διασχίζει η “Via Francigena”.(Conti κ.ά., 2015, σ. 5)

3.3.4 Πολιτιστικές διαδρομές και επιστημονική διπλωματία

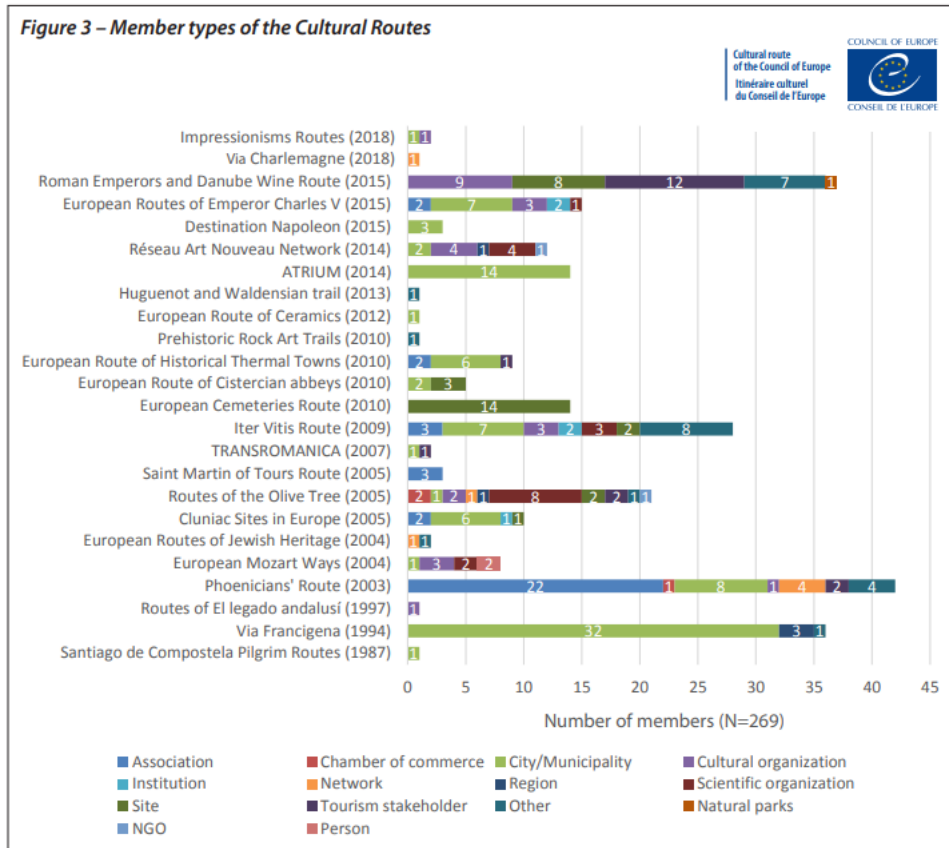
Οι ΠΔ του ΣΕ «προσφέρονται για έρευνα και διεπιστημονικές αναλύσεις τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο».Αρθρ. Π-1, CM/Res(2013)67.

Για την ανάπτυξη δράσεων επιστημονικής διπλωματίας στα πλαίσια των ΠΔ, η οποία είναι αναγκαία για την επιδίωξη ανταλλαγής τεχνογνωσίας, που θεωρείται προτιμότερη σε σχέση με την λογική της μεταφοράς τεχνογνωσίας (ISTER

³⁷ <https://www.viefrancigene.org/en/the-via-francigenas-contribution-to-sustainable-development/>

Benchmarking Toolkit, 2022) μεταξύ των μελών των ΠΔ για τη βελτίωση της λειτουργίας των ΠΔ και τη δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών, δημιουργώντας συνέργειες μεταξύ ερευνητών και ενδιαφερομένων μερών από την τοπική κοινωνία (Ferrara & Passarini, 2020, σ. 54), υπάρχουν η Επιστημονική Επιτροπή κάθε ΠΔ και το Πανεπιστημιακό Δίκτυο για Σπουδές Πολιτιστικών Διαδρομών (University Network for Cultural Routes Studies) που επιδιώκει την ανάπτυξη συνεργασιών συχνά στα πλαίσια ευρωπαϊκών προγραμμάτων (βλ. κεφ. 3.3.3). Επίσης μέλη ή συντονιστικοί φορείς των πολιτιστικών διαδρομών συμμετέχουν σε διεθνή συνέδρια ή/και οργανώνουν ημερίδες και επιστημονικών συναντήσεων για προβολή της επιστημονικής έρευνας σχετικά με τομείς που αφορούν την πολιτιστική διαδρομή, επιδιώκοντας και την διάχυση της γνώσης προς την ΚτΠ καθώς και την εμπλοκή της για την επίλυση διάφορων προβλημάτων (βλ. σχετικά (*Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme*, 2021)

Παρατηρείται ότι στις διαδρομές που διασχίζουν τη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου, η συμμετοχή των επιστημονικών φορέων είναι μικρή, γεγονός που θα μπορούσε να ενισχυθεί με την διοργάνωση ενός εργαστηρίου- συνεδρίου- B2B event με στόχο την κατάθεση προτάσεων για ανάπτυξη των ΠΔ με στόχο την ευρύτερη βιώσιμη ανάπτυξη της Μακροπεριφέρειας. Σημειώνεται επίσης ότι η ΠΔ “Routes of the Olive Tree” έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετεχόντων από επιστημονικούς φορείς (8) σε σχέση με τις υπόλοιπες διαδρομές, ενώ ακολουθούν “Reseau Art Nouveau Network”(4), “Iter Vitis” (3).

εικ. 19 Τυποι μελών ΠΔ του ΣΕ στη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2018a)

Στα πλαίσια ευρωπαϊκών έργων η ΠΔ “Routes of Olive Tree” έχουν ήδη αρκετές συνεργασίες με το Πανεπιστήμιο της Αβινιόν, το Centre Norbert Elias (Γαλλία), το πολυτεχνείο της Leiria (Πορτογαλία), Universita di Bologna (Ιταλία), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Τμήμα ΕCE και Ινστιτούτο Πολιτισμού, Επικοινωνίας και Ψηφιακής εκπαίδευσης (Ελλάδα)(*Ετήσιος Απολογισμός*, 2021) .

Στα πλαίσια της ΠΔ “Iter Vitis” ενδιαφέρον έργο στον τομέα της έρευνας αποτέλεσε ένας φωτογραφικός διαγωνισμός για αρχαίες μυλόπετρες από τη Σαρδηνία που οδήγησε στη δημιουργία μιας βάσης δεδομένων με 36 άγνωστες ως τότε αρχαίες μυλόπετρες (Council of Europe, 2020a).

3.3.5 Πολιτιστικές διαδρομές και «πράσινη» διπλωματία

Όλες οι ΠΔ αποτελούν τοπία που παρουσιάζουν την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά ως «αποτέλεσμα της δράσης και της αλληλεπίδρασης φυσικών ή/και ανθρώπινων παραγόντων». (*European Landscape Convention*, 2000). Η βιώσιμη χρήση των τοπίων, που αποτελεί επιτακτική ανάγκη, οφείλει να συμβαδίζει όμως με την κάλυψη οικονομικών και κοινωνικών αναγκών (Routes4U, 2020a, σ. 17). Ο αειφόρος τουρισμός, ο οποίος προωθείται μέσω των ΠΔ, στοχεύει ακριβώς στη βέλτιστη χρήση των περιβαλλοντικών πόρων προστατεύοντας παράλληλα τη φυσική κληρονομιά και τη βιοποικιλότητα, συμβάλλοντας στη συνέχεια και στην οικονομική ανάπτυξη (Strauss & Lord, 2001).

Η ΠΔ “Via Francigena” αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα με δράσεις στα πλαίσια του αειφόρου τουρισμού³⁸, που μπορεί να λειτουργήσει ως ένα ζωντανό εργαλείο «πράσινης διπλωματίας», μεταδίδοντας σχετική τεχνογνωσία και σε άλλες διαδρομές.

- Ως προς την προστασία της βιοποικιλότητας συγκεκριμένα εκδόθηκε μια σειρά περιβαλλοντικών οδηγιών: Βιοποικιλότητα κατά μήκος της “Via Francigena” που προσκαλεί τον επισκέπτη να γνωρίσει στοιχεία του τοπικού οικοσυστήματος.
- Ως προς τη βιώσιμη κινητικότητα σημειώνεται ότι οι πεζοπορικές και ποδηλατικές διαδρομές, αποτελούν έναν τρόπο μετακίνησης των τουριστών με μηδενικό ανθρακικό αποτύπωμα. Για την περαιτέρω μείωση του ανθρακικού αποτυπώματος υπογράφηκε και η Συμφωνία με την Trenitalia και Trenord (2017) για την προώθηση της χρήσης δημόσιων μέσων μεταφοράς από τους πιστούς.

³⁸ <https://www.viefrancigene.org/en/the-via-francigenas-contribution-to-sustainable-development/> <https://www.viefrancigene.org/en/via-francigena-for-future-eavf-supports-the-environment/>

Σημαντική είναι και συνεισφορά των “Routes of Olive Tree” για τη βιώσιμη ανάπτυξη, μέσω της συμμετοχής της από το Μάρτιο του 2022 στο Med-O-Med network. Παλαιότερα συμμετείχε επίσης σε μελέτη στον τομέα της Κυκλική Οικονομίας με θέμα την ανάκτηση υποπροϊόντων και βιομάζας της ελιάς στη Μεσσηνία από τα απόβλητα των ελαιοτριβείων³⁹ σε συνεργασία με Πανεπιστήμιο Montpellier 3 Paul Valéry (Γαλλία).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η σημασία των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Ελλάδας

4.1.Γενικά για τη σημασία του πολιτισμού για την ανάπτυξη της Ελλάδας

Η ελληνική πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά κατατάσσει την χώρα 16η σε σύνολο 167 χωρών στη λίστα μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO, ενώ πάνω από 7% της ελληνικής επικράτειας είναι καταχωρημένη στο Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο (General Secretariat of the Government, 2018, σ. 107). Ωστόσο, παρά τα σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτει ο τομέας Πολιτισμού γενικότερα και η Πολιτιστική κληρονομία ειδικότερα στην Ελλάδα, παρατηρείται διαχρονικά «σημαντική υστέρηση και έλλειψη διασύνδεσης της με την οικονομία», ενώ παράλληλα δεν περιλαμβάνεται στους 10 κορυφαίους προορισμούς πολιτιστικού τουρισμού (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 197)

Για την Ελλάδα, η πολιτιστική κληρονομιά θα μπορούσε να είναι βασική κινητήρια δύναμη για τη βιώσιμη ανάπτυξη της. Τα έργα πολιτιστικής ανάπτυξης (ανασκαφές, αποκαταστάσεις και εργασίες συντήρησης) έχουν σημαντική προστιθέμενη αξία για την τοπική απασχόληση, παραγωγικότητα και την οικονομία γενικότερα.(General Secretariat of the Government, 2018, σ. 107)

Ο Πολιτισμός περιλαμβάνεται στον στόχο ενίσχυσης της εξωστρέφειας του Εθνικού Πρόγραμματος Ανάπτυξης (ΕΠΑ), Ν. 4635/2019 (Α'167) με πολλές από τις

³⁹ https://olivetreeroute.gr/other_activities-en/research-en/

προτεραιότητες (εικ. 20) και από τα ενδεικτικά προτεινόμενα έργα (εικ. 21) να μπορούν να συσχετιστούν και με την ανάπτυξη ΠΔ του ΣΕ.

εικ. 20 Προτεραιότητες εντός του στόχου ενίσχυσης της εξωστρέφειας

Πίνακας 3.5: Εξωστρέφεια

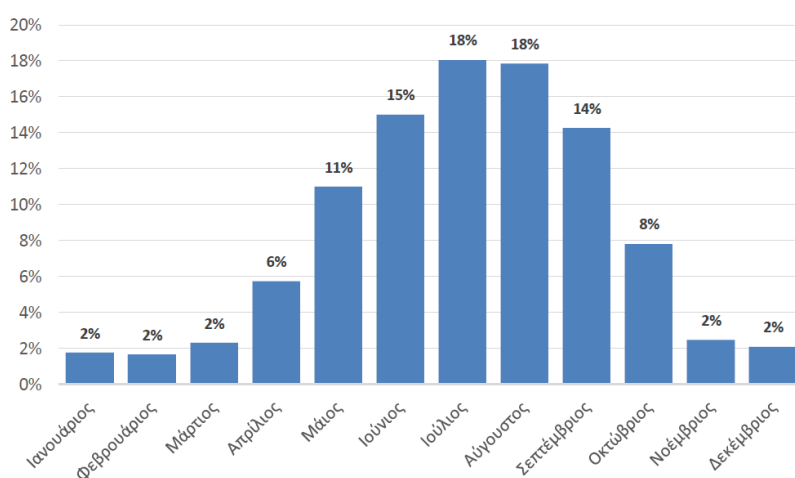
Προτεραιότητες και ενδεικτικά έργα	Ειδικοί στόχοι						Ανάγκες				Δυνατότητες			
	Πολιτισμός	Τουρισμός	Αγροδιατροφικός τομέας	Βιομηχανία	Κοινωνικές συνθήκες	Δημοσιονομική πειθαρχία	Αλλαγή παραγωγικού υποδείγματος	Τεχνολογικές εξελίξεις	Κλιματική αλλαγή / περιβάλλον	Δημογραφικές εξελίξεις	Λοιπές προκλήσεις	Γεωγραφική θέση	Φυσικό περιβάλλον	Πολιτιστική κληρονομιά
Προώθηση τουρισμού με έμφαση στις ανερχόμενες και μη παραδοσιακές αγορές	•	•••					•					•	•••	•••
Προώθηση και ανάπτυξη υποδομών για εναλλακτικές μορφές τουρισμού	•	•••	•				•					•	•••	•••
Ανάδειξη μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και τόπων ιστορικού ενδιαφέροντος	•••	••					•					•	•••	•••
Τουρισμός και πολιτιστική κληρονομιά - προστασία, ανάπτυξη και προβολή	•••	•••					•					•	•	•••
Μουσεία και πολιτιστικά κέντρα	•••	•		•			•						•	•••
Υποδομές και δράσεις σύγχρονου πολιτισμού	•••	•		•			•							••
Πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες	•••	••		•			•						•	••
Ενίσχυση των επιχειρήσεων για αύξηση της εξωστρέφειας στις εθνικές και διεθνείς αγορές			•••	•••	•		•••			•	••		••	••
Προώθηση ελληνικών προϊόντων στο εξωτερικό			•••	•••	•		•••						••	••
Ανάπτυξη και προώθηση προϊόντων με ΠΟΠ και ΠΓΕ			•••		•		••					•	••	••
Δημιουργία και προώθηση εθνικού εμπορικού σήματος		•••	•••	•••	•		•••						•••	•••
Προώθηση έρευνας και ανάπτυξης των εγχώριων ορυκτών πρώτων υλών					•••		•							

Σημείωση: ••• - πολύ ισχυρή συσχέτιση, •• - ισχυρή συσχέτιση, • - συσχέτιση

εικ. 21 Προτεραιότητες και ενδεικτικά έργα εντός του στόχου ενίσχυσης της εξωστρέφειας

«Ιδιαίτερης βαρύτητας είναι οι παρεμβάσεις ενίσχυσης της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας... Στους ειδικούς στόχους περιλαμβάνονται τομείς που έχουν υψηλές αναπτυξιακές δυνατότητες που πηγάζουν από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας, όπως ο πολιτισμός, ο τουρισμός, ο αγροδιατροφικός τομέας και ορισμένοι κλάδοι της βιομηχανίας.» (Γενική Δ/ση Δημόσιων Επενδύσεων-Δ/ση Διαχείρισης Εθνικού ΠΔΕ, 2020, σ. 34).

Σύμφωνα με (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 196) ο τουρισμός στην Ελλάδα είναι επικεντρωμένος στο προϊόν «Ήλιος και Θάλασσα», καθώς περισσότερες από τις μισές αφίξεις ξένων επισκεπτών στη χώρα πραγματοποιούνται μεταξύ Ιουλίου και Σεπτεμβρίου (εικ. 22). Αναγκαίος κρίνεται ο εμπλουτισμός του ελληνικού τουριστικού προϊόντος και η στρατηγική ανάπτυξη διαφοροποιημένων τουριστικών προϊόντων (πολιτιστικός τουρισμός, γαστρονομικός τουρισμός, οικοτουρισμός κα.), με στόχο την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου καθώς και υψηλότερη κατά κεφαλήν τουριστική δαπάνη. Σε αυτή την κατεύθυνση μπορεί να συνεισφέρει η ανάπτυξη των ΠΔ του ΣΕ στην Ελλάδα.

Πηγή: ΙΝΣΕΤΕ

εικ. 22 Διάρθρωση διεθνών αφίξεων στα κυριότερα αεροδρόμια της χώρας, 2019 (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 196)

4.2 Οι πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης που διασχίζουν την Ελλάδα

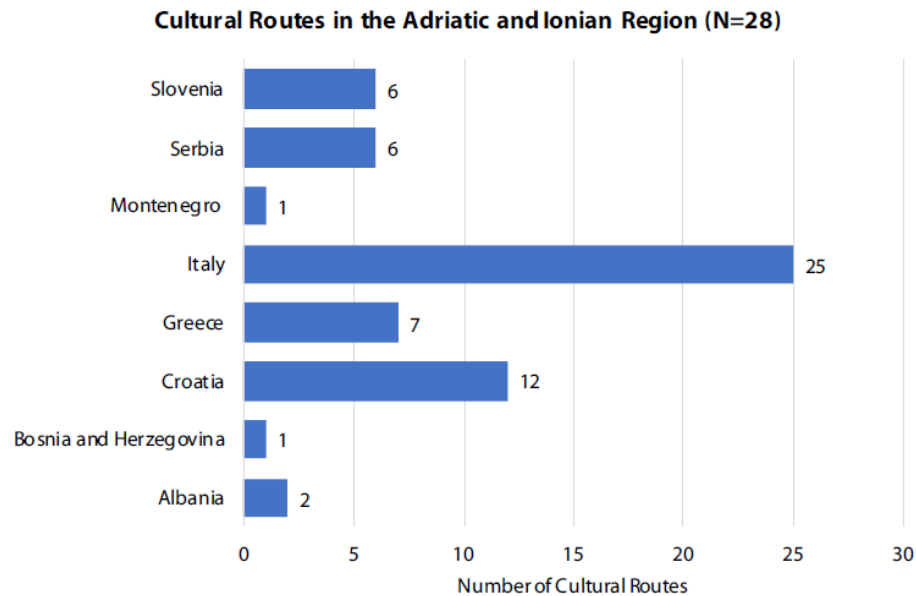
Η Συμμετοχή της Ελλάδας στις ΠΔ του ΣΕ είναι πολύ περιορισμένη (εικ. 23) (Kouri, 2012). Οι «Δρόμοι της Ελιάς» αποτελούν έως σήμερα τη μοναδική ελληνικής πρωτοβουλίας πιστοποιημένη Πολιτιστική Διαδρομή. Προς Πιστοποίηση είναι η διαδρομή «Στα Βήματα του Αποστόλου Παύλου» που σχεδιάστηκε στα πλαίσια του Cult-RInG Interreg Europe project. (Στο δρόμο του πολιτισμού. Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης που διέρχονται από την Ελλάδα., 2020)

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΣΤΕ - ΔΗΜΟΙ/ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ CULTURAL ROUTES OF THE COUNCIL OF EUROPE - MUNICIPALITIES /ADMINISTRATIVE REGIONS

ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΙΑΣ ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	THE 'ROUTES OF THE OLIVE TREE' MUNICIPALITY OF KALAMATA REGION OF PELOPONNESE	https://olivetreeroute.gr/
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΩΝ ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ, ΣΚΙΑΘΟΥ, ΣΥΡΟΥ-ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ, ΚΗΦΙΣΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ - ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ - ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	THE EUROPEAN CEMETERIES ROUTE MUNICIPALITIES OF ATHENS, SKIATHOS, SYROS - ERMOURPOLI, KIFISIA REGION OF ATTICA - SOUTH AEGEAN - THESSALY	https://cemeteriesroute.eu/
ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΣΙΟΥ ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	ITER VITIS MUNICIPALITY OF THESSALONIKI REGION OF CENTRAL MACEDONIA	https://itervitis.eu/
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΛΟΥΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΔΗΜΟΣ ΑΛΜΩΠΙΑΣ, ΛΟΥΤΡΑΚΙΟΥ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	EUROPEAN ROUTE OF HISTORIC THERMAL TOWNS MUNICIPALITY OF ALMOPRIA - LOYTRAKI REGION OF CENTRAL MACEDONIA - THESSALY	https://ehtta.eu
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ, ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ, ΧΑΝΙΩΝ, ΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ - ΚΡΗΤΗΣ - ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	THE EUROPEAN INDUSTRIAL HERITAGE ROUTE MUNICIPALITIES OF ATHENS, LAVREOTIKI, CHANIA, DELPHI REGION OF ATTICA - CRETE - CENTRAL GREECE	https://www.erih.net/
ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΙΜΠΡΕΣΙΟΝΙΣΜΟΥ ΔΗΜΟΣ ΛΑΡΙΣΣΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	IMPRESSIONISM ROUTES MUNICIPALITY OF LARISSA REGION OF THESSALY	https://www.impressionismsroutes.com/
ΔΡΟΜΟΙ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ	THE PHOENICIANS' ROUTE MUNICIPALITY OF XANTHI REGION OF EASTERN MACEDONIA AND THRACE	https://fenici.net/
ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΜΟΤΣΑΡΤ ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ	EUROPEAN MOZART WAYS MUNICIPALITY OF ATHENS REGION OF ATTICA	https://www.mozartways.com
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΣΙΔΗΡΟΥΝ ΠΑΡΑΠΕΤΑΣΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	EUROVELO 13, "IRON CURTAIN TRAIL" MUNICIPALITY OF KILKIS REGION OF CENTRAL MACEDONIA	https://en.eurovelo.com/
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΔΗΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	DESTINATION NAPOLEON MUNICIPALITY OF CORFU REGION OF IONIAN ISLANDS	https://www.napoleoncities.eu
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΦΕ ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ	THE "HISTORIC CAFES ROUTE" MUNICIPALITY OF CHANIA REGION OF CRETE	https://www.ehica.eu/
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΔΗΜΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	IN THE STEPS OF THE APOSTLE PAUL MUNICIPALITY OF VERIA REGION OF CENTRAL MACEDONIA	www.pkm.gov.gr
ΝΑΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΔΗΜΟΣ ΟΙΝΝΟΥΣΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	THE MARITIME ROUTE MUNICIPALITY OF OINOUSSES REGION OF NORTH AEGEAN	https://www.oinousses-municipality.gr/

εικ. 23 (Στο δρόμο του πολιτισμού. Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης που διέρχονται από την Ελλάδα., 2020)

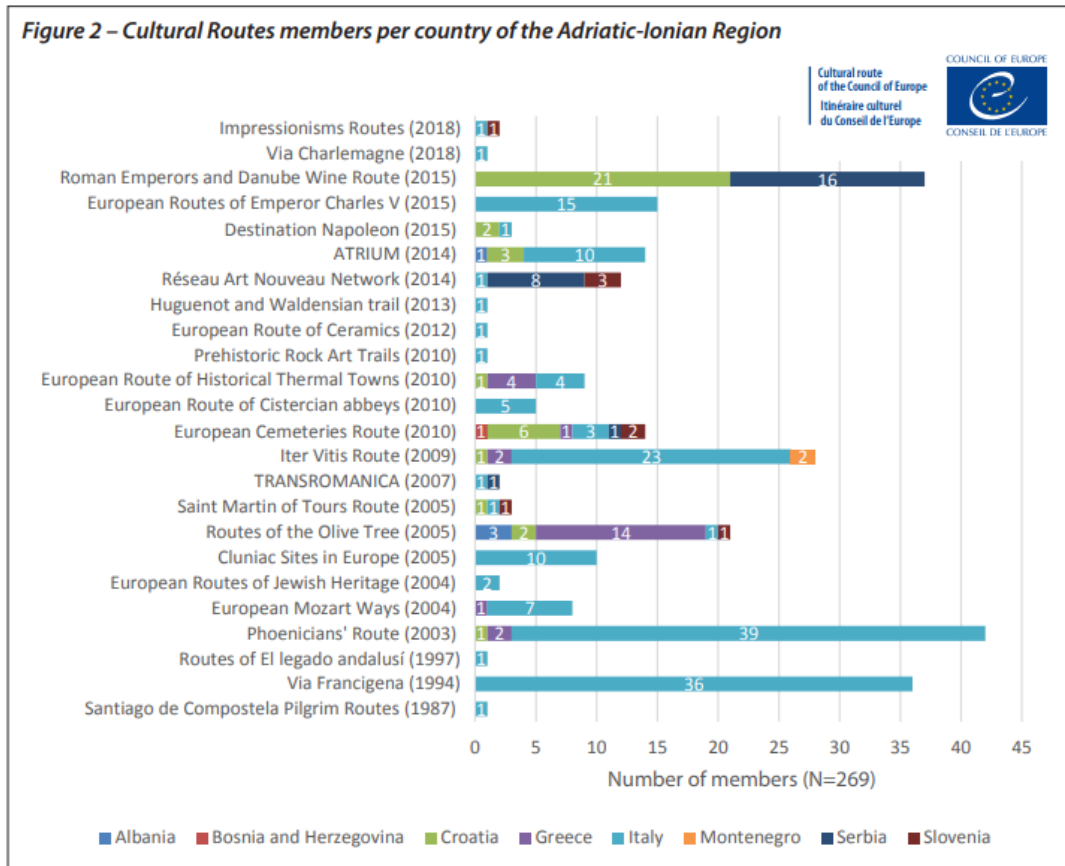
Στην Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου την Ελλάδα διέσχίζουν το 2019 μόλις 7 διαδρομές σε αντίθεση με την Ιταλία (25). (εικ. 24) (Council of Europe, 2020c, σ. 18)

Cultural Routes crossing the Adriatic and Ionian Region (October 2019)

εικ. 24 Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης ανα χώρα στη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2020c, σ. 18)

Παρατηρείται ότι μόνο η ΠΔ «Δρόμοι της Ελιάς» έχει σημαντική συμμετοχή μελών από την Ελλάδα (εικ. 25) (Council of Europe, 2018a, σ. 26) Αναλυτικά για τον εντοπισμό των θετικών και αρνητικών στοιχείων, των ευκαιριών και των κινδύνων για την ανάπτυξη των ΠΔ του ΣΕ στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε ανάλυση SWOT (βλ. Παράρτημα Δ).

εικ. 25 Μέλη από κάθε χώρα της Μακροπεριφέρειας Αδριατικής-Ιονίου στις Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης

4.3. Άλλες πολιτιστικές διαδρομές της Ελλάδας

Στην Ελλάδα πολιτιστικές διαδρομές έχουν αναπτυχθεί σε μικρότερη ή μεγαλύτερη κλίμακα από κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς ή φορείς της ΚτΠ. Σημαντικό όμως είναι το πρόβλημα της κατακερματισμένης πληροφορίας (δεν υπάρχει προβολή τους συνολικά σε μια ιστοσελίδα από έναν δημόσιο φορέα (π.χ. Υπουργείο Πολιτισμού ή Τουρισμού) ενώ παράλληλα παρατηρείται έλλειψη προβολής με στόχο την προσέλκυση τουριστών, επενδύσεων ή/και συνεργασιών επιχειρήσεων και ερευνητικών φορέων για την περαιτέρω ανάπτυξη τους.

Μεσω του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού υλοποιούνται οι **Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές**, που έχουν στόχο «την ευαισθητοποίηση των πολιτών για τη σημασία της προστασίας και ανάδειξης του πολιτιστικού πλούτου και του φυσικού περιβάλλοντος της χώρας μας, στο πλαίσιο της προαγωγής της βιώσιμης ανάπτυξης» (Γεωργιόπουλος & Κατσελάκη, 2020). Επίσης σχεδιάζονται και υλοποιούνται **πέντε πολιτιστικές διαδρομές με χρηματοδότηση από το Ταμείο Ανάκαμψης**:

1. «Στα Βήματα του Αποστόλου Παύλου»
2. «Πολιτιστική Εγνατία Οδός»
3. «Ο δρόμος προς τη Δύση. Από τον Όμηρο στον Θερβάντες»
4. «Μνημειακά έργα Κυκλώπων και ανθρώπων κατά τη Μυκηναϊκή εποχή»
5. «Δίκτυο κάστρων: Από το Βυζάντιο έως την Οθωμανοκρατία»

Οι ΠΔ αυτές όμως δίνουν έμφαση μόνο στην αποκατάσταση και ανάδειξη μνημείων και αρχαιολογικών χώρων, χωρίς να επιδιώκεται συνεργασία με άλλους τομείς παρότι βασικός στόχος του έργου είναι να αναπτυχθεί η Πολιτιστικός Τουρισμός με ισόρροπο τρόπο σε όλες της Περιφέρειες της Χώρας⁴⁰.

Μεσω του Υπουργείου Τουρισμού προωθούνται **Οικοδιαδρομές**, ενώ μέσω της ιστοσελίδας Visit Greece προτείνονται και κάποιες μεμονωμένες ΠΔ.

Επίσης διαμορφωθήκαν **ΠΔ στα πλαίσια προγραμμάτων Interreg** όπως οι Πολιτιστικές διαδρομές στα Γρεβενά - Pustec (Αλβανία)- Interreg IPA-CBC Ελλάδα-Αλβανία⁴¹ κ.α.

Ως προς την ανάπτυξη του οινοτουρισμού, σημειώνεται η παρουσίαση των σχετικών σημείων ενδιαφέροντος (π.χ. επισκέψιμα οινοποιεία) ανά Περιφέρεια μέσω

⁴⁰https://www.culture.gov.gr/DocLib/%CE%A0%CE%9F%CE%9B%20%CE%94%CE%99%CE%91%CE%94%CE%A1_compressed.pdf.

⁴¹ <http://roadstoculture.eu/el/>

της ιστοσελίδας winesofgreece.org⁴² Δεν υπάρχει όμως συνολική τεκμηρίωση τους σε χάρτη ως διαδρομές, εκτός από τους «**Δρόμους Κρασιού Κεντρικής Μακεδονίας**»⁴³ καθώς και προβολή διαδρομών οινοτουρισμού από άλλες ιστοσελίδες, όπως οι «**Δρόμοι Κρασιού Πελοποννήσου**»⁴⁴

Παράλληλα σημαντική είναι η προσπάθεια ανάπτυξης πολιτιστικών διαδρομών από ελληνικές ΜΚΟ.

Ως προς την ανάπτυξη περιπατητικού πολιτιστικού τουρισμού υπάρχουν οι πρωτοβουλίες “**Paths of Greece**”⁴⁵ και τα «**Μονοπάτια πολιτισμού**»⁴⁶ της Ελληνικής Εταιρείας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ).

Επίσης το «Διάζωμα», σε συνεργασία με φορείς ΚτΠ, επιχειρήσεις και δημόσιους φορείς με χρηματοδότηση είτε μέσω χορηγιών είτε μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων, σχεδιάζει και προτείνει την υλοποίηση **ευρύτερων πολιτιστικών – περιβαλλοντικών διαδρομών καθώς και Τοπικών Πολιτιστικών Διάδρομων**⁴⁷, επιδιώκοντας την ανάπτυξη συνεργειών μεταξύ μνημείων, επιχειρήσεων, τοπικών θεσμών και της ΚτΠ. Ως ιδιαίτερα καλές πρακτικές που σχετίζονται και με τη λογική που διέπει τις ΠΔ του ΣΕ σημειώνεται ότι για τη διασύνδεση των διαδρομών με την τοπική οικονομία δημιουργείται συστάδα επιχειρήσεων(cluster) στη βάση ενός κοινά αποδεκτού Τοπικού Συμφώνου Ποιότητας και εφαρμόζεται μια συλλογική δομή διαχείρισης (Destination Marketing and Management Organization – DMO). Το «Διάζωμα» έχει συνεργαστεί με Περιφέρειες για το σχεδιασμό ΠΔ για την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδος⁴⁸, την Περιφέρεια Θεσσαλίας και για τα αρχαία Θέατρα της Περιφέρειας Ηπείρου⁴⁹ στα πλαίσια της οποίας αναπτύχθηκε η ψηφιακή πλατφόρμα⁵⁰ του επιχειρηματικού cluster (ΔΙΑΖΩΜΑ, 2020). Επίσης το «Διάζωμα» ασχολήθηκε με σχεδιασμό ΠΔ με επίκεντρο τους αρχαιολογικούς χώρους που βρίσκονται κατά μήκος των αυτοκινητοδρόμων: Ολυμπία Οδος, Μορέα, η Εγνατία Οδός και η Ιονία Οδός.

⁴²<https://winesofgreece.org/>

⁴³ <https://winemakersofnorthgreece.gr/en/wine-roads/wine-routes/>

⁴⁴ <https://peloponnesewineroads.com/>

⁴⁵ <https://www.pathsofgreece.gr/our-work/>

⁴⁶ <https://www.ellet.gr/project/programme-greek-paths-of-culture/>

⁴⁷ <https://diazoma.gr/routes/>

⁴⁸ <https://diazoma.gr/en/cultural-routes/cultural-route-of-central-greece/>

⁴⁹ <https://ancienttheatersofepirus.gr/>

⁵⁰ cluster.ancienttheatersofepirus.gr

Προτάσεις για την ανάπτυξη των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης στα πλαίσια της ελληνικής Οικονομικής Διπλωματίας

5.1.Υποστήριξη ανάπτυξης και επέκτασης των ήδη υπαρχόντων και δημιουργίας νέων Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης

Η επέκταση των ήδη υπαρχόντων ΠΔ και η δημιουργία νέων ΠΔ αποτελούν στρατηγικές προτεραιότητες του (*Vilnius Roadmap*, 2016). Για την επίτευξη αυτών των στόχων οι Ακόλουθοι και Σύμβουλοι Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων μπορούν να συνεισφέρουν σε συνεργασία με την ΕΙ Διεύθυνση Μορφωτικών και Πολιτιστικών Υποθέσεων και το Υπουργείο Πολιτισμού με:

- **Διοργάνωση ή συμμετοχή σε Διυπουργικές Συναντήσεις**

Συγκεκριμένα προτείνεται αρχικά η προώθηση της συνεργασίας ελληνικών υπουργείων (Υπουργείου Τουρισμού και Πολιτισμού και Αθλητισμού (για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού) και Ανάπτυξης (για επιστημονική διπλωματία και προώθηση επιχειρηματικότητας στα πλαίσια των ΠΔ) με το Υπουργείο Εξωτερικών). Σύμφωνα με Simon Anholt «η έλλειψη μιας συναρπαστικής εθνικής αφήγησης είναι ο λόγος για τον οποίο τα μέσα ήπιας ισχύος μας επιτυγχάνουν μόνο ένα μικρό μέρος του τι θα μπορούσαν να επιτύχουν για τη χώρα και τη θέση της, αν μόνο συνεργάζονταν πραγματικά» (House of Lords, 2014, σ. 292). Αναγκαία είναι και συνεργασία και με φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης και ΜΚΟ με σχετικό αντικείμενο (π.χ. Paths of Greece, Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και πολιτισμού) για προώθηση ένταξης μικρότερων διαδρομών ή θέσεων εντός Ελλάδος σε ΠΔ του ΣΕ ή/και ένταξη ήδη υπαρχόντων πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης σε άλλες διεθνείς πλατφόρμες π.χ. Unesco World Heritage Journeys platform βλ. (*Sustainable Cultural Tourism*, 2019, σ. 10) Άλλωστε μια καλή στρατηγική για τις ΠΔ είναι να «κατασκευάσουμε» και όχι να «δημιουργήσουμε». Αναπτύσσοντας συνέργειες με υφιστάμενα έργα αξιοποιούνται οι υφιστάμενοι πόροι, τόσο υλικοί (πινακίδες, εγκαταστάσεις, μουσεία, μέσα διάδοσης κ.α.) όσο και σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού (τεχνικό και διοικητικό προσωπικό, ξεναγοί) ελαχιστοποιώντας το κόστος και τους χρόνους υλοποίησης και επιτυγχάνοντας οικονομίες κλίμακας. (UNWTO, 2015, σ. 55).

Επιπλέον σημαντική είναι η επιδίωξη συνεργασίας και με υπουργεία άλλων χωρών, όπως προτείνεται και από (Council of Europe, 2018b, σ. 3) για προώθηση της εφαρμογής Διμερών Συμφωνιών με άλλες Χώρες (βλ. κεφ. 3.2.2.4) ή για σύναψη νέων στα πλαίσια ΠΔ του ΣΕ. Συγκεκριμένα θα μπορούσε να ολοκληρωθεί ο σχεδιασμός Action Plan για την προώθηση κοινών δράσεων στα πλαίσια μιας ΠΔ του ΣΕ. Ως παράδειγμα αναφέρεται το 4. Workshop for Young Diplomats from the BSEC Member States στην Αλβανία, όπου προτάθηκε σε συνεργασία με το ΣΕ η ανάπτυξη των ΠΔ του ΣΕ στις χώρες BSEC και ο σχεδιασμός διαδρομών κρασιού στον Νότιο Καύκασο. Ενώ παράλληλα προτάθηκε η δημιουργία νέων κοινών ΠΔ BSEC και ΣΕ (Chantzi, 2021).

- **Υποστήριξη ανάπτυξης νέων συνεργασιών μέσω ψηφιακών πλατφορμών**

Για την ανάπτυξη συνεργασιών προτείνεται και από (Council of Europe, 2018a, σ. 43) η αξιοποίηση ψηφιακών πλατφορμών ανταλλαγής επιχειρηματικών ιδεών και προτάσεων για συνεργασία μεταξύ επιχειρήσεων ή άλλων φορέων καθώς και για αναζήτηση πιθανών ενδιαφερόμενων επενδυτών. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί στα πλαίσια κάποιου ευρωπαϊκού προγράμματος η δημιουργία μιας πλατφόρμας στην ιστοσελίδα των ΠΔ του ΣΕ (αντίστοιχα με την ψηφιακή πλατφόρμα της ΠΔ Αρχαίων Θεάτρων στην Ήπειρο⁵¹). Εναλλακτικά αρχικά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν υπάρχουσες πλατφόρμες όπως του Υπουργείου Εξωτερικών για Ζήτηση/Προσφορά συνεργασίας στην ιστοσελίδα agora.mfa.gr, η πλατφόρμα από Enterprise Europe Network⁵² ή πλατφόρμες επιμελητηρίων⁵³ καθώς και “UNESCO Inter-Agency Platform On Culture for Sustainable Development”⁵⁴

- **Διοργάνωση εκδηλώσεων προβολής των ΠΔ του ΣΕ με B2B matchmaking events**

Μέσω εκδηλώσεων (είτε διαδικτυακών είτε με φυσική παρουσία με δημιουργία περιπτέρων στα πλαίσια Διεθνών Εκθέσεων) που θα μπορούσαν να οργανωθούν είτε από γραφεία ΟΕΥ σε συνεργασία με Επιμελητηρία είτε από τη Β1 Διεύθυνση, σε συνεργασία με Enterprise Greece και με Υπουργεία Πολιτισμού και Τουρισμού ή Περιφερειών) θα μπορούσε να επιδιωχθεί προσέλκυση νέων μελών καθώς και να επιδιωχθούν συνεργασίες μεταξύ των ΠΔ του ΣΕ και επιχειρήσεις (π.χ. τουριστικοί

⁵¹ <https://cluster.ancienttheatersofepirus.gr/>

⁵² <https://een.ec.europa.eu/partners>

⁵³ Όπως <https://griechenland.ahk.de/gr/ahk-plattformen/progreece>

⁵⁴ <https://en.unesco.org/IPCS>

πράκτορες, αγροκτήματα, επισκέψιμα οινοποιία, υπηρεσίες ψηφιακών ηχητικών ξεναγήσεων⁵⁵ κα.) καθώς και η προσέλκυση πιθανών ενδιαφερόμενων επενδυτών για επενδύσεις σε σχέση με κάποια σημεία των ΠΔ.

Ενδεικτικά αναφέρονται κάποιες **προτάσεις για επέκταση και διασύνδεση υπαρχόντων διαδρομών:**

Στη ΠΔ “**Iter Vitis**”, παρότι έχει ενταχθεί η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, δεν έχουν συμπεριληφθεί στην ιστοσελίδα της οι διαδρομές Κρασιού της Βόρειας Ελλάδας⁵⁶. Επιπλέον σημαντικό για την ανάπτυξη του οινοτουρισμού στην Ελλάδα είναι να προστεθούν δρόμοι κρασιού Πελοποννήσου⁵⁷, οινικές διαδρομές Στερεάς Ελλάδος⁵⁸ κα.

Στη διαδρομή “**European Route of Historic Thermal Towns**” θα μπορούσαν να προστεθούν ιαματικές πηγές Στερεάς Ελλάδος⁵⁹ και άλλες επιχειρήσεις ιαματικού τουρισμού, ενώ θα μπορούσε να υπάρξει συνεργασία με την υπο πιστοποίηση ΠΔ “On the footsteps of St. Paul” (Kamara κ.ά., 2016, σ. 182) καθώς και με επιχειρήσεις από τον κλάδο του επιτραπέζιου και μεταλλικού νερού.

Στη ΠΔ “**Routes of Olive Tree**” αναγκαία κρίνεται η ανάπτυξη του δικτύου και στην Κρήτη και στη Μυτιλήνη, που αποτελούν σημαντικές περιοχές παραγωγής ελαιόλαδου στην Ελλάδα, καθώς και η ένταξη στο δίκτυο ιδιωτικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα του αγροτουρισμού ή γαστρονομικού τουρισμού σε σχέση με την ελιά. Αναγκαία είναι η κατοχύρωση του ονόματος της ΠΔ, καθώς παρατηρείται χρήση σχεδόν πανομοιότυπων ονομάτων από άλλες επιχειρήσεις και φορείς⁶⁰. Σύμφωνα με τον κ. Γ. Καραμπάτο, στο επιστημονικό συνέδριο το 2018, μέσω του ευρωπαϊκού προγράμματος Leader θα μπορούσαν να σχεδιαστούν στα πλαίσια της ΠΔ τοπικές διαδρομές τουλάχιστον σε 10 περιοχές της Ελλάδας (Council of Europe, 2020c, σ. 64). Επίσης θα μπορούσαν να δημιουργηθούν “**Θαλάσσιοι Δρόμοι της**

⁵⁵ <https://cliomusetours.com/the-15-cultural-routes-of-ionia-odos/>

⁵⁶ https://www.interregeurope.eu/sites/default/files/inline/Cultural_routes_good_practice_wine_road_.pdf

⁵⁷ <https://peloponnesewineroads.com/>.

⁵⁸ <https://visitcentralgreece.com/routes/wine-winery-tours>

⁵⁹ <https://visitcentralgreece.com/routes/thermal-springs>

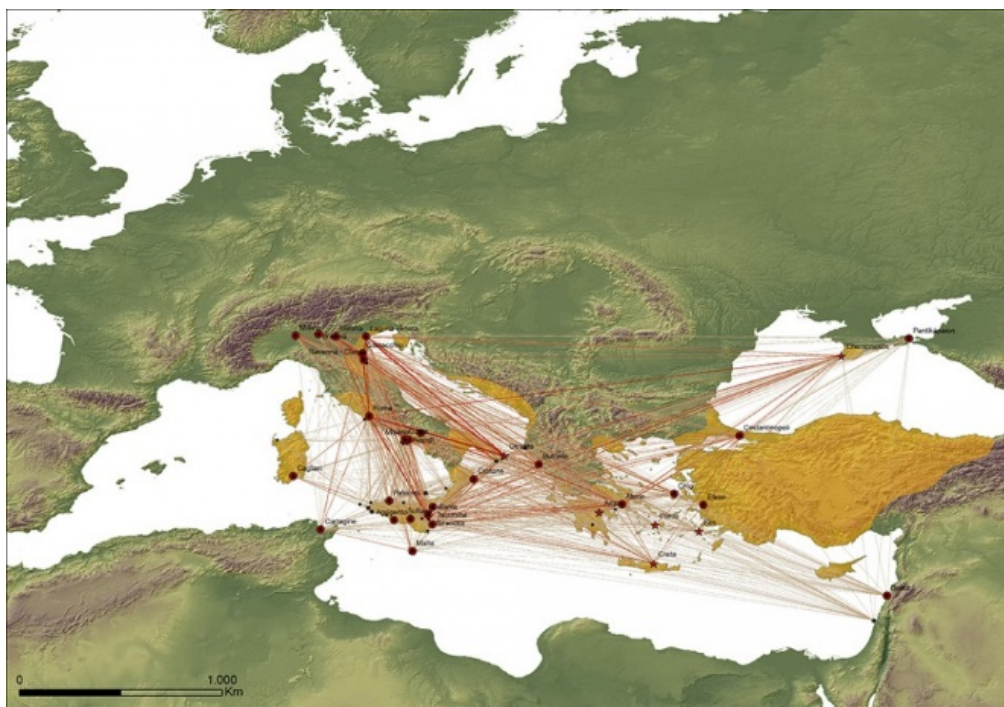
⁶⁰ όπως π.χ. <https://theoliveroutes.com/el/oi-diadromes-tis-elias-gia-oikogeneies/>, <https://dromoielias.gr/>

Ελιάς”, σε συνέχεια του προγράμματος 2006-2007 με σημείο εκκίνησης την Καλαμάτα και προορισμό τη Λιβύη μέσω Κρήτης, στα ίχνη των εμπορικών πλοίων που επί αιώνες μετέφεραν τα ελαιοκομικά προϊόντα, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο και το ιστορικό υπόβαθρο των εμπορικών δικτύων της ΠΔ (UNWTO, 2015). Συγκεκριμένα προτείνονται δυο «Θαλασσιες ΠΔ», οι οποίες θα μπορούσαν να υποστηριχθούν πιθανώς και μέσω νέων διαδρομών κρουαζιέρας:

- **Κορώνη- Μασσαλία.** Από το λιμάνι της Κορώνης μεταφέρονταν μέχρι τον 19ο-20ο αι. μεγάλες ποσότητες ελαιόλαδου από την περιοχή της Πελοποννήσου προς τις βιομηχανίες σαπουνιού της Μασσαλίας.⁶¹
- **Κρήτη-Σαλέντο (Κάτω Ιταλίας)** Οι δύο περιοχές (Κρήτη-Salento) που ανήκαν στην επικράτεια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. από τον 4^ο αι. έως τον 12ο αι.-αρχές 13ου αι. στην Κρήτη και έως τον 11ο αι. στο Salento (Arthur, 2012, σ. 547) ανήκαν σε ένα ευρύτερο θαλάσσιο εμπορικό δίκτυο που είχε αναπτυχθεί και οι εμπορικές σχέσεις που υπήρχαν μεταξύ τους αποδεικνύονται με ανασκαφικά ευρήματα. Συγκεκριμένα οι σφαιρικοί αμφορείς που χρονολογούνται τον 7ο-8ο αι μ.Χ. έχουν βρεθεί στην Κρήτη στην περιοχή της Ελεύθερνας, στο Ηρακλείο σε πολύ μεγάλο ποσοστό, στη Γόρτυνα αλλά και στο Salento της Ιταλίας στην πόλη Otranto. (Τσιγωνάκη, 2012, σσ. 97–98). Προϊόντα όπως το λάδι, το σιτάρι ή το κρασί μέσα σε αμφορείς, που παράγονται σε μεγάλα κέντρα κοντά στις περιοχές παραγωγής των προϊόντων μεταφέρονταν από τις βυζαντινές περιοχές της παραγωγής τους - τον Αιγαϊακό χώρο - στον τόπο αποθήκευσης και κατανάλωσης, δηλαδή στις βυζαντινές θέσεις της Ιταλίας, η δε διακίνηση τους, θα πρέπει να γινόταν μέσω της βυζαντινής διοίκησης. (Τσιγωνάκη, 2012, σ. 96). Καθώς η διακίνηση αφορά εκτός από ελαιόλαδο και κρασί, θα μπορούσε να γίνει διασύνδεση και με την διαδρομή “Iter Vitis” και καθώς για τη μεταφορά τους χρησιμοποιούνταν κεραμικά αγγεία θα μπορούσαν αντίστοιχα να ενταχθούν Μουσεία με σχετικά ευρήματα σε “European Route of Ceramics“ όπως π.χ. της Ελευθερνας στην Κρήτη ⁶²

⁶¹ <https://olivetreeroute.gr/culturalroutes-el/poi-el/>

⁶² <https://mae.uoc.gr/el/>

εικ. 26 Εικόνα από (Leidwanger et al., 2014, p. 4) Εμπορικό δίκτυο, όπου με κίτρινο σημειώνεται το βυζαντινό έδαφος στο πρώτο μισό του 8^{ου} αι. με κουκίδες υποδεικνύονται σημαντικές τοποθεσίες ενώ με αστέρια σημειώνονται τα σημεία που έχουν εντοπιστεί αμφορείς

Αντίστοιχο έργο αποτελεί η Ενετική Διαδρομή (Venetian Route)⁶³, η οποία περιλαμβάνει τα λιμάνια 4 χωρών (Ιταλία, Σλοβενία, Κροατία και Ελλάδα) ανήκει στο δίκτυο διαδρομών του Θαλάσσιου Δρόμου του Μεταξιού που επιδιώκει την προώθηση του εμπορίου και τη διάδοση παραδόσεων, θρησκευτικών πεποιθήσεων, τέχνης και τεχνολογίας συνδέοντας 20 δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς από επτά χώρες.

⁶³ <https://www.unwto.org/project/verotour-project> και χάρτης με σημεία https://webunwto.s3-eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/40515/regione_veneto_verotour_piegmapp.pdf

Η πολιτιστική διαδρομή της «Εγνατίας οδού». Η Εγνατία οδός, ρωμαϊκή οδός που διευκόλυνε την επικοινωνία μεταξύ Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, η οποία παρέμεινε σε χρήση και την βυζαντινή περίοδο, συνδέοντας το Δυρράχιο με την Οχρίδα, τη Θεσσαλονίκη, την Αδριανούπολη και, τέλος, την Κωνσταντινούπολη. Θεωρείται πολύ σημαντική για τη διάδοση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη προσφέροντας τη δυνατότητα στους Ευρωπαίους προσκυνητες να φτάσουν μέχρι την Ιερουσαλήμ (δυνατότητα διασύνδεσης με ΠΔ “Via Francigena”) (Khananova-Rubicondo, 2011, σ. 243). Σε αυτή μπορούν να ενταχθούν τα μνημεία από την ελληνική «Πολιτιστική Εγνατία Οδό»⁶⁴ που αποτελεί έργο του Ταμείου Ανάκαμψης καθώς και η «Πολιτιστική διαδρομή της Εγνατίας Οδού»⁶⁵ που σχεδιάστηκε σε συνεργασία με Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με το «Διάζωμα» με στόχο την διασύνδεση των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων που περιβάλλουν την Εγνατία Οδό. Θα μπορούσε επίσης να επιδιωχθεί συνεργασία με την Τουρκική “Via Eurasia”⁶⁶ στην οποία συμμετέχει η ελληνική ΜΚΟ Paths of Greece.

Η ΠΔ «Ρωμαϊκή Κληρονομιά στην Αδριατική και το Ιόνιο», θα συνεισφέρει στη βιώσιμη ανάπτυξη στα πλαίσια του πολιτιστικού τουρισμού στη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2018a, σ. 24) . Συγκεκριμένα από Ελλάδα προτείνεται να συμπεριληφθούν τα ακόλουθα μνημεία από Ελλάδα βλ. (Trasnational Heritage EUSAIR Routes4U σελ. 70)

5.2. Προώθηση προϊόντων μέσω των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης

5.2.1 Προώθηση προϊόντων αγροδιατροφής

Οι φορείς άσκησης Οικονομικής Διπλωματίας μπορούν να υποστηρίξουν την προώθηση προϊόντων αγροδιατροφής με:

⁶⁴ https://www.culture.gov.gr/DocLib/%CE%A0%CE%9F%CE%9B%20%CE%94%CE%99%CE%91%CE%94%CE%A1_compressed.pdf

⁶⁵ <https://diazoma.gr/cultural-routes/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%AE-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B8%CF%81%CE%AC%CE%BA/>

⁶⁶ <http://www.viaeurasia.org/our-old-roads/via-egnatia/>

- **Συμμετοχή σε συναντήσεις/ διαπραγματεύσεις με στόχο τη δημιουργία σήματος ΠΔ του ΣΕ για προϊόντα αγροδιατροφής**

Η δημιουργία σήματος προϊόντων αγροδιατροφής των ΠΔ του ΣΕ με συγκεκριμένες προδιαγραφές ποιότητας κρίνεται αναγκαία για την τυποποίηση των προϊόντων αγροδιατροφής και προώθηση των προϊόντων (branding) των ΠΔ. Ειδικά στην Ελλάδα βασικό πρόβλημα των ελληνικών προϊόντων αγροδιατροφής είναι η ελλιπής προώθηση και το branding τους (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 205) Θετικά μπορεί να λειτουργήσει η συνδυαστική προώθηση προϊόντων σε σχέση με μια ΠΔ. Αντίστοιχα αναφέρεται η δημιουργία «διαδρομών ελιάς» ως μέρος του σχεδίου μάρκετινγκ για προώθηση ενός brand ελαιόλαδου ενός cluster μικρών παραγωγών από το Μαυροβούνιο στα πλαίσια ενός προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών⁶⁷

προώθηση προϊόντων ΠΟΠ/ΠΓΕ

Σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης 2021-2025 (Γενική Δ/ση Δημόσιων Επενδύσεων-Δ/ση Διαχείρισης Εθνικού ΠΔΕ, 2020, σ. 35) υπάρχουν ακόμα περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη και προώθηση προϊόντων με ΠΟΠ και ΠΓΕ. Ενδεικτικά, ενώ κάποια προϊόντα, όπως το ελληνικό γιαούρτι και η φέτα, έχουν πετύχει τη διεθνή αναγνώριση σήματος, υπάρχουν και άλλα προϊόντα που μπορούν να ακολουθήσουν αυτή την κατεύθυνση, όπως συγκεκριμένες ποικιλίες ελαιόλαδου (π.χ. μέσω της ΠΔ Routes of Olive Tree). Η προβολή των προϊόντων ΠΟΠ/ ΠΓΕ που σχετίζονται με μια ΠΔ θα μπορούσε να γίνει με συμμετοχή σε Διεθνείς εκθεσεις (Τροφίμων και Τουρισμού) Επιπλέον μπορούν να οργανωθούν webinar/ σεμινάρια σχετικά με την τυποποίηση προϊόντων αγροδιατροφής που παράγονται από μέλη ΠΔ του ΣΕ. Σχετικά με την τυποποίηση του ελαιόλαδου, η ΠΔ “Routes of Olive Tree” συμμετέχει ήδη στο πρόγραμμα Cevagri Ιταλίας-Τυνησίας. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα είναι η 3η χώρα στην ΕΕ μετά την Ιταλία και την Ισπανία στις εξαγωγές ελαιόλαδου, όμως μόλις το 27% της παραγωγής του ελαιόλαδου στην Ελλάδα τυποποιείται και φέρει εμπορικό σήμα έναντι περίπου 50% στην Ισπανία και 80% στην Ιταλία (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 208). Επιπλέον μέσω της ΠΔ “Iter Vitis” η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας μπορεί να αυξήσει την αναγνωρισιμότητά της και να την καταστήσει σημαντικό προορισμό οινοτουρισμού και να βοηθήσει στην εξωστρέφεια οίνων ΠΟΠ όπως της «Πλαγιάς των Μελιτών» από τη Σιθωνία και της «Γουμένισσας»

⁶⁷ <https://www.unido.org/news/montenegro-capitalizing-thousand-year-old-olive-trees>

και άλλων τοπικών ποικιλιών. Η προώθηση ΠΟΠ και ΠΓΕ προϊόντων μπορεί να επιδιωχθεί και μεσω συνεργειών με άλλους τομείς όπως του γαστρονομικού τουρισμού ή του αγροτουρισμού (βλ. κεφ. 3.3.1.2-4), καθώς οι σημερινοί τουρίστες σε ξενοδοχεία και εστιατόρια μπορούν να γίνουν μελλοντικοί αγοραστές των προϊόντων στο μέλλον. Στρατηγικός στόχος θα πρέπει να αποτελέσει η προβολή και το “branding” των ελληνικών προϊόντων ως “premium” με στόχο την ένταξη τους σε κατηγορία υψηλής τιμής (National Bank of Greece, 2015, σ. 1) (Βλ. Κεφ. 3.2.2.5) Συγκεκριμένα για την ανάπτυξη του οινοτουρισμού και του γαστρονομικού τουρισμού στα πλαίσια των ΠΔ θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν B2B συναντήσεις για προώθηση συνεργασιών όπως π.χ συνεργασία διαδρομών “Routes of the Olive Tree”, “Iter Vitis” με ιστοσελιδα προβολής και κράτησης γαστρονομικών εμπειριών και οινογνωσίας.⁶⁸

- **Συμμετοχή σε οργάνωση διακρατικών φεστιβάλ στα πλαίσια ΠΔ του ΣΕ**
Συγκεκριμένα θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εκδηλώσεις στα πλαίσια διακρατικών φεστιβάλ στην Ελλάδα σε αρχαιολογικούς χώρους (όπως προβλέπεται ο στο αρθ.4 παρ.2 του Ν. 4761/2020 για τον ΟΔΑΠ) συνδυάζοντας την προβολή κάποιας ΠΔ του ΣΕ με προώθηση προϊόντων αγροδιατροφής (π.χ. στην Αρχαία Ολυμπία να πραγματοποιηθεί παρουσίαση της ΠΔ «Δρόμων της Ελιάς» σε συνδυασμό με προώθηση του ελαιόλαδου που παράγεται από τις ελιές του αρχαιολογικού χώρου⁶⁹ και από άλλες επιχειρήσεις της ΠΔ), επιτυγχάνοντας παράλληλα δύο στόχους: την ενίσχυση του πολιτιστικού τουρισμού και την τόνωση της αναγνωρισιμότητας τοπικών προϊόντων.

5.2.2 Προώθηση μη-αγροδιατροφικών προϊόντων και υπηρεσιών

Στα πλαίσια των ΠΔ του ΣΕ υπάρχει δυνατότητα ανάπτυξης της εξωστρέφειας των ΠΔΒ. Η ελληνική χειροτεχνία έχει μεγάλη παράδοση στους τομείς του κοσμήματος, στην κεραμική στην υφαντική κα. Όμως η διεθνής παρουσία του κλάδου είναι σημαντικά χαμηλότερη της δυνητικής. «Στα προϊόντα χειροτεχνίας, σημαντική πρωτοβουλία σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι η κατοχύρωση και πιστοποίηση μη-αγροδιατροφικών προϊόντων με βάση την περιοχή προέλευσης. Υπάρχουν σχετικά μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης, σε συνδυασμό με τον τουρισμό, σε περιοχές όπως η αργυροχρυσοχοΐα, το κόσμημα και τα κεραμικά, που μπορούν να κινούνται σε υψηλή

⁶⁸ όπως π.χ. <https://gastronomytours.com>

⁶⁹ <https://www.culture.gov.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=4019>

αξία λόγω της συνάρτησης με την πολιτιστική κληρονομιά.» (Πισσαρίδης κ.ά., 2020, σ. 198).

Έτσι στα πλαίσια της Οικονομικής Διπλωματίας προτείνεται να επιδιωχθεί:

- **Συμμετοχή σε συναντήσεις/ διαπραγματεύσεις με στόχο τη δημιουργία σήματος ΠΔ του ΣΕ για προϊόντα μη-αγροδιατροφής με βάση κοινές προδιαγραφές ποιότητας**
- **Υποστήριξη συμπράξεις ΜμΕ του κλάδου Πολιτισμού και Δημιουργίας στα πλαίσια ΠΔ με οργάνωση εργαστηρίων/σεμιναρίων και B2B events**

Μεσω των συμπράξεων και τη συμμετοχή σε ΠΔ του ΣΕ επιδιώκεται η της εξωστρέφειας των επιχειρήσεων της ΠΔΒ. Συγκεκριμένα συμπράξεις επιχειρήσεων κεραμικής μπορούν να ενταχθούν στην Διαδρομή “European Route of Ceramics”

5.3. Υποστήριξη διακρατικής συνεργασίας στα πεδία της επιστημονικής διπλωματίας

Μεσω των ΠΔ του ΣΕ μπορούν να αναπτυχθούν δράσεις επιστημονικής διπλωματίας με την δημιουργία μιας ψηφιακής πλατφόρμας (Routes4U, 2020a, σ. 60), στα πλαίσια του Πανεπιστημιακού Ερευνητικού Δικτύου Πολιτιστικών Διαδρομών με στόχο την ανταλλαγή τεχνογνωσίας στον τομέα της βιώσιμης αγροτικής παραγωγής, στον τομέα της αποκατάστασης μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς ή της βιώσιμης κινητικότητας κα. Φυσικά η ένταξη ελληνικών Πανεπιστημίων και Πολυτεχνείων στο Πανεπιστημιακό Ερευνητικό Δίκτυο Πολιτιστικών Διαδρομών κρίνεται αναγκαία για την δικτύωση τους και για τη διευκόλυνση εύρεσης συνεργατών για συμμετοχή σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα.

5.4.Υποστήριξη διακρατικής συνεργασίας στο πεδίο της «πράσινης» διπλωματίας

Μεσω των ΠΔ του ΣΕ μπορεί να επιτευχθεί επίσης δραστηριοποίηση των φορέων της Οικονομικής Διπλωματίας στον τομέα «πράσινης» διπλωματίας σε συνεργασία με το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας ενισχύοντας “win-win” πρωτοβουλίες με στόχο την προστασία της βιοποικιλότητας, βιώσιμης κινητικότητας, μείωσης του ανθρακικού αποτυπώματος, κυκλικής οικονομίας κα. (Europa Nostra & ICOMOS, 2021)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα πλαίσια της εργασίας επιδιώχθηκε να εντοπιστούν οι σχέσεις μεταξύ πολιτιστικής και οικονομικής διπλωματίας που θα μπορούσαν να αναπτυχθούν περαιτέρω στα πλαίσια των ΠΔ του ΣΕ.

Φυσικά για την εξειδίκευση και περαιτέρω ανάπτυξη των προτάσεων, καθώς και για τον κατάλληλο προγραμματισμό δράσεων προτείνεται να δημιουργηθεί μια Διυπουργική Ομάδα Εργασίας από τα Υπουργεία Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τουρισμού, Ανάπτυξης και Εξωτερικών με τη συμμετοχή της Γενικής Γραμματείας Συντονισμού-Τομέα Ανάπτυξης Επενδύσεων και Εξωστρέφειας, καθώς και η εμπλοκή σχετικών Εμπειρογνομόνων-Ανεξάρτητων Ερευνητών ή Εκπροσώπων ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στον τομέα αυτό. Ως αποστολή της Ομάδας προτείνεται η δημιουργία Στρατηγικού Σχεδίου για την ανάπτυξη του Πολιτιστικού Τουρισμού στην Ελλάδα, στο οποίο να ενταχθεί και η ανάπτυξη των Πολιτιστικών Διαδρομών του ΣΕ που διασχίζουν την Ελλάδα. Παράλληλα η ομάδα θα πρέπει να ενεργοποιηθεί στην εντοπισμό και κατάθεση προτάσεων για ένταξη σε ευρωπαϊκά προγράμματα για την εύρεση χρηματοδότησης για υλοποίηση σχετικών δράσεων.

Σημαντική θα ήταν παράλληλα η εκπόνηση διπλωματικών εργασιών στα πλαίσια μεταπτυχιακών προγραμμάτων ή διδακτορικών διατριβών για την επεξεργασία προτάσεων ανάπτυξης των ΠΔ του ΣΕ στην Ελλάδα .

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο πολιτισμός αποτελεί το απόλυτο συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας μας και μπορεί να αποτελέσει βασικό πυλώνα της διπλωματίας της Ελλάδας (Τζανάκης, 2014, σ. 50) για την βελτίωση της διεθνούς εικόνας της και την επίτευξη οικονομικών και κοινωνικών στόχων στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης. Η ανάπτυξη των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο όχι μόνο στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, στη διαφοροποίηση του από το μοντέλο «Ηλιος και Θάλασσα» και στην προσέλκυση τουριστών και σε λιγότερο γνωστά μέρη της χώρας, αλλά και στην ανάπτυξη και άλλων τομέων της οικονομίας διαφυλάσσοντας παράλληλα το πολιτιστικό και το φυσικό περιβάλλον.

Αρμοδιότητες ΓΓΛΟΣ, Β-Διευθύνσεων, Γραφείων ΟΕΥ και Ε3 Διεύθυνσης
(Υπουργείο Εξωτερικών) με βάση Ν.4781/28.2.2021

**ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑΣ (ΓΓΛΟΣ)**

Σύμφωνα με το αρ. 159 του Ν.4781/28.2.2021 «...Στην αποστολή της συμπεριλαμβάνονται η ευθύνη για την εκπόνηση του Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου Εξωστρέφειας και τον **συντονισμό των δράσεων των υπουργείων και των κρατικών και ιδιωτικών φορέων για την ενίσχυση της εξωστρέφειας**, ο συντονισμός όλων των δράσεων για την υλοποίηση της αρχιτεκτονικής της **διεθνούς εικόνας της χώρας (national brand)**...»

Β' Γενική Διεύθυνση Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων

Σύμφωνα με το αρ. 163 του Ν.4781/28.2.2021 η Β' Γενική Διεύθυνση Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων είναι αρμόδια για:

στ: την προπαρασκευή και διαπραγμάτευση, σε συνεργασία με τα αρμόδια υπουργεία, υπηρεσίες και φορείς, **διμερών οικονομικών συμβάσεων και συμφωνιών, που σχετίζονται, ιδίως, με την αλιεία, την ανάπτυξη, τη βιομηχανία, τη γεωργία, το εμπόριο, την ενέργεια, τις επενδύσεις, την έρευνα, την ηλεκτρονική διακυβέρνηση, τη ναυτιλία, τις μεταφορές, τη μεταποίηση, το περιβάλλον, την τραπεζική και τη χρηματοοικονομική**

ιε) τη **συνεργασία με τα άλλα υπουργεία σε ό,τι αφορά στις δράσεις ενίσχυσης της εξωστρέφειας των ελληνικών επιχειρήσεων, προσέλκυσης και προώθησης επενδύσεων**, ώστε να διασφαλίζεται η εναρμόνιση με τις αρχές του Στρατηγικού και Επιχειρησιακού Σχεδίου Εξωστρέφειας

B1 Διεύθυνση

Στο άρ.167 Ν.4781/28.2.2021 οι Αρμοδιότητες Τμήματος Ι Προώθησης Εξωστρέφειας της Β1 Διεύθυνσης περιλαμβάνουν στην παρ. στ: «την ανάπτυξη σχέσεων με τους φορείς καινοτομίας και νεοφυών επιχειρήσεων, με την αρωγή και υποστήριξη της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Καινοτομίας, με σκοπό την υποστήριξη αυτών για την ανάπτυξη διεθνών συνεργασιών, τη **διευκόλυνση ανάπτυξης σχέσεων με πανεπιστήμια του εξωτερικού για την προώθηση της έρευνας** στην Ελλάδα, καθώς και την **προώθηση του ελληνικού οικοσυστήματος νεοφυών επιχειρήσεων**, σε συνεργασία με τις πρεσβευτικές και προξενικές Αρχές και τα Γραφεία Ο.Ε.Υ.»

ζ) την παρακολούθηση **θεμάτων προστασίας των ελληνικών σημάτων, των Προστατευόμενων Ονομασιών και Γεωγραφικών Ενδείξεων στο εξωτερικό**, τον συντονισμό με τα συναρμόδια υπουργεία και φορείς, την παροχή συνδρομής προς αυτούς και τον συντονισμό με τα Γραφεία Ο.Ε.Υ., για την **παρακολούθηση της υλοποίησης δράσεων προώθησης προϊόντων στο πλαίσιο ενωσιακών προγραμμάτων προώθησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε τρίτες χώρες**,

Καθώς και στις αρμοδιότητες του Τμήματος ΙΙΙ Προσέλκυσης Ειδικών Επενδύσεων άρθρο 169 παρ. ε) «την **προσέλκυση ερευνητικών κέντρων και κέντρων αριστείας πολυεθνικών εταιρειών**, σε συνεργασία με τα αρμόδια υπουργεία και φορείς,» και παρ. στ) «την **προσέλκυση επενδυτικών funds, ειδικών κεφαλαίων επιχειρηματικού κινδύνου για την ανάπτυξη των νεοφυών επιχειρήσεων και την προώθηση της ελληνικής νεοφυούς επιχειρηματικότητας**, σε συνεργασία με τα αρμόδια υπουργεία και φορείς»

ΓΡΑΦΕΙΑ ΟΕΥ

Στο άρ.310 του Ν.4781/28.2.2021 στις αρμοδιότητες των Γραφείων Ο.Ε.Υ. περιλαμβάνονται :

- παρ. δ) παρέχουν κάθε δυνατή διευκόλυνση για την **προσέλκυση αλλοδαπών επενδύσεων στην Ελλάδα** και εισηγούνται τα αναγκαία προς τούτο μέτρα,
- παρ. ε) καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για την **προώθηση των ελληνικών επενδύσεων στο εξωτερικό**

- παρ. στ) συμβάλλουν στη **συγκρότηση συλλογικών φορέων και ομάδων στήριξης των ελληνικών οικονομικών συμφερόντων και την προώθηση της επιχειρηματικής συνεργασίας μεταξύ ελληνικών και ξένων επιχειρήσεων**, ειδικότερα σε ζητήματα σύστασης και λειτουργίας, μεικτών επιχειρήσεων στην αλλοδαπή, μεταφοράς τεχνολογίας, υπεργολαβιών, **συμπαραγωγής προϊόντων**, αντισταθμιστικού εμπορίου και **τουριστικής πολιτικής**
- παρ.ια) «η **διοργάνωση συνέδριων, συμπόσιων και ημερίδων με σκοπό μεταξύ άλλων την μεταφορά τεχνολογίας**»
- παρ. ιζ) μελετούν και εισηγούνται για την **οργάνωση εκθέσεων ελληνικών προϊόντων**, για την εγκατάσταση μόνιμων ή προσωρινών εκθετηρίων στις χώρες της αρμοδιότητάς τους, **καθώς και για την προβολή και διαφήμιση των εξαγωγίμων ελληνικών προϊόντων** με τα πιο πρόσφορα μέσα,
- παρ. ιη) εισηγούνται για θέματα αγροτικής πολιτικής, σε συνεργασία με το αρμόδιο Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, καθώς και με κατά περίπτωση αρμόδια Υπουργεία για θέματα **τουριστικής πολιτικής και συνεργασίας**, πολιτικής και συνεργασίας σε θέματα **χερσαίων, θαλάσσιων και εναέριων μεταφορών**, καθώς και επί άλλων συναφών πολιτικών και συνεργασιών,
- παρ. κα) «η **ενημέρωση και η δικτύωση των ελληνικών δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων, χρηματοδοτικών θεσμών και επιχειρήσεων** με τους αντίστοιχους φορείς και επιχειρήσεις στην περιφέρεια αρμοδιότητάς τους, καθώς και η εν γένει υποστήριξη σε καινοτόμες και νεοφυείς ελληνικές επιχειρήσεις για την **ανάπτυξη των διεθνών συνεργασιών** τους, ειδικότερα για τις περιοχές με σημαντική δραστηριότητα στους τομείς των νέων τεχνολογιών και της καινοτομίας»

Στο άρθρο 234 του Ν.4781/28.2.2021 περιλαμβάνονται οι αρμοδιότητες του Τμήματος ΙΙ Διμερούς και Διεθνούς Πολιτιστικής Συνεργασίας:

παρ. α) η **παρακολούθηση της εκτέλεσης των προγραμμάτων πολιτιστικής συνεργασίας**, σε συνεργασία με τα άλλα αρμόδια υπουργεία, υπηρεσίες και οργανισμούς,

παρ. β) η **παρακολούθηση**, σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας, της **εφαρμογής των ανταλλαγών μεταξύ Ελλάδας και άλλων χωρών στον τομέα της επιστημονικής έρευνας και τεχνολογίας.**

Στο άρθρο 236 περιλαμβάνονται οι αρμοδιότητες **Τμήματος ΙV Πολιτιστικών και Επιστημονικών Ιδρυμάτων και Επιτροπών:**

παρ. δ) η παρακολούθηση, σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας, των δραστηριοτήτων άλλων χωρών στον τομέα της επιστημονικής έρευνας και τεχνολογίας.

.

Στο άρθρο 238 περιγράφονται οι αρμοδιότητες του **Τμήματος VI Πολιτιστικής και Μορφωτικής Συνεργασίας:**

παρ β) η **προώθηση θεμάτων πολιτιστικής και μορφωτικής συνεργασίας σε διμερές και πολυμερές επίπεδο**, την προπαρασκευή των εργασιών των σχετικών διακρατικών επιτροπών, την **προετοιμασία και διαμόρφωση του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου για τη σύναψη των σχετικών συμφωνιών.**

Μεθοδολογίες επιπτώσεων πολιτιστικών διαδρομών

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Πηγή: (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 255)

Input	Outputs	Outcomes	Impact (i.e. net outcomes after removing deadweight and displacement, and accounting for longer term sustainability)
Renovation of cultural asset			
Investment of x euros in renovating important cultural asset	Renovated cultural asset	Increase of x number of visitors to site who also spend y on other facilities in the town X schools now visit the site instead of travelling to alternative venue Increased civic pride and image for the town	Tourism growth, leading to increased business and employment opportunities
Volunteer time in assisting with work	X volunteers given work experience	Volunteers have improved self-esteem, skills and job prospects	Reduction in carbon footprint of local schools Increased property prices Increased levels of employment
Organisation of cultural event			
X euros spent on organising a major cultural event	X cultural activities held, e.g. musical event, cultural market, children's activities Y people visit the events X euros generated from ticket sales to events X jobs and business opportunities created for those involved in the event	Greater awareness of cultural heritage amongst local community Greater community cohesion Increased business start-up and survival rates	Greater community cohesion leads to reduced social isolation and crime Local economic growth through new business and employment opportunities
Volunteer time helping with organisation	Y increase in sales for local businesses Z volunteers given work experience	Volunteers have improved self-esteem, skills and job prospects	
Investment in new website for Cultural Route			
X euros spent on new web design	New website developed and attracts x hits per week Web designer gains x days of employment	Increased information available about Cultural Route attracts x% increase in visitors to key cultural assets and y% increase in hotel nights Web designer's business grows	Increased tourism in area boosts local economy, creating new business opportunities
Development of new tourism trail			
Staff or volunteer time spent on researching Route X euros spent on new signposting, maps and guides, and marketing	X signs installed Y maps produced Z marketing leaflets printed	X new visitors attracted to the area Y extra spend generated in the area Z extra has to be spent on clearing up damage to the environment produced by visitors	Increased tourism in area boosts local economy Unintended negative environmental impact and costs

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Πηγή: (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 256)

Return on investment (€)	Cost–benefit analysis (€)	Economic multiplier model (€)
<p><i>Expenditure</i></p> <p>Cost of organising the event (performers, staging, etc.) 50 000</p> <p>Marketing costs 10 000</p> <p>Total costs 60 000</p>	<p><i>Costs</i></p> <p>Cost of organising the event (performers, staging, etc.) 50 000</p> <p>Marketing costs 10 000</p> <p>Loss of parking fees 2 000</p> <p>Loss of normal market square fees 5 000</p> <p>Total costs 67 000</p>	<p><i>Direct impacts</i></p> <p>Organisers salaries and costs 20 000</p> <p>Contractors and suppliers costs 50 000</p> <p>Marketing expenditure 10 000</p> <p>Visitor spend at event 5 000</p> <p>Income to local businesses 20 000</p> <p>Hotel and accommodation costs 50 000</p> <p>Total direct impacts 125 000</p> <p>Less displacement and leakage (5 000)</p> <p>Net direct impacts 120 000</p>
<p><i>Income</i></p> <p>Grant funding and sponsorship 20 000</p> <p>Ticket sales for event 50 000</p> <p>Total income 70 000</p>	<p><i>Benefits</i></p> <p>Grant funding and sponsorship 20 000</p> <p>Income from ticket sales 50 000</p> <p>Income to stallholders at event 5 000</p> <p>Income to local businesses 20 000</p> <p>Gross benefits 95 000</p>	<p><i>plus multiplier (say 0.25) 30 000</i></p>
<p>Direct return on investment (ROI) (income – expenditure) 10 000</p> <p>i.c. 17% ROI</p>	<p>Less deadweight, displacement (5 000) and leakage</p> <p>Net benefit 90 000</p> <p>Cost – benefits 23 000</p>	<p>Total impact = 150 000 or the equivalent of five full-time (FTE) jobs (assume average salary costs in the sector are 30 000)</p>

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

Πηγή: (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 257)

Activity type	Impact measurement model			Appropriate methodologies					
	CBA/ROI	SROI	Economic multiplier models	Visitor surveys	Business surveys	Traders surveys	Participant evaluations	Analysis of product sales	Analysis of web page hits
Heritage preservation	•			•					
Educational activities		•					•		
Cultural exchanges		•					•		
Events and festivals	•		•	•	•	•			
Marketing and promotion				•					•
Business support and training					•		•		
Development of tourism activities			•	•	•			•	•
Development and sale of tourism products	•				•			•	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

Δράσεις προβολής, δικτύωσης και εκπαίδευσης στα πλαίσια των ΠΔ (βλ. κεφ. 3.2.2.4)

Φεστιβαλ

- “Hanseatic Days”⁷⁰ (“The Hansa),
- “AGORA of the Routes of the Olive Tree” (“Route of the Olive Tree”) (Routes4U, 2020a, σ. 63)

B2B Events

- 1st Cultural Routes thematic B2B “Cultural Routes Trade Fair», σε συνεργασία με ETOA (European Tourism Association) στα πλαίσια του 7th Annual Advisory Forum - 30th Anniversary of the Cultural Routes of the Council of Europe (Activity Report 2017).
- B2B talk σχετικά με τις πολιτιστικές διαδρομές ως εργαλεία πολιτιστικού τουρισμού στην Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου(EUSAIR) Budva, Montenegro, 6 May 2019.⁷¹
- Δράσεις δικτύωσης των πολιτιστικών διαδρομών που διασχίζουν τη Γερμανία με πιθανά ενδιαφερόμενα μέρη στα πλαίσια του ITB Berlin⁷²

Διεθνείς εκθέσεις

Σε κάποιες περιπτώσεις παρουσιάζεται το σύνολο των ΠΔ του ΣΕ, όπως σε:

- International Tourism Fair PLACE2GO Zagreb 2022⁷³.

⁷⁰ <https://www.hanse.org/en/hanseatic-days/overview-hanseatic-days/>

⁷¹ <https://rm.coe.int/1680941f92>

⁷² <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-presented-at-the-world-s-biggest-tourism-fair-in-berlin>

⁷³ https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/newsroom/-/asset_publisher/3LTziHUm71xR/content/croatia-cultural-routes-of-the-council-of-europe-

- Feria Internacional de Turismo FITUR 2022, Ifema, Madrid.⁷⁴

Σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει προβολή μιας ΠΔ σε εκθέσεις, όπως:

- Προβολή της ΠΔ “Via Francigena” σε συνεργασία με Lazio Region Agenzia de Turismo (AdT) στο World Travel Market (WTM) στο Λονδίνο και σε ITB στο Βερολίνο⁷⁵
- Προβολή της ΠΔ “Via Regia” μέσω του περιπτέρου “Kulturrouten des Europarates” στην έκθεση ITB, στο Βερολίνο (Activity Report 2019).

Παράλληλες δράσεις

- Έκθεση "Cultural Routes of the Council of Europe in Italy: a European heritage" ως παραλληλη δράση στα πλαίσια της Διάσκεψης των Υπουργών Πολιτισμού του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Στρασβούργο (1 Απριλίου 2022)⁷⁶

presented-at-the-international-tourism-fair-place2go-in-zagreb?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcultural-routes%2Fnewsroom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_3LTziHUm71xR%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_count%3D1

⁷⁴ [https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/newsroom/-](https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/newsroom/-/asset_publisher/3LTziHUm71xR/content/report-on-the-cultural-routes-of-the-council-of-europe-and-iberoamerica-presented-at-the-tourism-fair-fitur-2022-in-madrid?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcultural-routes%2Fnewsroom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_3LTziHUm71xR%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_cur%3D2%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_keywords%3D%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_delta%3D20%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_andOperator%3Dtrue)

/asset_publisher/3LTziHUm71xR/content/report-on-the-cultural-routes-of-the-council-of-europe-and-iberoamerica-presented-at-the-tourism-fair-fitur-2022-in-madrid?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcultural-routes%2Fnewsroom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_3LTziHUm71xR%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_cur%3D2%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_keywords%3D%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_delta%3D20%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_3LTziHUm71xR_andOperator%3Dtrue

⁷⁵ <https://www.interregeurope.eu/good-practices/via-francigena-cultural-route-operations-in-lazio-region-for-sustainable-tourism-development>

⁷⁶ [https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/newsroom/-](https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/newsroom/-/asset_publisher/3LTziHUm71xR/content/conference-of-ministers-of-culture-of-the-council-of-europe-to-promote-cultural-routes-on-1-april-in-strasbourg?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcultural-routes%2Fnewsroom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_3LTziHUm71xR%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_count%3D1)

/asset_publisher/3LTziHUm71xR/content/conference-of-ministers-of-culture-of-the-council-of-europe-to-promote-cultural-routes-on-1-april-in-strasbourg?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcultural-routes%2Fnewsroom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_3LTziHUm71xR%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_count%3D1

routes%2Fnewsroom%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_3LTziHUm71xR%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_count%3D1

Road Trips

- “The Routes of the Olive Tree”. Διάφορες διαδρομές⁷⁷ ενδεικτικά παραδειγματα: «Ελαιοδρομία» (Ελλάδα - Ιταλία - Γερμανία - Δανία - Σουηδία - Φινλανδία - Εσθονία - Λιθουανία - Λετονία - Πολωνία -Αυστρία), «Γιορτες Ελιας» (Σουηδία, Μαρόκο) κ.α.
- “Via Francigena”. Road to Rome ⁷⁸

Διαγωνισμοί

- Το ίδρυμα “Routes of the Olive Tree” διοργάνωσε σε συνεργασία με άλλους φορείς Πανελλήνιο διαγωνισμό “Standardised Extra Virgin Olive Oil and Olive Oil Packaging” (2004) στον οποίο συμμετείχαν 28 Ελληνικές εταιρείες και επαγγελματικές ενώσεις (Khovanova-Rubicondo, 2011, σ. 198)
- Το βραβείο “Iter Vitis Award” (2018)⁷⁹ που αφορά όλα τα μέλη της ΠΔ σε δυο κατηγορίες: Οινοτουρισμού και προστασία και προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του κρασιού, προσέφερε μεγαλύτερη δημοσιότητα στους συμμετέχοντες, διευκολύνοντας μεταξύ άλλων και την εύρεση νέων συνεργατών

e-learning platforms

- πλατφόρμα e-learning “Routes4U”

⁷⁷ <https://olivetreeroute.gr/who-we-are-en/history-en/>

⁷⁸ https://europa.eu/year-of-rail/initiatives/francigena-road-rome-2021_en

⁷⁹ https://pjp-eu.coe.int/en/web/cultural-routes-and-regional-development/best-practices/-/asset_publisher/x2HhGK8sLJqM/content/-a-digital-platform-to-enhance-your-experience-of-cluniac-sites?_101_INSTANCE_x2HhGK8sLJqM_viewMode=view/

Webinars

- “Cultural Routes Dialogues: challenges and opportunities post Covid-19”(2020)
Στα πλαίσια του 4^ο Webinar (26 Ιουνίου 2020) παρουσιάστηκαν Πολιτιστικές διαδρομές που έχουν ισχυρή παρουσία στην Ελλάδα⁸⁰.
- Το 2ο Webinar από EU-LAC Dialogues Sessions είχε θέμα: „Cooperation and Policies in the realm of Cultural Heritage, Cultural Routes, and their relevance for the Bi-regional Partnership between the European Union, Latin America and the Caribbean“, και διοργανώθηκε από EU-LAC Foundation σε συνεργασία με Υπουργεία Εξωτερικών και Πολιτισμού του Περού (17-18 Φεβρουαρίου 2022)⁸¹
- Webinar on Cultural Routes (Interreg Europe Policy Learning Platform)⁸²

Εργαστήρια

- 1st Cultural Routes Academic Workshop(2021)- διαδικτυακά⁸³
- International Workshop “Cultural Routes of the Olive Tree as a model for Europe’s values, heritage and sustainable development”, 14-16 November 2018 στο Mali Losinj, της Κροατίας⁸⁴
- Το πρόγραμμα των ΠΔ του ΣΕ παρουσιάστηκε στο BSEC Workshop for Young Diplomats το 2022 στην Ελλάδα⁸⁵ και το 2021 στην Αλβανία⁸⁶

⁸⁰ <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/greece-live-webinars-cultural-routes-dialogues-challenges-and-opportunities-post-covid-19->

⁸¹ <https://eulacfoundation.org/en/cooperation-and-policies-realm-cultural-heritage-cultural-routes-and-their-relevance-bi-regional-0>

⁸² <https://www.interregeurope.eu/find-policy-solutions/webinar/webinar-on-cultural-routes>

⁸³ <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/first-cultural-routes-academic-workshop-online>

⁸⁴ <https://www.cei.int/events/international-workshop-on-the-cultural-routes-of-the-olive-tree>

⁸⁵ <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-of-the-council-of-europe-programme-presented-at-bsec-workshop-for-young-diplomats>

⁸⁶ <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/black-sea-economic-cooperation-organisation-bsec-cultural-routes-of-the-council-of-europe-programme-presented-at-the-4th-workshop-for-young-diplomats>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

SWOT Analysis των πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης που διασχίζουν την Ελλάδα

STRENGTHS-ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

- Μεσω της ένταξης προορισμών, επιχειρήσεων , ενός ερευνητικού φορέα ή ΜΚΟ σε μια ΠΔ του ΣΕ επιτυγχάνεται μεγαλύτερη προβολή του και διευκολύνεται η αναζήτηση συνεργατών.
- Στην ΠΔ “Routes of Olive Tree” σημαντική είναι η συμμετοχή πολλών φορέων που σχετίζονται με την παραγωγική διαδικασία (επιμελητήριων, ΜμΕ) (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021), προσφέροντας δυνατότητες για περαιτέρω ανάπτυξη της εξωστρέφειας των φορέων στα πλαίσια της ΠΔ
- Σημαντική η συνεισφορά της ΠΔ “Routes of Olive Tree” στην επιστημονική διπλωματία, καθώς στην διαδρομή αυτή συμμετέχουν πολλοί ερευνητικοί φορείς με σημαντική συμμετοχή σε πολλά ευρωπαϊκά προγράμματα⁸⁷
- Το πρόγραμμα των ΠΔ του ΣΕ ενθαρρύνει τη διατήρηση του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός προορισμού(UNWTO, 2015, σ. 51)
- Θετικό κρίνεται το ενδιαφέρον για συμφωνία συνεργασίας του ΓΓ Απόδημου Ελληνισμού και Δημόσιας Διπλωματίας του Υπουργείου Εξωτερικών με την ΠΔ του ΣΕ “Historic Cafés Route”, που μπορεί να συνεισφέρει στην αύξηση του κύρους της διαδρομής⁸⁸
- Θετική η ενεργοποίηση του ΕΟΤ στον τομέα του Πολιτιστικού Τουρισμού, με το 1ο Συνέδριο «Ελλάδα, η χώρα του ευ ζην» (12/04/2022) με θέμα: «Η αειφόρα Οικονομία της Φιλοξενίας σε σύνδεση με την Ελληνική Διατροφή και τον Πολιτισμό»⁸⁹

⁸⁷ https://olivetreeroute.gr/other_activities-el/eu-projects-el/

⁸⁸ <https://historiccafesroute.com/el/ministry-of-foreign-affairs-ioannis-chrysoulakis-we-embrace-the-initiatives-and-actions-of-hcr/>

⁸⁹ <http://www.gnto.gov.gr/el/To-1o-Symposio-Ellada-H-xwra-tou-eu-zhn-diogranwnei-o-EOT>

- Σύμφωνα με (Kouri, 2012) «στην Ελλάδα οι πολιτιστικές διαδρομές είναι υπανάπτυκτες και η διασύνδεση τους ελλιπής, καθώς η χαρτογράφηση, αξιολόγηση και ερμηνεία των πολιτιστικών πόρων είναι ασυνεπής»
- Εκτός από την ΠΔ “Routes of the Olive Tree” που έχει 27 μέλη στην Ελλάδα, οι υπόλοιπες ΠΔ που διασχίζουν την Ελλάδα έχουν μόλις 1-5 μέλη από την Ελλάδα.(Council of Europe, 2018a, σ. 26)
- Στην ιστοσελίδα ΠΔ ERIH, στην οποία συμμετέχουν μόλις 5 μέλη από Ελλάδα(Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης, ΤΕΧΝΟΠΟΛΙΣ Δήμου Αθηναίων Α.Ε. , Μουσείο Τηλεπικοινωνιών του Ομίλου ΟΤΕ, "Vagonetto" Μεταλλευτικό Πάρκο Φωκίδας), παρά την σημαντική βιομηχανική κληρονομιά της χώρας, δεν υπάρχουν στην ιστοσελίδα τοπικές διαδρομές σχετικές με την βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδος.
- Μη συμμετοχή της Ελλάδας στην ΠΔ “European Route of Ceramics”, παρότι υπάρχει σημαντική παράδοση στην κεραμική από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.
- Στην ιστοσελίδα της ΠΔ “Iter Vitis”⁹⁰ δεν προβάλλεται η Ελλάδα (παρότι είναι μέλος της η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας) στην ιστοσελίδα της. Επίσης δεν υπάρχει αναφορά για τοπικές διαδρομές οινοτουρισμού στην Ελλάδα παρότι στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας δραστηριοποιείται ένα δίκτυο οινοτουρισμού "Wine Routes of Northern Greece", που προσφέρει πλήρεις οργανωμένες εκδρομές οινογνωσίας, επισκέψεις σε οινοποιεία, διαμονή, γεύματα, δραστηριότητες, γνωριμία με τοπικά προϊόντα και παραγωγούς κ.α. (Interreg Europe, 2018, σ. 15) με στόχο την προώθηση και βελτίωση του οινοτουρισμού στη Βόρεια Ελλάδα.
- Παρατηρείται δυσκολία διακρατικής διαχείρισης και οργάνωσης δραστηριοτήτων των ΠΔ του ΣΕ, εξαιτίας διαφορετικών γλωσσών, γραφειοκρατίας, νομοθετικών και δημοσιονομικών πλαισίων (Routes4U, 2020a, σ. 17)
- Εκτός από 3 Επιμελητήρια και την Κεντρική Ένωση Επιμελητηρίων Ελλάδος που συμμετέχουν στην ΠΔ “Routes of Olive Tree”, και το Επιμελητήριο Ξάνθης στην ΠΔ “Phoenicians’ Route”, δεν υπάρχει συμμετοχή

⁹⁰ <https://itervitis.eu/travel-experience-adriatic-balkans/>

επαγγελματικών φορέων σε άλλες διαδρομές γεγονός που μειώνει την δυνατότητα ανάπτυξης συνεργειών με επιχειρήσεις (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021)

- Εκτός από τις περιπτώσεις της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας στην ΠΔ “*Iter Vitis*” και της Εφορίας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων στο “*Aeneas Route*”, καθώς και 12 φορείς ακόμη τοπικής αυτοδιοίκησης (*Database for Cultural Routes of the Council of Europe*, 2021) δεν συμμετέχουν άλλοι ελληνικοί δημόσιοι φορείς σε ΠΔ του ΣΕ γεγονός που μειώνει την προβολή και αξιοπιστία των διαδρομών και των οργανισμών που τις εκπροσωπούν σε μελλοντικούς συνεργάτες (Council of Europe, 2020c, σ. 66)
- Ως προς την ΠΔ «Δρόμοι της Ελιάς» (“*Routes of the Olive Tree*”) είναι αναγκαία η κατοχύρωση του brand name, καθώς παρατηρείται ότι χρησιμοποιούνται αντίστοιχοι όροι από άλλες επιχειρήσεις και φορείς π.χ. το Εθνικό Ερευνητικό Δίκτυο Δρόμοι της Ελιάς⁹¹
- Η έλλειψη μόνιμης χρηματοδότησης δράσεων των πολιτιστικών διαδρομών, καθώς το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν χορηγεί στους υποψήφιους φορείς κάποιου είδους χρηματοδότηση για την ανάπτυξη των ΠΔ, αποτελεί εμπόδιο για την ανάπτυξη των ΠΔ του ΣΕ
- Παρατηρείται έλλειψη συνεργασίας μεταξύ Υπουργείων Τουρισμού, Πολιτισμού και Εξωτερικών τόσο ως προς την προβολή τους, ενώ δεν υπάρχει κοινός σχεδιασμός σχετικά με την περαιτέρω ανάπτυξη και επέκταση των ΠΔ του ΣΕ στην Ελλάδα με κύριο στόχο την αύξηση του πολιτιστικού τουρισμού καθώς και με παράλληλους στόχους σε συνεργασία με άλλα Υπουργεία (π.χ. Ανάπτυξης ή Αγροτικής Ανάπτυξης) την ανάπτυξη και άλλων τομέων της οικονομίας και την αύξηση της εξωστρέφειας ελληνικών ΜμΕ (π.χ. για προώθηση εξαγωγών ελαιόλαδου μέσω της ΠΔ “*Routes of the Olive Tree*”, κρασιού μέσω της ΠΔ “*Iter Vitis*”)
- Δεν υπάρχει συστηματική καμπάνια μάρκετινγκ και branding των ΠΔ του ΣΕ⁹² ώστε να είναι αναγνωρίσιμες διεθνώς. Ειδικότερα εντοπίζεται έλλειψη ψηφιακής προβολής των πολιτιστικών διαδρομών μέσω των επίσημων

⁹¹ <https://government.gov.gr/dromi-tis-elias-ena-ethniko-erevniko-diktio-gia-ena-ethniko-proion/>, <https://dromoielias.gr/>

⁹² <https://rm.coe.int/routes4u-elearning-manual-5/16809efa57%0A%0A>

ψηφιακών καναλιών προβολής της Ελλάδας όπως Visit Greece ⁹³ , Αρχαιολογικού κτηματολογίου⁹⁴ (όπως προβάλλονται ξεχωριστά στο χάρτη τα μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO⁹⁵), της ιστοσελίδας του Υπουργείου Πολιτισμού (όπου στο κάτω μέρος προβάλλεται μόνο η ΠΔ “Routes of the Olive Tree”)

- Στην Ιστοσελίδα Enterprise Greece ⁹⁶ , δεν υπάρχει χωριστός τομέας επενδύσεων στον Πολιτισμό, στον οποίο θα μπορούσαν να συμπεριλαμβάνονται και προτάσεις επενδύσεων για ανάπτυξη πολιτιστικών διαδρομών. Οι προτάσεις αυτές εναλλακτικά θα μπορούσαν να προστεθούν στον τομέα του Τουρισμού, όπου αναφέρεται ότι επιδιώκονται επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού, με στόχο τον εμπλουτισμό του παραδοσιακού τουριστικού προϊόντος «Ηλιος και Θάλασσα» με έναν σημαντικό αριθμό περισσότερο εστιασμένων τουριστικών προϊόντων υψηλότερης αξίας, όπως Πολιτισμικός και Θρησκευτικός Τουρισμός⁹⁷

OPPORTUNITIES - ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ

- Δυνατότητα αξιοποίησης του brand name «Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης» για περαιτέρω προσέλκυση τουριστών αντίστοιχα με άλλα brand names Π.χ. Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Για την επίτευξη της επιθυμητής δημοσιότητας όμως απαιτείται η ολοκλήρωση συνολικών σχεδίων διαχείρισης για την κατάλληλη αξιοποίηση υλικών και άυλων στοιχείων των ΠΔ καθώς και ο σωστός σχεδιασμός διαδρομών και δράσεων με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη (Palmi κ.ά., 2019, σ. 23)
- Δυνατότητες συνεργειών μεταξύ των Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών για ανάπτυξη νέων τουριστικών προϊόντων, προβολής και ανάπτυξη των

⁹³ Υπάρχει μόνο μια αναφορά σε Διαδρομή του Αποστόλου Παύλου <https://www.visitgreece.gr/inspirations/the-route-that-apostle-paul-followed-in-greece/>, χωρίς να συσχετίζεται όμως με <https://stpaul-culturalroute.eu/>. Ενώ αντιθετα στην ιστοσελίδα προβάλλεται η Διαδρομη των Αρχαιων Θεατρων Ηπειρου <https://www.visitgreece.gr/blog/visit-greece/1250/following-the-cultural-route-of-ancient-theatres-in-epirus/>

⁹⁴ <https://www.arxaiologikoktimatologio.gov.gr/>

⁹⁵ <https://storymaps.arcgis.com/stories/a10838af2a024c2aa7be58c2e9737de9>

⁹⁶ <https://www.enterprisegreece.gov.gr/ependyste-sthn-ellada/%CE%B5%CF%80%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CF%8D%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82>

⁹⁷ <https://www.enterprisegreece.gov.gr/ependyste-sthn-ellada/kladoi-aixmhs/toyrismos>

διαδρομών με χρηματοδότηση μέσω Ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων⁹⁸

- Δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης ποδηλατικών διαδρομών στην Ελλάδα σε σχέση και με EuroVelo, αντίστοιχα με Μαυροβούνιο, το οποίο ήδη σε συνεργασία με την Ελλάδα επιδιώκει να συνδέσει υπάρχουσες ΠΔ του ΣΕ που διασχίζουν την χώρα με τις διαδρομές EuroVelo για την ανάπτυξη βιώσιμου τουρισμού (Council of Europe, 2020c, σ. 86)
- Δυνατότητα διαφοροποίησης του τουριστικού προϊόντος μέσω των ΠΔ του ΣΕ. Οι πολιτιστικές διαδρομές των «ώριμων προορισμών», που επικεντρώνονται κυρίως στον τουρισμό του «ήλιου και της θάλασσας» εστιάζοντας το ενδιαφέρον και σε άλλα σημεία της ευρύτερης περιοχής και επιμηκύνοντας την τουριστική περίοδο σε όλες τις εποχές (UNWTO, 2015, σ 51). Συγκεκριμένα στην ΠΔ “Routes of Olive Tree” σύμφωνα με (Passalis, 2016) αν προωθηθούν δραστηριότητες αγροτουρισμού όπως η συγκομιδή ελαιών και η διαδικασία παραγωγής ελαιόλαδου, δημιουργώντας εμπειρίες συν-δημιουργίας για τους τουρίστες (βλ. κεφ. 3.3.1.1) θα επιτευχθεί η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου αντίστοιχα με τον ελαιοτουρισμό στην Ισπανία⁹⁹
- Μέσω των ΠΔ του Σε υπάρχει η δυνατότητα δημιουργίας δικτύων μεταξύ διαφόρων πόρων πολιτιστικής κληρονομιάς, καλύτερο από το άθροισμα των στοιχείων που περιλαμβάνει (UNWTO, 2015, σ. 52). Για παράδειγμα, ένας μικρός αρχαιολογικός χώρος, μια μικρή εκκλησία στην κορυφή ενός λόφου και ένα υπαίθριο θεατράκι σε μια μικρή πόλη μπορεί ανεξάρτητα να μην αποτελούν ελκυστικούς προορισμούς. Ωστόσο, όταν συνδυαστούν με μια πεζοπορική τοπική διαδρομή στα πλαίσια μιας μεγαλύτερης πολιτιστικής διαδρομής, μπορεί να δημιουργηθεί ένα πολύ πιο ισχυρό και αποτελεσματικό τουριστικό προϊόν.
- Οι ΠΔ του ΣΕ αποτελούν ένα κίνητρο για προσέλκυση επενδύσεων ειδικά εστιασμένες σε λιγότερο γνωστούς προορισμούς με στόχο την ισορροπημένη τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς το 90% των Πολιτιστικών Διαδρομών, οι οποίες διέρχονται από τα 47 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, είναι αγροτικές περιοχές

⁹⁸ Όπως π.χ. https://rea.ec.europa.eu/news/eu-funded-cultural-heritage-projects-2022-05-03_en

⁹⁹ <https://www.oliveoiltimes.com/business/route-sustainable-tourism-greece-lined-olive-oil/56082> σύμφωνα με Διδακτορική διατριβή (Passalis,2016)

- Αξιοποίηση δυνατοτήτων συμμετοχής σε διεθνείς εκθέσεις μελών στην Ελλάδα ή εκπροσώπων των ΠΔ του ΣΕ (π.χ. “Routes of Olive Tree”) ως συνεκθέτες σε περίπτερα του ΕΟΤ¹⁰⁰
- Αξιοποίηση ιστοσελίδων searchculture.gr ή europeana¹⁰¹ για την ψηφιακή προβολή των ΠΔ της Ευρώπης. Για τη μέτρηση της αξίας του αντικτύπου των ψηφιακών δράσεων και για την ανάπτυξη δικτύου χρηστών (audience development) μπορεί να αξιοποιηθεί και το εργαλείο “Europeana Impact Playbook” (Verberk & Nijenhuis, 2022). Αναγκαία κρίνεται όμως η παράλληλη προβολή τους σε κοινωνικά δίκτυα. (Βλ. Σχετικά και “THE FAB ROUTE PROJECT-DIGITAL SKILLS TO PROMOTE EU CULTURAL ROUTES” (Programme Erasmus +) στο οποίο συμμετέχει η ΠΔ “Routes of Olive Tree”)
- Δυνατότητα περαιτέρω προβολής του βυζαντινού πολιτισμού της Ελλάδος μέσω των ΠΔ του ΣΕ με περαιτέρω ανάπτυξη των ΠΔ “Cyril and Methodius Route”, “Routes of the Olive Tree” (βλ. κεφ. 5 συνδεση Ελλάδας- Ιταλίας (Σαλέντο) και “On the footsteps of St Paul”, εφόσον πιστοποιηθεί από το ΣΕ καθώς και με δημιουργία νέας ΠΔ με σχετική θεματολογία.

THREATS

- Οι παγκόσμιες προκλήσεις (πανδημίες, κλιματική αλλαγή, πόλεμοι κλπ) που μπορούν να περιορίσουν τις τουριστικές ροές και άρα και την συμμετοχή σε δράσεις των ΠΔ του ΣΕ
- Διαφορετικά νομικά και θεσμικά πλαίσια μεταξύ κρατών που συμμετέχουν στις ΠΔ του ΣΕ
- Ελλιπής συνεργασία στον τομέα των μεταφορών στη Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2018a, σ. 18)
- Διαφορετικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και τουριστικών υποδομών στην Μακροπεριφέρεια Αδριατικής-Ιονίου (Council of Europe, 2018a, σ. 18)

¹⁰⁰<http://www.gnto.gov.gr/el/%CE%95%CE%BA%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82>

¹⁰¹ <https://pro.europeana.eu/share-your-data/process>

- Αρβανιτάκη, Μ., Τουρλής, Π., Κοκολογιάννη, Μ., Αρβανιτάκη, Κ., & Παπαδοπούλου, Μ. (2022). *Εισαγωγή: Από την αρχαιότητα ως τον σύγχρονο κόσμο* [Ιστοσελίδα Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου]. Τα παλιά ξενοδοχεία της Αθήνας από το 1830 ως το 1940.
- Γενική Δ/ση Δημόσιων Επενδύσεων-Δ/ση Διαχείρισης Εθνικού ΠΔΕ. (2020). *Εθνικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης 2021-2025*. <http://www.opengov.gr/ypoiian/wp-content/uploads/downloads/2020/06/%CE%95%CE%A0%CE%91-11-6-2020.pdf>
- Γεωργιόπουλος, Ν., & Κατσελάκη, Α. (Επιμ.). (2020). *Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές στα ελληνικά μνημεία της UNESCO* (ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού).
- ΔΙΑΖΩΜΑ. (2020). *Ψηφιακή Στρατηγική για τον Πολιτισμό. Για την Πολιτιστική Διαδρομή της Εγνατίας οδού*. <https://diazoma.gr/site-assets/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C-%CE%A7%CE%99%CE%A9%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%95%CE%93%CE%9D%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%91-2021-compressed.pdf>
- Διακήρυξη του 10ου Ετήσιου Συμβουλευτικού Φόρουμ πολιτιστικών διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης*. (2021). Council of Europe.
- Διευρυμένη Μερική Συμφωνία Πολιτιστικών Διαδρομών (ΔΜΣ)*. (2013). Council of Europe.

- Ετήσιος Απολογισμός. (2021). Πολιτιστικός Οργανισμός 'Δρόμοι της Ελιάς'.
<https://online.fliphtml5.com/kukhr/uvwq/#p=10>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2021). *ΣΥΣΤΑΣΗ (ΕΕ) 2021/1970 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 10ης Νοεμβρίου 2021 σχετικά με έναν κοινό ευρωπαϊκό χώρο δεδομένων για την πολιτιστική κληρονομιά*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:401:FULL&from=EN>
- ΕΥ. (2014). *Creating growth: Measuring cultural and creative markets in the EU*.
<http://www.creatingeurope.eu/en/wp-content/uploads/2014/11/study-full-en.pdf>
- Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. (2013). *Η Επίδραση στην Ελληνική Οικονομία από την Αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς*. 70.
http://iobe.gr/docs/economy/ECO_Q4_12_REP_GR.pdf
- Καφούρος, Β. (2015). *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*. ΚΕΠΕ.
- Λαζαρέτου. (2014). *Η έξυπνη οικονομία: «Πολιτιστικές» και «δημιουργικές» βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση*. <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Paper2014175.pdf>
- Μέργος. (2020). *Η άλλη όψη του Ιανού: Η Οικονομική Αζία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και ο Αναπτυξιακός της Ρόλος*.
https://www.bankofgreece.gr/Publications/TOMOS_POLITH_web.pdf
- Παπαστάμου, Α. (2018). *Οικονομική Διπλωματία. Από τη Θεωρία στην Πράξη* (Εκδόσεις Παπαζήση).
- Πισσαρίδης, Χ., Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν., & Μεγήρ, Κ. (2020). *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία*. https://www.kathimerini.gr/wp-content/uploads/2020/11/growth_plan_2020-11-23_1021.pdf

- Σπανού. (2000). *Ο Ιαματικός τουρισμός και η Ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα*. (Εκθεση Τχ. 29). ΚΕΠΕ.
- Στο δρόμο του πολιτισμού. Πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης που διέρχονται από την Ελλάδα*. (2020). Υπουργείο Πολιτισμού-Αθλητισμού, Υπουργείο Εξωτερικών, Ελληνική Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρώπης.
- Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας της πολιτιστικής έκφρασης*. (2005). UNESCO. <http://unescochair.uom.gr/?p=32>
- Τζανάκης, Δ. (2014). Εξωτερική Πολιτική: Η πολιτιστική διάσταση και η περίπτωση της Ελλάδας. Στο *Πολιτισμός και Προοπτική. Η σημασία της στρατηγικής σε τέσσερις τομείς του πολιτισμού*. Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Τσιγωνάκη, Χ. (2012). Πόλεων ανεπίστοις μεταβολαίς: Ιστορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες από τη Γόρτυνα και την Ελεύθερνα της Κρήτης (4ος-8ος αι.). *Οι βυζαντινές πόλεις : 8ος-15ος αιώνας: προοπτικές έρευνας και νέες προσεγγίσεις*.
- Υπουργείο Εξωτερικών. (2021). *Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Εξωστρεφείας*.
- Υπουργείο Πολιτισμού. (2018). *Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης*. <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3225>
- Χριστογιάννης, Γ. (2002). *Ελληνική Πολιτιστική Διπλωματία*. Ι. Σιδέρης.
- Ψήφισμα CM/Res(2013)67*. (2013).
- Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme*. (2021). <https://rm.coe.int/activity-report-2021-online/1680a5b1d7>
- Ang, I., Isar, Y. R., & Mar, P. (2015). Cultural diplomacy: Beyond the national interest? *International Journal of Cultural Policy*, 21(4), 365–381. <https://doi.org/10.1080/10286632.2015.1042474>

- Arthur, P. (2012). Villages, communities, landscapes in the byzantine and medieval Salento. *Paesaggi, Comuniti, villaggi medievali*. Atti del Convegno internazionale di studio, Bologna, 14-16 gennaio 2010, Spoleto.
- Baku Declaration on the Council of Europe*. (2014). Council of Europe.
- Bayne, N., & Cook, S. (2017). *The New Economic Diplomacy. Decision-making and negotiation in international economic relations* (4th έκδ.). Routledge.
- Berti. (2013). *Cultural Routes of the council of Europe: New Paradigms for the Territorial Project and Landscape*. AlmaTourism Journal of Tourism, Culture and Territorial Development
- Briedenhann, J., & Wickens, E. (2004). Tourism Routes as a Tool for the Economic Development of Rural Areas – Vibrant Hope or Impossible Dream? *Tourism Management, I(25)*, 71–79.
- Brutland Report*. (1987). UN-World Commission on Environment and Development.
- Chantzi, G. (Επιμ.). (2021). *How to effectively promote regional cooperation in the Tourism sector in the Black Sea Area. Food-for-thought Paper*. International Centre for Black Sea Studies. https://icbss.org/wp-content/uploads/2021/11/Food-for-thought-paper_Regional-Cooperation-on-Tourism_ICBSS_Nov-2021.pdf
- Cojocariu, S. (2015). *The Development of Cultural Routes: A Valuable Asset for Romania*. 32. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115015543/pdf?crasolve=1&iv=f47044571375255901b97839590d5c5d&token=6131303733313039373038383936623463363866303363383839313733373937656634373833646662336262343532643430666535376564333866633353937383231356238373733353762386537313732613031323464363265663a3562396234336239>

65373563633465323436363934316564&text=bc6c66a500b105f803ba381aa0
 b9379af8a6b12ca2841f4e8a307dc22bd87bc16c761551aef260742e195d3453b
 02fd0fdbcb4bf0e5c61098205e243dacf3e7ca0de1ae5a33b9f4df7b27b7a1aa909e
 5986b8b934c55cc4b2a4f62bcf225253e1ffaffa75b9cc527263a37fef997b0671b
 ada87d36941eed13efdda4566639ae89851e93f0384cb7c1a4ab6ead72bf42f4be
 27db5913260d77d31babe8c27152496c3bf10dafa344c9da54d9508abac9bbb21
 8c2d3e4c620792282471155671e4ddfa922cf3f41ff8f51d89708b3b735762bfa3
 7031ddae38ba02bf9d6ba5624f7ce57b039f04949e0c6e0fc7c0977136ee528708
 90455451bbdafed22af113e39763f10afae759d1f6d85037f049b62434648e7bc1
 9eee86aae420eb344274a16fd6e8e3f2d899f039d379f4be86712c&original=3f6
 d64353d64346464373466643137353239633933393265613238326437373639
 63666661267069643d312d73322e302d5332323132353637313135303135353
 4332d6d61696e2e706466

Conti, E., Iommi, S., Piccini, L., & Rosignoli, S. (2015). THE EUROPEAN
 PILGRIMAGE ROUTES AS ECONOMIC DRIVER. THE IMPACT OF THE
 FRANCIGENA IN TUSCANY. *The european pilgrimage routes for
 promoting sustainable and quality tourism in rural areas. International
 Conference proceedings.*

http://www.irpet.it/storage/pubblicazioneallegato/581_paper%20IRPET.pdf

Council of Europe. (2015). *The Namur Declaration*. <https://rm.coe.int/16806a89ae>

Council of Europe. (2018a). *Roadmap for Adriatic Ionian Region. Heritage protection,
 cultural tourism and transnational cooperation through the Cultural Routes.*

<https://www.adriatic-ionian.eu/wp-content/uploads/2019/01/Roadmap.pdf>

Council of Europe. (2018b). *ROUTES4U FEASIBILITY STUDY The Cultural Routes of the Council of Europe and the Adriatic-Ionian Region (EUSAIR)*.

<https://rm.coe.int/16808d5614>

Council of Europe. (2019). *Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme*.

Council of Europe. (2020a). *Activity Report. Cultural Routes of the Council of Europe Programme*. <https://rm.coe.int/cultural-routes-of-the-council-of-europe-programme-activity-report-202/1680a245ec>

Council of Europe. (2020b). *Marketing strategies in the EU macro-regions: Cultural Routes and marketing of the macro-regional strategies*.

<https://rm.coe.int/routes4u-elearning-manual-5/16809efa57%0A%0A>

Council of Europe. (2020c). *Transnational heritage and cultural policies in the Adriatic and Ionian Region (EUSAIR)*. Council of Europe.

Crecente Maseda, M., González Soutelo, S., & Simons, P. (2018). *Thermal Tourism and Spa Heritage in Europe. The case of EHTTA (European Historic Thermal Towns Association)*. SCIENTIFIC COMMITTEE OF EHTTA.

<https://historicthermaltowns.eu/downloads/ThermalTourismAndSpaHeritageEurope-ehhta.pdf>

Culture, Nature and Heritage Department of the Council of Europe. (2020).

Questionnaire from the UN Special Rapporteur in the field of cultural rights.

POSITIVE POTENTIAL OF CULTURE AND CULTURAL RIGHTS TO ENHANCE RESPONSES TO CLIMATE CHANGE. For the Report on climate change, culture and cultural rights.

[https://www.ohchr.org/Documents/Issues/CulturalRights/Call_ClimateChange/](https://www.ohchr.org/Documents/Issues/CulturalRights/Call_ClimateChange/Council-of-Europe.docx)

Council-of-Europe.docx

- Database for Cultural Routes of the Council of Europe*. (2021). Council of Europe.
<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/cultural-routes-database-main-page>
- De Ascaniis, S., Garbani-Nerini, E., Islas-Sedano, C., & Cantoni, L. (χ.χ.). *Online communication strategies of the Cultural Routes of the Council of Europe*. 80.
http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2370/1/HTHIC2020_Preceedings_202004.pdf
- Denu, P. (2015). Aims and philosophy of the Council of Europe. Στο *Cultural Routes management: From theory to practice*. Council of Europe.
<https://book.coe.int/en/cultural-heritage/6437-cultural-routes-management-from-theory-to-practice.html>
- Doeser, J., & Nisbett, M. (2017). *The art of soft power. A study of cultural diplomacy at the UN Office in Geneva*.
<https://www.kcl.ac.uk/archive/cultural/documents/theartofsoftpower-v1-web.pdf>
- EHTTA. (2015). *Discovering the European route of thermal heritage. 25 towns in Europe. Culture – Art – Architecture – History*. <http://www.daruvarske-toplice.hr/content/uploads/2012/09/EHTTA.pdf>
- EPA. (2022). *Visibility and Communication Strategy*. <https://rm.coe.int/epa-2022-02/1680a620ce>
- EU-LAC Foundation, & Ministries of Foreign Affairs and Culture of Peru. (2022). *II EU-LAC Dialogue Sessions: Cooperation and Policies in the realm of Cultural Heritage, Cultural Routes, and their relevance for the Bi-regional Partnership between the European Union, Latin America and the Caribbean*.
https://eulacfoundation.org/sites/default/files/2022-03/Report_DialogueSessions_CulturalRoutes_EN.pdf

- Europa Nostra, & ICOMOS. (2021). *European Cultural Heritage Green Paper*.
<https://www.europanostra.org/putting-europes-shared-heritage-at-the-heart-of-the-european-green-deal/>
- European Institute of Cultural Routes. (2019). *Vademecum on sources of funding for THE cultural routes of the council of Europe*. <https://rm.coe.int/vademecum-12092019/1680973a5e>
- European Landscape Convention*. (2000). Council of Europe.
<https://rm.coe.int/1680080621>
- European Union. (2016). *The European Tourism Indicator System. ETIS toolkit for sustainable destination management*. Publications Office of the European Union.
- Faro Convention*. (2005). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=199>
- Ferrara, A., & Passarini, P. (2020). *University's support to the European Cultural Routes and territorial development: An exploratory case study from the University of Macerata*.
<https://economiamarche.univpm.it/files/631d08745b135fa10.pdf>
- Fritz, B., & Zamaraite, I. (2022). *Training manual on the creation and promotion of sustainable tourism products*.
https://www.enicbcmed.eu/sites/default/files/2022-03/220317_RESTART_MED_T_MANUAL_FINAL.pdf
- G20. (2021). *ROME LEADERS' DECLARATION*.
<https://www.governo.it/sites/governo.it/files/G20ROMELEADERSDECLARATION.pdf>

- General Secretariat of the Government. (2018). *VOLUNTARY NATIONAL REVIEW ON THE IMPLEMENTATION OF THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT. GREECE*.
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/19378Greece_VNR_Greece_2018_pdf_FINAL_140618.pdf
- Graf, M. (2019). Cultural routes. From cultural to creative tourism. Στο *Managing Cultural Tourism: A Sustainability Approach. Creating and Managing Experiences in Cultural Tourism*, (σσ. 155–170).
https://www.researchgate.net/publication/333895588_Cultural_Routes_-_From_Cultural_to_Creative_Tourism
- Guèvremont, V., & Otašević, I. (2017). *Culture in Treaties and Agreements*.
<https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/dce-policyresearch-book1-en-web.pdf>
- Helsinki Declaration*. (1996). Council of Europe. Committee of Ministers.
- Higgott, R., Proud, V., Boers, E., Van Langenhove, L., & Trobianni, R. (2019). *FINAL REPORT European Leadership in Culture, Science and Innovation Diplomacy (EL-CSID)*. Institute for European Studies. https://5ec1837c-88ac-4ca1-b478-8bfae7f7f027.filesusr.com/ugd/7dd3ca_8ef8b2ebfe25424c94137ba65725f21f.pdf
- Holden. (2013). *Influence and Attraction: Culture and the Race for Soft Power in the 21st century*. British Council.
<https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/influence-and-attraction-report.pdf>
- House of Lords. (2014). *Persuasion and power in the modern world. Select committee on soft power and the UK's influence*.

<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201314/ldselect/ldsoftpower/150/15002.htm>

ICOMOS. (2002). *International Cultural Tourism Charter*.

Interreg Europe. (2019). *Policy Brief on Cultural Routes in Europe*.

<https://www.interregeurope.eu/sites/default/files/2021-12/Policy%20brief%20on%20cultural%20routes%20in%20Europe.pdf>

Interreg Europe, C.-Ri. (2018). *Action Plan for Region of Central Macedonia*. on

behalf of Region of Central Macedonia, Greece. https://projects2014-2020.interregeurope.eu/fileadmin/user_upload/tx_tevprojects/library/file_1563358064.pdf

Ipsos. (2020). *Anholt Ipsos Nation Brands Index (NBI)*.

https://www.ipsos.com/sites/default/files/20-03-60_anholt-ipsos_place-branding.pdf

ISTER Benchmarking Toolkit. (2022). Interreg Danube Transnational Programme.

https://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/50/0dfaa5c2958bf4357984656b1931929fc9bf83ca.pdf

JOUKES, V. (2016). *EFFICIENT NETWORKING MAKES MINERAL SPA TOWNS*

MORE ATTRACTIVE: A HANDFUL OF EXAMPLES.

[https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/2d749475-4fd5-474b-a90c-58a2296424ea/CMTECR_2016%20\(1\).pdf](https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/2d749475-4fd5-474b-a90c-58a2296424ea/CMTECR_2016%20(1).pdf)

Kamara, A., Tzedopoulos, Y., Lampada, D., & Ferla, C. (2016). Greek Case study:

Religious and thermal cultural routes 'On the footsteps of St. Paul'. Στο *Cultural Management and Tourism in European Cultural Routes: from theory to practice* (σσ. 182–197).

- Khovanova-Rubicondo, K. (2011). *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness*. Council of Europe-European Commission.
<https://rm.coe.int/1680706995>
- Kouri, M. (2012). *Merging culture and tourism in Greece: An unholy alliance or an opportunity to update the country's cultural policy?* 42, 63–78.
- Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, I., Shetabi, L., & Yildirim, E. (2021). *HERITAGE AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: POLICY GUIDANCE FOR HERITAGE AND DEVELOPMENT ACTORS*. ICOMOS.
https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2453/1/ICOMOS_SDGs_Policy_Guidance_2021.pdf
- Mainil, T., Eijgelaar, E., Nawijn, J., Klijs, J., & Peeters, P. (2017). *Research for TRAN Committee—Health tourism in the EU: a general investigation*. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies.
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/601985/IPOL_STU\(2017\)6019_85_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/601985/IPOL_STU(2017)6019_85_EN.pdf)
- Majdoub, W. (2010). *Analyzing cultural routes from a multidimensional perspective*.
<https://almatourism.unibo.it/article/view/2029/1421>
- MENEGHELLO, S., & MINGOTTO, E. (2020). *LOCAL ACTIVE ENGAGEMENT AS AN EFFECTIVE TOOL FOR SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT: FIRST CONSIDERATIONS FROM THE EUROPEAN CULTURAL ROUTES CASE*. 248.
<https://www.witpress.com/Secure/elibrary/papers/ST20/ST20001FU1.pdf>
- Murray, M., & Graham, B. (1997). *Exploring the dialectics of route-based tourism: The Camino de Santiago*. 8, 513–524.

National Bank of Greece. (2015). *SECTORAL REPORT: Unlocking the potential of Greek agro-food industry*. https://www.yraithros.gr/en/wp-content/uploads/2015/12/National-Bank-of-Greece-Sectoral-Report_Agriculture-2015.pdf

content/uploads/2015/12/National-Bank-of-Greece-Sectoral-Report_Agriculture-2015.pdf

New Economics Foundation. (2009). *Proving value and improving practice: A discussion about social return on investment (SROI)*. Museums, Libraries and Archives Council and NEF Consulting.

Nye, J. S. Jr. (1990). *Born to lead. The changing nature of American power* (Basic Books).

OECD. (2009). *The impact of culture on tourism*.

OEI, & Council of Europe. (2020). *EXECUTIVE REPORT: CULTURAL ROUTES OF THE COUNCIL OF EUROPE AND IBERO-AMERICA SUMMARY*.

<https://oei.int/downloads/disk/eyJfcmlpbnRlbnQ9MjE0MnpremRtb3pabVpqWkdoNmN6VmxAREo0YkRkKcWNUbG9lQVk2QmtWVU9oQmthWE53YjNOcGRHbHZia2tpQWNScGJteHBibVU3SUdGJHVnVZVzFsUFNKRGRXeDBkWEpoYkNCeWlZVjBaWE1nYjZZ2RHaGxJR052ZFclamFXd2diMllnWlhWeWlZQmxJR0ZlWkNCSllpNGdSWGhsWTNWMGFYWmxJSEpsY0c5eWRDNXdaR1lpT3lCbWFXeGxibUZ0WINvOVZWUkdMVGduSjBOMWJIUjFjbUZzSIRJd2NtOTFkR1Z6SIRJd2IyWWxNakIwYUdVbE1qQmpiM1Z1WTJsc0pUSXdiMllsTWpCbGRYSnZjR1VsTWpCaGJtUWxNakJKWWk0bE1qQkZIR1ZqZFhScGRtVWxNakJ5WlhCdmNuUXVjR1JtQmpzR1ZEB1JZMjllZEdWdWRGOTBlWEJsU1NJVVIYQndiR2xqWVhScGIyNHZjR1JtQmpzR1ZBPT0iLCJleHAiOiIyMDIyLTA1LlRlcXVDA5OjIzOjA0LjU1MFoiLCJwdXkiOiIjibG9iX2tleSJ9fQ==-->

89839217266699d8f0883de494f5bf72466ce122/Cultural%20routes%20of%20the%20council%20of%20europe%20and%20Ib.%20Executive%20report.pdf?content_type=application%2Fpdf&disposition=inline%3B+filename%3D%20Cultural+routes+of+the+council+of+europe+and+Ib.+Executive+report.pdf%22%3B+filename%2A%3DUTF-8%27%27Cultural%2520routes%2520of%2520the%2520council%2520of%2520europe%2520and%2520Ib.%2520Executive%2520report.pdf

- Palmi, P., Esposito, M., Prete, I. M., & Piper, L. (2019). *Palmi, Pamela & Esposito, Marco & Prete, M. & Piper, Luigi. (2019). CULTURAL THEMATIC ROUTES AND CREATION OF VALUE FOR THE TERRITORY. PROPOSAL FOR A MANAGERIAL MODEL.* https://www.researchgate.net/figure/Areas-of-interest-concerning-the-Francigena-CTR_fig1_334769758
- Passalis, A. (2016). *Olive Oil as an important asset for Greek tourism product differentiation and sustainable development* [Dissertation MSc Tourism Marketing, School of Tourism Bournemouth University]. https://www.academia.edu/32391034/Olive_Oil_as_an_important_asset_for_Greek_tourism_product_differentiation_and_sustainable_development
- Porter, M. E. (1998). *Clusters and the new economics of competition.* Harvard Business Review. <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-neweconomics-of-competition>
- Pralahad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). *The Future of Competition. Co-creating Unique Value with Customers.* Harvard Business School Press.
- Routes4U. (2020a). *Economic impact of the Cultural Routes of the Council of Europe in the European Union macro-regions.* <https://edoc.coe.int/en/cultural->

heritage/8192-economic-impact-of-the-cultural-routes-of-the-council-of-europe-in-the-eu-macro-regions-routes-4u-15.html

Routes4U. (2020b). *Local and regional development in the EU macro-regions:*

Cultural Routes and SMEs.

S4D4C. (2019). *The Madrid Declaration on Science Diplomacy.*

<https://www.s4d4c.eu/wp-content/uploads/2019/04/madrid-declaration-1.4.pdf>

Schaake, M. (2011). *Report on the cultural dimensions of the EU's external actions*

((2010/2161(INI))). Comitee on Culture and Education.

[https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2011-](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2011-0112_EN.html?redirect)

[0112_EN.html?redirect](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2011-0112_EN.html?redirect)

Severo, M. (2018). *European Cultural Routes: Building a Multi-Actor Approach.*

[https://www.icom-italia.org/wp-](https://www.icom-italia.org/wp-content/uploads/2018/02/ICOMItalia.MuseumInternational.Articolo.MartaSevero.pdf)

[content/uploads/2018/02/ICOMItalia.MuseumInternational.Articolo.MartaSevero.pdf](https://www.icom-italia.org/wp-content/uploads/2018/02/ICOMItalia.MuseumInternational.Articolo.MartaSevero.pdf)

SRI International. (2014). *Global spa & wellness economy monitor.* GWI.

http://mrot.pl/images/pliki/GWI_Global_Spa_and_Wellness_Economy_Monitor_Full_Report_.pdf

Strauss, C. H., & Lord, B. E. (2001). *Economic Impacts of a Heritage Tourism*

System. 8, 199–220.

Sustainable Cultural Tourism. (2019). [https://op.europa.eu/en/publication-detail/-](https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/164ea9c5-2255-11ea-af81-01aa75ed71a1)

[/publication/164ea9c5-2255-11ea-af81-01aa75ed71a1](https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/164ea9c5-2255-11ea-af81-01aa75ed71a1)

The Santiago de Compostela Declaration. (1987). <https://rm.coe.int/16806f57d6>

Throsby. (2001). *Economics and culture.* Cambridge University Press.

Triantafyllidou, A., & Szucs, T. (2017). *EU Cultural Diplomacy: Challenges and*

Opportunitites (European University Institute).

https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46904/PB_2017_13_GGP.pdf?sequence=3

Trono, A., & Castronuovo, V. (2021). *The Via Francigena del Sud: The value of pilgrimage routes in the development of inland areas.. The state of the art of two emblematic cases.*

https://www.researchgate.net/publication/351870605_The_Via_Francigena_del_Sud_The_value_of_pilgrimage_routes_in_the_development_of_inland_areas_The_state_of_the_art_of_two_emblematic_cases

UK's Royal Society, & American Association for the Advancement of Science.

(2010). *New frontiers in science diplomacy.* <https://royalsociety.org/topics-policy/publications/2010/new-frontiers-science-diplomacy/>

UNCTAD. (2010). *Creative Economy Report.*

UNESCO. (1972). *CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE.*

UNESCO. (2015). *2030 Agenda for Sustainable Development.*

UNESCO. (2021). *The Tracker Culture & Public Policy. 14.*

UNESCO. (2022). *Cutting Edge | From standing out to reaching out: Cultural diplomacy for sustainable development.* <https://en.unesco.org/news/cutting-edge-standing-out-reaching-out-cultural-diplomacy-sustainable-development>

UNESCO, ICOMOS, & Ministerio de Cultura de España. (1994). *Report on the Expert Meeting on Routes as a Part of our Cultural Heritage: 'Routes as part of our cultural Heritage'* (World Heritage Committee).

<https://whc.unesco.org/archive/routes94.htm>

UNWTO. (2015). *Global Report on Cultural Routes and Itineraries*.

https://catedratim.files.wordpress.com/2017/01/omt-2015-global_report_cultural_routes_itineraries.pdf

UNWTO. (2018). *Tourism and Culture Synergies*. UNWTO.

UNWTO. (2022). *TOURISM IN THE 2030 AGENDA*.

<https://www.unwto.org/tourism-in-2030-agenda>

UNWTO, & Council of Europe. (2021). *Memorandum of Cooperation between the World Tourism Organisation and the Council of Europe*.

https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2021-11/mou.pdf?cA6156v5M4f_bTx9SJgkJvenE1rM7iHL

Verberk, M., & Nijenhuis, B. (2022). *Developing an impact mindset: A journey from outputs to outcomes*. <https://pro.europeana.eu/post/developing-an-impact-mindset-a-journey-from-outputs-to-outcomes>

Vilnius Roadmap. (2016). Council of Europe.

http://cultureroutes.net/sites/default/files/attachments/FORUM%20ROADMAP_EN.pdf

Winfrey, J., McIntosh, C., & Nadreau, T. (2018). *An economic model of wineries and enotourism*. 7(2), 88–93.

Winter, T. (2016). *One Belt, One Road, One Heritage: Cultural Diplomacy and the Silk Road*. <https://thediplomat.com/2016/03/one-belt-one-road-one-heritage-cultural-diplomacy-and-the-silk-road/>

Zabbini, E. (2012). *Cultural Routes and Intangible Heritage*.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
ανάπτυξης και Ανθρώπινης
Πόρων

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**
ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.Α.)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος

τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr